१

महिलांविरुध्द अदृश्य प्रकारचे कौटुंबिक हिंसाचार

घटक रचना

१.० उद्दिष्टे

१.१ प्रस्तावना

१.२ कौटुंबिक हिंसाचार / घरगुती हिंसाचार

१.३ मुलीवर अत्याचार

१.४ पत्नीला मारहाण

१.५ भारतातील कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे

१.६ कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठी कायदेशीर उपाययोजना

१.७ सारांश

१.८ प्रश्न

१.९ संदर्भ

१.० उद्दिष्टे

1. कौटुंबिक हिंसाचाराच्या / घरगुती हिंसाचाराच्या अदृश्य प्रकारांची माहिती करुन घेणे.
2. भारतातील कौटुंबिक हिंसाचाराच्या कारणांचा अभ्यास करणे.
3. कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठीच्या कायदेशीर उपाययोजना माहिती करुन घेणे.

१.१ प्रस्तावना

समाजातील बहुसंख्य स्वरूपातील हिंसा हे बहुतेक स्त्रियांविरुध्द घडत आहेत. स्त्रियांना एकतर त्याचा प्रत्यक्ष संबंध असतो किंवा जाणीवपूर्वक किंवा अवचेतन घडवतात. महिलांना विशिष्ट प्रकारच्या हिंसेचा सामना करावा लागतो. ज्यात बलात्कार, लैंगिक अत्याचार, चेटकीन ठरवणे (डायन हंटिंग), सती, हुंडा, गर्भपात, पत्नीला मारहाण इ. हिंसाचाराचे विविध प्रकार हे स्त्रियांचे आस्थित्व संपवणे आणि सार्वजनिक क्षेत्रात समान आधिकार, सहभागापासून दूर ठेवण्याचे वेगवेगळे प्रकार आहेत. जात, वर्ग आणि लिंग या विषमतेवर आधारलेल्या शोषक समाजाचे ते प्रतिबिंब आहे. महिलांना दडपण्यात आणि आर्थिकदृष्ट्या शोषित ठेवण्यात हिंसाचाराचा मोठा वाटा आहे. महिलांचे आर्थिक अवलंबित्व आणि मालमत्तेवर त्यांचा हक्क नाकारण्यामुळे समाजात त्यांचे शोषण करणाऱ्या

munotes.in

हिंसाचार आणि शक्ती संरचनांना उभे करण्यात आणि त्यांना आव्हान देण्यात कमजोर बनत आहेत.

१.२ कौटुंबिक हिंसाचार / घरगुती हिंसाचार

कौटुंबिक हिंसा ही एक सार्वत्रिक घटना आहे. समाज, संस्कृती, धर्म, वर्ग आणि वांशिकताचा आधार कौटुंबिक हिंसाचारा मिळतो. लिंग समाजीकरण आणि लिंग सामाजिक-आर्थिक असमानता यांच्या माध्यमातून कायम असलेले श्रेणीबद्ध लैंगिक संबंध हे स्त्रियांवरील हिंसाचाराचे मूळ कारण आहेत. घरातील शक्तीहीनता तसेच सामाजिक आणि आर्थिक कारणांमुळे विवाहबाह्य लैंगिक संबंध यांचा काही पर्याय उपलब्ध होतात आणि ते सार्वजनिक ठिकांणावरील अत्याचाराशी संबंधित आहेत.

घरगुती हिंसाचार हा हिंसाचाराच्या सर्वात सामान्य प्रकारांपैकी एक आहे. यात घरातील नाते संबंधातील व्यक्तींचा समावेश आहे ज्यांचे सतत आंतर-वैयक्तिक संबंध आहेत ज्यामुळे वारंवार हिंसाचार होतो. सैद्धांतिकदृष्ट्या, स्त्रीवादी दृष्टीकोन शक्ती आणि बळजबरी (बळ वापरून) या संकल्पनांचा वापर करून स्त्रियांवरील हिंसाचाराचे स्पष्टीकरण देतात. जिव्हाळ्याच्या नातेसंबंधातील स्त्री-पुरुषांच्या भूमिकांबाबत पितृसत्ताक अपेक्षांद्वारे लैंगिक संबंध ठेवले जातात.

१.३ मुलींवर अत्याचार

भारतीय सामाजिकआणि संस्कृतीक जीवनात कुटुंब आणि कुटुंबातील सदस्यांमधील संबंध नेहमीच गौरवशाली मानले आहेत. कौटुंबामध्ये हिंसा आणि अत्याचार ही एक समस्या आहे, जी सुरक्षित घर आणि संरक्षणात्मक कुटुंबाच्या सांस्कृतिक कल्पनेला आव्हान देते. घरातील मुलींच्या अत्याचारामध्ये लैंगिक किंवा आक्रमक मारहाण तसेच शाळेत किंवा खेळाच्या ठिकाणी असलेल्या मुलांकडून जबरदस्तीने केलेल्या लैंगिक कृत्यांचा समावेश होतो. मुलीं शारीरिक, मानसिक आणि भावनिक स्वरूपाच्या अत्याचाराला बळी पडतात. बाल शोषणावर केलेल्या संशोधनात असे दिसून आले आहे की, शारीरिक शोषणाला बळी पडलेल्यांपैकी जवळपास 80% बलात्कार हे 10 ते 16 वर्षे वयोगटातील मुलींवरच होत आहे. हे आकडे घरांमध्ये आणि आजूबाजूच्या मुलींच्या लैंगिक असुरक्षिततेचे (असुरक्षित) आणि तिच्या लैंगिक उल्लंघनास प्रोत्साहन देणारे सामाजिक वातावरण देखील सूचित करतात. गुन्हे करणारे बहुतेकघरांतील नातेवाईक आणि जवळचे शेजारी असतात. गुप्तता आणि लाजिरवाणेपणाने वेढलेली अनेक प्रकरणे नोंदवली जात नाहीत. समाजाच्या या वृत्तीमुळे लैंगिक हिंसाचाराची समस्या वाढते. मुलींच्या अत्याचाराला चार प्रकारांमध्ये वेगळे केले जाऊ शकते - शारीरिक अत्याचार, भावनिक अत्याचार, लैंगिक अत्याचार. शारीरिक छळ आणि मानसिक आघात ते लहान मुलांवर होणारे लैंगिक आजार, मुलींवर होणारे अत्याचार यासह आरोग्य आणि वाढीसाठी आवश्यक वातावरण उपलब्ध करून न देणे ही एक मोठी समस्या आहे.

कुटुंबातील मुलीही शारीरिक आणि मानसिकदृष्ट्या नाजूक असल्याचं पाहायला मिळतं. पारंपारीक विचारधारा मुलींना आणि स्त्रियांना निश्चित भूमिका आणि जबाबदाऱ्यांमध्ये प्रतिबंधित करते त्यामुळे त्यांचे अवमूल्यन आणि अनेक क्षेत्रांमध्ये भेदभाव होतात. याचे मूळ कारण म्हणजे मुली सामाजिकदृष्ट्या निकृष्ट, शारीरिक आणि मानसिकदृष्ट्या नाजूक आणि लैंगिकदृष्ट्या असुरक्षित असतात. आरोग्यसेवा, पोषण, शिक्षण आणि भौतिक संपत्ती तसेच पालकांचे प्रेम आणि लक्ष यांसारख्या संसाधनांमध्ये सहभागी होण्याचा मुलीचा अधिकार मर्यादित आहे.

१.४ पत्नीला मारहाण

समाजात महिलांवरील अत्याचाराच्या घटना साधारणपणे ओळखल्या जात असल्या तरी कुटुंबातील हिंसाचाराच्या बाबतीत मौन पाळले जाते. कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटनांमध्ये महिला मारली जाते किंवा आत्महत्या केली जाते. पितृसत्ताक विचारधारा हे यामागील महत्त्वाचे कारण आहे, जे अशा महिलां हिंसाचाराची वाढती संख्या वर्तनांना मान्यता देते. पत्नीला मारहाण आणि मारहाणीची अनेक कारणे आहेत. महिलांना बेदम मारहाण करण्याचे समर्थन म्हणून काहीही आणि सर्व काही वापरले जाते. पत्नीच्या मारहाणीची सर्वात वारंवार सांगितलेली कारणे म्हणजे मत्सर, घरातील काम नीट न करणे, अविश्वासूपणा, पुरेसा हुंडा न आणणे, दारूबंदी आणि पैशाच्या बाबी आहेत.

पुरुषांकडून हिंसेसाठी अनेकदा दारूला दोष दिला जातो. तथापि, बहुतेक स्त्रिया असा युक्तिवाद करतात की हे केवळ पुरुषांना सोयीस्कर आणि स्वीकार्य कारण प्रदान करते आणि हिंसाचाराचे थेट कारण असू शकत नाही. हिंसेचे औचित्य म्हणून हुंडा वापरला जातो. मधू किश्वर या स्त्रीवादी लेखिकेला वाटते की, वाढत्या उपभोगवादामुळे आणि हुंडाबळीमुळे महिलांवर होणारा अत्याचार हे सुद्धा हिंसाचाराचे एक निमित्त आहे. खाजगी मालमत्ता आणि पुरुषांच्या वारसा हक्कावर आधारित पितृसत्ताक समाजात, स्त्रीला केवळ पतीची संपत्तीच नाही तर पुरुषांची मुले निर्माण करण्याचे एक साधन मानले जाते. जर एखाद्या स्त्रीच्या निष्ठा आणि पवित्रतेबद्दल शंका असेल तर तिच्या ताब्यावरील तिच्या पतीच्या पूर्ण अधिकारांचे उल्लंघन होते आणि म्हणून हिंसाचार होतो. तथापि, पुरुषांमधील व्यभिचाराचा मात्र गौरव केला जातो.

हिंसाचाराला बळी पडलेल्या महिलांचा शारीरिक आणि मानसिक छळ केला जातो. त्यांचा स्वाभिमान आणि आत्मविश्वास दुणावला आहे. समुदाय आणि अतिपरिचित क्षेत्र कोणतेही समर्थन देत नाही. पोलिस आणि प्रशासन हिंसाचाराच्या संरचनांचे समर्थन करतात.

पत्नीच्या मारहाणीचे आरोग्य, सामाजिक, कायदेशीर आणि आर्थिक परिणाम आहेत. सर्वेक्षण आधारित अभ्यासांनी असे सूचित केले आहे की भारतातील 35% ते 75% महिलांना त्यांच्या किंवा त्यांच्या परिचयातील पुरुषांकडून शाब्दिक, शारीरिक किंवा लैंगिक हिंसाचाराचा सामना करावा लागतो. बहुसंख्य स्त्रिया त्यांच्या सामाजिक-आर्थिक पार्श्वभूमीचा विचार न करता लिंगावर आधारित शक्ती भिन्नता स्वीकारतात म्हणूनच त्यांना शिस्त लावण्याचा पुरुषांना अधिकार आहे असे मानतात. बहुसंख्य स्त्रिया त्यांना होत

असलेल्या हिंसाचारासाठी मदत मागत नाहीत. फारच कमी पीडीत स्त्रिया सामाजिक सेवाभावी संस्थांकडे जातात. पतीने पत्नीवर विश्वासघातकी असल्याचा संशय घेणे, हुंडा न देणे, सासरचा अनादर करणे, घराकडे किंवा मुलांकडे दुर्लक्ष करणे, जेवण नीट न करणे ही हिंसाचाराची प्रमुख कारणे आहेत. नॅशनल फॅमिली हेल्थ सर्व्हे (NFHS) दर्शवितो की, पुरुष आणि स्त्रियांमध्ये अशिक्षितता, गरीब, शहरी आणि ग्रामीण भागातील, घटस्फोटित किंवा निर्जन, न्याय्य पत्नीला मारहाण करणाऱ्यांचे प्रमाण जास्त आहे. यावरून असे दिसून येते की जेव्हा स्त्रिया त्यांच्या विवाहित घरांमध्ये स्वीकृत वर्तनाचे नियम पाळण्यात अयशस्वी ठरतात तेव्हा त्यांना हिंसाचाराचा सामना करावा लागतो. सामाजिक नियम, पुरुषांच्या आत्मसन्मानाची कल्पना, स्त्रियांबद्दलची त्यांची धारणा यांचा पतीच्या वर्तनावर परिणाम होतो. पतींनी त्यांच्या पत्नींबरोबर कसे वागले पाहिजे हे स्पष्टपणे सूचित करून त्यांच्यावर नियंत्रण ठेवले. चुलत भाऊ अथवा बहीण, शेजारी किंवा पुरुष मित्रांसह इतर पुरुष सदस्यांशी बोलणे हे मत्सर उत्पन्न करते जे पत्नीला मारहाणीचे समर्थन करते; कारण ते स्त्रीच्या चारित्र्यावर प्रश्नचिन्ह निर्माण करते. मारहाण किंवा शारीरिक शोषण झालेल्या स्त्रिया आपल्या पतीच्या वागणुकीला तर्कसंगत ठरवतात. पतींच्या हिंसाचाराचा आणि वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्याचा अनुभव स्त्रियांचा आत्मसन्मान कमी करतो, त्यांना घाबरवतो आणि कुटुंबातील इतर सदस्यांच्या समाधानासाठी दैनंदिन कामे पूर्ण करण्याची त्यांची क्षमता कमी करतो. महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण आणि शिक्षण यामुळेही महिलांना योग्य मदत मिळत नाही.

१.५ भारतातील घरगुती हिंसाचाराच्या उच्च दराची अनेक कारणे आहेत:

1. पितृसत्ताकता: पुरुषसत्ताक मानसिकता, जी स्त्रियांना वस्तू म्हणून पाहते आणि त्यांना निम्न सामाजिक स्थान देते, पुरुषांच्या आक्रमक वर्तनाचे प्राथमिक योगदान आहे. स्त्रियांच्या शरीरावर मालकी, श्रम, पुनरुत्पादक अधिकार आणि स्वायत्तता याविषयी पितृसत्ताक दृष्टिकोन हिंसाचाराला जन्म देतात.

2. हुंडा प्रथा: घरगुती अत्याचार आणि हुंडा यांचा अतूट संबंध आहे. 2005 च्या जागतिक विकास अहवालात प्रकाशित झालेल्या अभ्यासात हुंड्याची अपेक्षा पूर्ण न झाल्यास कौटुंबिक हिंसाचाराचे धोके दाखवले आहेत. हुंडा बंदी कायद्याचा हुंड्याशी संबंधित हिंसाचारावर फारसा प्रभाव पडला नाही आणि हुंड्यासाठी नववधूंना जाळल्याची अनेक उदाहरणे नोंदवली गेली आहेत.

3. सामाजिक संस्कृती: भारतीय संस्कृती सहनशील आणि प्रतिसाद देणाऱ्या स्त्रीच्या प्रतिमेला प्रोत्साहन देते, जे स्त्रियांना हिंसक संबंध सोडण्यापासून परावृत्त करणारे आणखी एक घटक आहे. शिवाय, धर्म एक अशी संस्कृती निर्माण करतो ज्यामध्ये स्त्रियांनी त्यांच्या पतींच्या अधीन राहण्याची अपेक्षा केली जाते.

4. लिंग निकृष्टता: जगातील अनेक क्षेत्रांमध्ये केलेल्या संशोधनानुसार, कोणतीही सामाजिक व्यवस्था जी स्त्रियांना पुरुषांपेक्षा कमी मूल्यवान मानते ती महिलांवरील हिंसाचारास अनुकूल असते. वर्ल्ड इकॉनॉमिक फोरमच्या ग्लोबल जेंडर डिफरन्स इंडेक्स 2019-2020 ने भारताला 112 वे स्थान दिले आहे, जे लक्षणीय लिंग फरक दर्शविते. कारण पुरुष

मानतात की ते श्रेष्ठ आहेत, हिंसेचा अवलंब केल्याने त्यांच्या अहंकारी श्रेष्ठत्वाच्या आत्मप्रौढीला बळकटी मिळते आणि पध्दती होते.

5. समर्थनाचा अभाव: वास्तववादी जगण्याच्या पर्यायांचा अभाव, तसेच योग्य समर्थन, यामुळे स्त्रीला हिंसक कृत्ये सतत सहन करावी लागतात. उदाहरणार्थ, अशिक्षित महिलांना त्यांच्या आईच्या नातेवाईकांकडून फारशी मदत मिळत नाही आणि त्यामुळे आर्थिक अवलंबित्वाचा परिणाम म्हणून त्यांना त्रास सहन करावा लागतो.

6. जागरुकतेचा अभाव: स्वतःच्या हक्कांबद्दल जागरूकता नसल्यामुळे आणि स्त्रियांच्या अधीनतेवर व्यापक सामाजिक विश्वासामुळे स्त्रियांची निम्न स्व-प्रतिमा आणि कनिष्ठ दर्जा कायम आहे. स्त्रियांना असे शिकवले जाते की लग्न हे अंतिम उद्दिष्ट आहे ज्यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले पाहिजेत. हा सर्व उपदेश हळूहळू भारतीय स्त्रीचा स्वभाव बनतो.

7. इतर कारणे: गरिबी, मद्यपान, बेरोजगारी आणि इतर कारणांमुळे आक्रमक वर्तन होते. आर्थिक ताणामुळे, या परिवर्तनांमुळे महिलांना हिंसाचाराचा धोका जास्त असतो.

१.६ घरगुती हिंसाचार रोखण्यासाठी कायदेशीर उपाय:

1. फौजदारी गुन्हा: 1983 मध्ये भारतीय दंड संहितेत कलम 498-A जोडल्यानंतर, घरगुती हिंसाचार हा एक वेगळा फौजदारी गुन्हा म्हणून मान्य करण्यात आला. हा विभाग पती किंवा त्याच्या कुटुंबाने विवाहित महिलेवर केलेल्या क्रौर्याला संबोधित करतो.

2. हुंडा बंदी कायदा, 1961: हा कायदा हुंडा देणे किंवा घेणे बेकायदेशीर ठरतो. हे भारताच्या हुंडा संस्कृती आणि परिचारक हिंसा मध्ये बदल साध्य करण्यासाठी आहे.

3. कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा, 2005: कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा, 2005 मध्ये महिलांवरील घरगुती अत्याचाराची तक्रार संरक्षण अधिकाऱ्याकडे करणे आवश्यक आहे. या कायद्याचा उद्देश अशा स्त्रियांना न्याय उपलब्ध करून देणे हा होता ज्यांना नेहमीच गुन्हेगारी प्रक्रिया नको असते परंतु तसे करण्याचा पर्याय त्यांना हवा असतो.

4. मिशन शक्ती: महिलांच्या संरक्षणासाठी केंद्राचा छत्रछायेचा उपक्रम, "मिशन शक्ती" हा तितकाच महत्त्वाचा आहे, ज्यात घरगुती अत्याचाराचा सामना करण्यासाठी वन-स्टॉप दवाखाने बांधण्याची गरज आहे. 2019 च्या अभ्यासानुसार, यापैकी बहुतांश केंद्रे कर्मचाऱ्यांच्या कमतरतेमुळे बंद राहिली आहेत.

राज्यघटनेच्या कलम 21 मध्ये महिलांना सन्मानाने जगण्याच्या अधिकाराची हमी दिली आहे. भारतीय दंड संहितेच्या कलम 498A अंतर्गत तक्रार आणि दोषी ठरविण्याच्या अत्यंत दुर्मिळ घटनांबद्दल बरीच माहिती उपलब्ध आहे, ज्याचा उद्देश विवाहित महिलांना पती आणि कुटुंबाकडून होणाऱ्या गैरवर्तनापासून संरक्षण करण्यासाठी आहे. 2005 च्या कौटुंबिक अत्याचारापासून महिलांचे संरक्षण कायद्याने घरगुती अत्याचार रोखण्यासाठी काहीही केले नाही. समाज आणि सरकारी पातळीवर एकत्रित प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

munotes.in

१.७ सारांश

एवढी प्रगती, सुधारणा आणि घटनात्मक सुरक्षेनंतरही, आजही स्त्रियांना बलात्कार, लैंगिक अत्याचार, चेटकीण समजून मारणे, सती, हुंडाबळी, पत्नीला मारहाण इत्यादी विशिष्ट प्रकारच्या हिंसेचा सामना करावा लागतो. हिंसाचाराचे विविध प्रकार हे स्त्रियांना संपवण्याचे आणि सार्वजनिक क्षेत्रात समान सहभागापासून दूर ठेवण्याचे वेगवेगळे माध्यम आहेत. महिलांना दडपण्यात आणि आर्थिकदृष्ट्या शोषित ठेवण्यात हिंसाचाराचा मोठा वाटा आहे. महिलांचे आर्थिक अवलंबित्व आणि मालमत्तेवर त्यांचा प्रवेश नसणे यामुळे समाजात त्यांचे शोषण करणाऱ्या हिंसाचार आणि शक्ती संरचनांना उभे करण्यात आणि त्यांना आव्हान देण्यात कमजोर बनते. हिंसाचाराला बळी पडलेल्या महिलांवर गंभीर शारीरिक आणि मानसिक छळ केला जातो. त्यांचा स्वाभिमान आणि आत्मविश्वास दुणावला आहे. समुदाय आणि अतिपरिचित क्षेत्र कोणतेही समर्थन देत नाही. पोलिस आणि प्रशासन हिंसाचाराच्या संरचनांचे समर्थन करतात.

१.८ प्रश्न

1 समाजातील महिलांवरील हिंसाचाराचे विविध प्रकार स्पष्ट करा.

2 कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे स्पष्ट करा आणि कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठी कायदेशीर उपायांवर चर्चा करा.

१.९ संदर्भ

- Butler, Judith. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge, 1999. Print.
- Dave, N. N. (2012). *Queer Activism in India: A Story in the Anthropology of Ethics*. Duke University Press.
- Hidalgo, D. Antoinette and Barber, Kristen (2017, January 23). *queer*. *Encyclopedia Britannica*.
- Walters, Suzanna Danuta. "Queer Theory." World History Encyclopedia, Alfred J. Andrea, ABC-CLIO, 2011. Credo Reference.

❖❖❖❖

२

जातीय संघर्ष, जातीय हिंसा आणि सशस्त्र संघर्षाच्या परिस्थितीत महिला

घटक रचना

२.० उद्दिष्टे

२.१ प्रस्तावना

२.२ लिंग आणि हिंसा

२.३ सांप्रदायिक हिंसा, जात-आधारित लिंग हिंसा आणि सशस्त्र संघर्ष

२.४ सारांश

२.५ प्रश्न

२.६ संदर्भ आणि पुढील वाचन

२.० उद्दिष्टे

- पितृसत्तामध्ये शक्ती आणि हिंसा कशी चालते हे समजून घेण्यासाठी
- लिंग-आधारित हिंसाचाराच्या काही विशिष्ट प्रकारांची विद्यार्थ्यांना ओळख करून देणे

२.१ परिचय

पितृसत्ता, पुरुषसत्ता आणि स्त्रियांचे नियंत्रण, राज्याच्या वाढीसह आणि संपत्तीच्या संचयनासह उदयास आले. अशा प्रकारे, संपत्ती आणि शक्तीवर आधारित ध्रुवीकरणाच्या पहिल्या प्रक्रियेमुळे लिंगावर आधारित सामाजिक ध्रुवीकरणाची दुसरी पातळी निर्माण झाली आहे. तरीही, सामाजिक ध्रुवीकरणाच्या दोन्ही स्तरांमध्ये दडपशाही, शोषण आणि नियंत्रण यांचा समावेश होतो.

स्त्रियांचे नियंत्रण ही एक अशी प्रक्रिया आहे ज्याद्वारे स्त्री शक्तीचे विकृतीकरण केले जाते, केवळ एकच अनुज्ञेय स्वरूप, वर्चस्व, औपचारिक शक्ती, पुरुष शक्ती. ही प्रक्रिया पुरुष शक्तीचे वर्चस्व सुनिश्चित करते आणि स्त्रियांवर नियंत्रण ठेवून या शक्तीतील कोणतीही आव्हाने दूर करते. कारण ही प्रक्रिया एक शक्ती उंचावते आणि त्याच वेळी दुसऱ्या शक्तीला दडपून टाकते, ही हिंसाचाराची प्रक्रिया आहे.

UNHCR ने लिंग-आधारित हिंसेची व्याख्या "*एखाद्या व्यक्तीला त्यांच्या लिंगाच्या आधारावर निर्देशित केलेली हानिकारक कृत्ये. याचे मूळ लैंगिक असमानता, सत्तेचा*

गैरवापर आणि हानिकारक नियमांमध्ये आहे. लिंग-आधारित हिंसा (GBV) हे मानवी हक्कांचे गंभीर उल्लंघन आणि जीवघेणी आरोग्य आणि संरक्षण समस्या आहे." जिवलग भागीदार हिंसा, लैंगिक हिंसा, बालविवाह, स्त्री जननेंद्रियाचे विकृतीकरण आणि सन्मानाचे गुन्हे यांचा समावेश असलेल्या अशा प्रकारच्या हिंसेचे परिणाम गंभीर आणि दीर्घकाळ टिकणारे असतात.

भारतातील लिंग-आधारित हिंसा असंख्य प्रकार आहे ज्यात समाविष्ट आहे घरगुती हिंसाचार, हुंडाबळी, मानवी तस्करी, लैंगिक हिंसा, ॲसिड हल्ले, अनैसर्गिक गुन्हे आणि सन्मान हत्या यांचा समावेश होतो. हे गुन्हे भारतातील सांस्कृतिक आणि सामाजिक परिस्थीती लिंगाच्या निकषांवर आधारित असलेल्या पदानुक्रमांचे थेट परिणाम आहेत. हे गुन्हे सत्तेतील असमानता आणि परिणामी पितृसत्ताक समाजात मूर्त स्वरूप असलेल्या सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय संसाधनांपर्यंत पोहोचण्यापासून उद्भवतात.

२.२ लिंग आणि हिंसा

हिंसेचा सत्तेशी घट्ट संबंध आहे. शक्तीचे साधन म्हणून, हिंसा घनिष्ठपणे आणि अविभाज्यपणे शक्तीशी जोडली जाते. हिंसा एकाच वेळी एक साधन आणि अभिव्यक्ती आहे; सामाजिक नियंत्रणाची ती एक सशक्त पद्धत आहे या वस्तुस्थितीवर त्याची साधने अवलंबून आहेत. अशा प्रकारे, हिंसा ही अधिकार आणि शक्तीची अभिव्यक्ती आहे ज्याचे लक्ष्य नियंत्रण आणि वर्चस्व सुनिश्चित करणे आहे. विशेषत: हिंसेचा संबंध स्त्रियांवरील पुरुषांच्या वर्चस्वाशी आहे.

हिंसा पितृसत्ताक शक्तीशी जोडते, जे वर्चस्वाचे एक प्रकार आहे जे स्त्रियांना काही गोष्टी करण्यापासून किंवा विशिष्ट मार्गांनी विचार करण्यापासून रोखून त्यांना अधीन करते; स्त्रियांना सामाजिक अनुरूपता आणि आज्ञाधारकपणाच्या मागण्यांद्वारे नियंत्रित केले जाते. हिंसा हा पुरुष शक्तीचा प्रभाव आहे आणि ती शक्ती चालू ठेवण्यासाठी महत्वाची आहे. हिंसा हे एक साधन आहे ज्याचा उपयोग पुरुष स्त्रियांना बाहेर ठेवण्यासाठी किंवा अधीनस्थ ठेवण्यासाठी आणि त्याद्वारे पुरुष शक्ती आणि नियंत्रण राखण्यासाठी करू शकतात.

समाजातील हिंसाचाराच्या संपूर्ण प्रक्रियेसाठी लैंगिक रचना स्वतःच जबाबदार असू शकत नाही. लिंग संबंध आर्थिक, राजकीय, धार्मिक, सांस्कृतिक आणि सामाजिक घटकांच्या परस्परसंबंधाद्वारे बांधले जातात, समजले जातात, लागू केले जातात, वाटाघाटी केल्या जातात, बनवल्या जातात आणि पुनर्निर्मित केल्या जातात. तरीही, लिंग आणि हिंसा यांच्यात एक मजबूत संबंध आहे. स्त्रिया देखील हिंसक असू शकतात हे सत्य कमी न करता, समाजात पुरुष हिंसाचाराचे व्यापक वर्चस्व आहे हे नाकारता येणार नाही.

लिंग-आधारित हिंसा ही हिंसा आहे जी एखाद्या व्यक्तीला किंवा व्यक्तींच्या समूहाला त्यांच्या लिंगाच्या आधारावर लक्ष्य करते, ज्यामुळे शारीरिक, लैंगिक किंवा मानसिक हानी होते. याचे मूळ लैंगिक असमानता, सत्तेचा गैरवापर आणि जाचक लिंग नियमांमध्ये आहे. लिंग-आधारित हिंसा हे मानवी हक्कांचे गंभीर उल्लंघन आहे आणि ही एक समस्या आहे जी व्यक्तींचे आरोग्य, जीवन, संरक्षण आणि सामाजिक-राजकीय सुरक्षिततेला धोका निर्माण

करते. बहुतेक प्रकरणांमध्ये, लिंग-आधारित हिंसा महिला आणि इतर लैंगिक अल्पसंख्याकांना विषमतेने प्रभावित करते.

लिंग-आधारित हिंसा केवळ शारीरिक हिंसेपुरती मर्यादित नाही तर त्यात हुंडा मृत्यू, सन्मान हत्या, तस्करी, घरगुती हिंसा, जिवलग भागीदार हिंसा, लैंगिक आणि भावनिक अत्याचार, ऑनलाइन अत्याचार, बाल शोषण आणि इतरांमधील जाती-आधारित हिंसाचार या सर्व गोष्टींचा समावेश होतो. पुढे, लिंग-आधारित हिंसेबद्दल बोलताना हिंसा आणि व्यक्तींच्या परस्परसंबंधित ओळख यांच्यातील संबंधांकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही. जात, वर्ग, लिंग ओळख, लैंगिक प्रवृत्ती, वांशिकता, धर्म, त्वचेचा रंग आणि अपंगत्व या सर्व गोष्टी व्यक्तींवरील हिंसाचारात महत्त्वाची भूमिका बजावतात. लोक केवळ त्यांच्या लिंगाच्या कारणास्तवच नव्हे तर इतर सामाजिक-आर्थिक उपेक्षित घटकांमुळे एकमेकांना छेद देणाऱ्या दडपशाहीखाली काम करतात. या सर्वांचा परिणाम एखाद्याच्या हिंसेच्या प्रदर्शनावर आणि अनुभवांवर होतो.

तुमची प्रगती तपासा:

1. लिंग-आधारित हिंसाचारावर एक टीप लिहा.

२.३ सांप्रदायिक हिंसाचार, जातीवर आधारित हिंसा आणि सशस्त्र संघर्ष

परंपरेने महिलांकडे सामूहिक हिंसाचार, दंगली आणि नरसंहारातील प्रमुख निर्धारकांपैकी एक म्हणून पाहिले जाते. सामान्यतः पुरुषी वर्चस्व आणि ताब्याचे निष्क्रीय ठिकाण म्हणून घेतलेले, युद्ध आणि दंगलीसारख्या आकस्मिक परिस्थितीत महिलांचे शरीर पुरुषांच्या हिंसेसह व्याप्त बनतात. तथापि, विरोधाभास म्हणजे, तथापि, बुर्जुआ कुटुंबाचा भाग म्हणून विरोधाभास स्त्रिया, गुन्हेगार आणि पीडित लोक देखील त्यांच्या स्त्रियांच्या 'सन्मान' सार्वजनिक मंजुरीसाठी दर्शविल्या जाणाऱ्या शुद्धतेचा छाप म्हणून समर्थन करतात. सर्वात वाईट म्हणजे ते स्वत: बुर्जुआ पितृसत्ताच्या प्रतिक्रियात्मक यंत्रणेत स्वत: ला अशा दंगलीत दोषी ठरवण्यासाठी सहकार्य करतात.

हे निश्चितच खरे आहे की जातीय दंगलींमध्ये, पीडित आणि गुन्हेगार यांच्या सारख्याच 'सन्मान' म्हणून स्त्रियांकडे पाहिले जाते. भारतीय उपखंडाच्या फाळणीच्या वेळी पश्चिम आणि पूर्व पाकिस्तानात झालेल्या दंगलींचा विचार सर्वप्रथम मनात येतो. मानव अभ्यास संशोधनातून असे दिसून आले आहे की जातीय हिंसाचाराचा पहिला बळी महिलाच आहेत. रितू मेनन आणि कमला भसीन यांसारख्या स्त्रीवादी विद्वान लिहितातनो *वुमन लँड: पाकिस्तान, भारत आणि बांगलादेशातील महिला,*"[t]स्त्रियांनी अनुभवलेल्या हिंसेचा सर्वात अंदाजित प्रकार म्हणजे स्त्रिया म्हणून, जेव्हा एका समाजातील स्त्रियांवर दुसऱ्या समाजाच्या पुरुषांकडून लैंगिक अत्याचार होतात, त्यांची ओळख स्पष्टपणे सांगून आणि दुसऱ्याचा एकाच वेळी अपमान होतो." सादत हसन मंटो यांचे थंड गोश्त (थंड मांस), मंजू कपूर यांचे *एक विवाहित स्त्री* आणि अनिता राऊ बदामी यांचे *तुम्हाला नाईटबर्ड कॉल ऐकू येईल का?* हे सर्व संदर्भ या अत्यंत भयानक हिंसाचाराचे काल्पनिक प्रतिनिधित्व आहे. पूर्व पाकिस्तानातील 1971 ची दंगल त्याला अपवाद नव्हती किंवा 2002 मधील गोध्रा दंगलही त्याला अपवाद नव्हती.

गोध्रासारख्या धार्मिक नरसंहारात हे मान्य केलेच पाहिजे की गुन्हेगार हे बहुतांशी पुरुष होते ज्यांनी स्त्रियांवर अत्याचार केला. तथापि, बाबरी मशीद दंगलीचा विचार केला तर असे पुरावे आहेत की स्त्रिया सहसा इतर महिलांवर अत्याचार करण्यात भाग घेतात. ही सर्व उदाहरणे या वस्तुस्थितीकडे लक्ष वेधतात की महिलांचे शरीर आणि अस्मिता ही वादासाठी आणि दाव्यासाठी मोठ्या प्रमाणात भारलेली वैचारिक स्थळे आहेत.

या संघर्षांदरम्यान हा विशेष प्रकारचा हिंसाचार महिला आणि मुलींसाठी का राखून ठेवला जातो? संपूर्ण जगात आणि विशेषत: दक्षिण आशियामध्ये, स्त्रियांना त्यांच्या समाजाच्या सन्मानाचे वाहक मानले जाते, आणि बलात्कार हे हिंसाचाराचे कृत्य म्हणून कमी पाहिले जाते ज्यामध्ये स्त्रीवर हल्ला केला जातो आणि स्त्रीच्या प्रतिष्ठेला कलंक लावणारी कृती म्हणून जास्त पाहिले जाते, सन्मान आणि पवित्रता आणि तिच्या समुदायाच्या विस्ताराने. तिच्या लैंगिक अत्याचारामुळे ती ज्या समाजाची आहे त्या समाजातील पुरुषांना आधीन होत आहे, कारण ते तिचे संरक्षण करण्यास असमर्थ आहेत.

दलित महिलांना घरच्या सार्वजनिक आणि खाजगी कामाच्या ठिकाणी असमानतेने हिंसाचाराचा सामना करावा लागतो. जाती-आधारित हिंसा समजून घेण्यासाठी प्रबळ जातीतील पुरुष आणि दलित स्त्रिया यांच्यातील शक्ती संबंधाची संकल्पना केली जाऊ शकते. जाती-आधारित हिंसा काहीवेळा लिंग-आधारित हिंसेपेक्षा खूपच जास्त असल्याचे दिसून येते जेथे अत्याचाराची प्रकरणे आणि हिंसाचाराच्या आधी आणि नंतरचे राजकारण जातीवर आधारित असते. अत्याचाराच्या प्रत्येक प्रकरणाचे राजकारण केले जाते.

दलित स्त्रिया आणि प्रबळ जातीतील पुरुष यांच्यातील सामाजिक आणि राजकीय स्थान विरुद्ध आहे. विविध आंदोलने आणि विधानांनी ही दरी भरून काढली नाही तर दलित महिलांना संपूर्ण गावातून वेगळे केले आहे. काही प्रकरणांमध्ये, त्यांच्या समाजातील लोकांनी देखील जन्मजात पितृसत्तामुळे त्यांना पाठिंबा देण्यास नकार दिला आहे. जाती समाजातील लिंग अशा प्रकारे परिभाषित आणि संरचित केले गेले आहे की जातीचे 'पुरुषत्व' हे स्त्रियांवर पुरुषांच्या नियंत्रणाची आणि जातीतील स्त्रियांची निष्क्रियता या दोन्हींद्वारे परिभाषित केले जाते. त्याच युक्तिवादाने, दुसऱ्या जातीतील स्त्रियांचा अपमान करून नियंत्रण दाखवणे हा त्या जातींचे 'पुरुषत्व' कमी करण्याचा एक विशिष्ट मार्ग आहे.

संपूर्ण इतिहासात, युद्धकाळात अनेकदा स्त्रिया आणि मुलींना हिंसेसाठी, विशेषतः लैंगिक हिंसाचारासाठी लक्ष्य केले गेले आहे. त्यांना संघर्ष प्रतिबंध आणि निराकरणाच्या प्रयत्नांमधून देखील वगळण्यात आले आहे. दंगली, नरसंहार आणि नरसंहार दरम्यान युद्ध आणि दडपशाहीचे साधन म्हणून बलात्कार हे दुर्दैवाने नवीन नाही किंवा ते काही देश किंवा प्रदेशांसाठीच नाही. विशिष्ट समाजातील महिलांवर सामूहिक बलात्कार हे त्या समाजाविरुद्ध शस्त्र म्हणून अनेकदा वापरण्यात आले आहे. हे दुसरे महायुद्ध, नरसंहार, बांगलादेशी स्वातंत्र्याचा संघर्ष आणि अगदी ईशान्य भारतातील काही भाग यासारख्या अनेक आंतरराष्ट्रीय आणि राष्ट्रीय संघर्षांमध्ये खरे ठरले आहे जेथे सशस्त्र दल विशेष अधिकार कायदा (AFSPA) भारतीय सैन्याला अवाजवी दंडात्मकता देतो.

ज्या स्त्रियांना बलात्काराचे नाव " संपार्श्विक नुकसान " असे म्हटले जाईल त्यांना लष्करी भाषेत युद्धात मरण पावले किंवा त्यांचे मृतदेह बलिदान देण्यासाठी सन्मानाचे स्थान

कधीही मिळणार नाहीत. बऱ्याचदा, या हिंसक कृत्यांची नोंद न केलेली, नोंदणी नसलेली, लक्षात न ठेवता जाते. आंतरराष्ट्रीय कायद्यांतर्गत बलात्कार आणि लैंगिक हिंसा हे युद्धाचे हत्यार म्हणून ओळखण्यासाठी काही उपाययोजना करण्यात आल्या आहेत. तथापि, याने बलात्कार आणि महिलांवरील लैंगिक हिंसाचाराचे शस्त्रीकरण रोखण्यासाठी फारसे काही केले नाही. बहुतेक राष्ट्रांच्या न्यायालयांमध्ये आंतरराष्ट्रीय कायदा लागू होत नाही आणि लैंगिक हिंसेचे निषिद्ध स्वरूप अनेकदा अशा केसेस दाखल होण्यापासून आणि लढण्यापासून किंवा प्रकाशात आणण्यापासून प्रतिबंधित करते.

तुमची प्रगती तपासा:

1. जातीय हिंसा म्हणजे काय? विशेषतः स्त्रियांवर त्याचा कसा परिणाम होतो?

2. जात-आधारित लिंग हिंसा 'सन्मान' या कल्पनेशी कशी जोडलेली आहे? विस्तृत करा.

3. सशस्त्र संघर्षांदरम्यान लिंग-आधारित हिंसाचाराचे वैशिष्ट्य स्पष्ट करा.

२.४ सारांश

लिंग-आधारित हिंसाचाराचा सामना करताना भारतात एक अत्यंत चिंताजनक स्थिती आहे. त्याचे वैशिष्ट्य दर्शविणारी सखोल पितृसत्ताक रचना आणि देशामध्ये त्याच्या उपस्थितीचा प्रतिकार करण्यासाठी राज्याचा अपुरा प्रतिसाद अस्वस्थ करणारी आहे. GBV सोबत भारताचा सहभाग अनेकदा लहरी आणि विषम असतो. देशातील सांस्कृतिक आणि सामाजिक शक्ती स्त्रियांना भेडसावणाऱ्या असमान पातळीच्या हिंसाचाराचे निराकरण करण्यासाठी देशात अस्तित्वात असलेल्या विधान आणि धोरणाच्या चौकटीपेक्षा जास्त आहेत. हा हिंसाचार वर्ग, जात, धर्म आणि वांशिकतेच्या चिन्हासह पुढे वाढला आहे.

लिंग-आधारित हिंसाचाराशी संबंधित अध्ययन सामग्री चिंतेचा विषय आहे. महिलांना जगण्यासाठी आणि त्यांच्या नागरिकत्वाच्या अधिकारांचा उपभोग घेण्यास सक्षम करण्यासाठी, हिंसाचाराच्या सामान्यीकरणास विरोध करणाऱ्या महिलांना शिक्षा करण्याचा कोणताही प्रयत्न कठोरपणे हाताळला जाणे महत्त्वाचे आहे. यापुढे स्त्रिया आणि मुलांवरील हिंसाचाराला सामाजिक सामान्य मानले जाऊ शकत नाही. या संस्थात्मक चुकीच्या, प्रथा आणि वागणुकीविरुद्ध जागरुकता निर्माण करण्यात सामाजिक कार्यकर्त्यांची फार महत्त्वाची भूमिका आहे. जे पुरुष आणि स्त्रिया एकमेकांपासून भिन्न स्वभाव पाहतात.

२.५ प्रश्न

- शक्ती आणि हिंसा एकमेकांशी कसे जोडलेले आहेत?
- भारतात लिंग-आधारित हिंसाचाराचे स्वरूप काय आहे?
- भारतात महिलांवरील हिंसाचाराची ठिकाणे किंवा ठिकाणे कोणती आहेत?

२.६ संदर्भ

- Claudia García-Moreno et al (2015), Addressing violence against women: a call to action, Lancet, volume 385, number 9978, pp. 1685–95.
- Ghanim, David. 2012. 'Gender violence: Theoretical overview,' in Violence and Abuse in Society: Understanding a Global Crisis, Angela Browne-Miller, ed., Santa Barbara: Praeger, vol. 1, 57-67
- Giles, W., & Hyndman, J. (2004). *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*: University of California Press.
- Gonsalves, Lina (2001). Women and Human Rights, New Delhi: APH Publishing Corporation.
- ICRW and INCLEN (2000) Domestic Violence in India: A Summary Report of a Multi-Site Household Survey. Washington, DC: ICRW.
- Menon, R., & Bhasin, K. (1998). Borders & Boundaries: Women in India's Partition: Rutgers University Press.
- Singla, Pamela (2010).Women's Rights and Gender-based Violence in India—Issues and Challenges, The Journal of National Women's Education Center of Japan, Vol.14, March.

❖❖❖❖

munotes.in

३

लैंगिक छळ: रस्ता आणि कामाची जागा, लैंगिक छळापासून महिलांचे संरक्षण (प्रतिबंध आणि निवारण कायदा, 2013)

घटक रचना

३.० उद्दिष्टे

३.१ प्रस्तावना

३.२ कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ

३.३ कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ (प्रतिबंध, मनाई आणि निवारण) कायदा, 2013

३.४ सारांश

३.५ प्रश्न

३.६ संदर्भ आणि पुढील वाचन

३.० उद्दिष्टे

- लैंगिक छळाचा मुद्दा समजून घेणे
- लैंगिक छळाचा सामना करण्याच्या कायदेशीर पैलूंसह विद्यार्थ्यांना परिचित करणे

३.१ प्रस्तावना

यूएस इक्वल एम्प्लॉयमेंट अपॉर्च्युनिटी कमिशन ही एक फेडरल एजन्सी आहे जी 1964 च्या नागरी हक्क कायद्याद्वारे कामाच्या ठिकाणी भेदभावाविरूद्ध नागरी हक्क कायद्यांचे व्यवस्थापन आणि अंमलबजावणी करण्यासाठी स्थापन करण्यात आली होती, तिच्या मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये लैंगिक छळाची व्याख्या केली आहे

अनिष्ट लैंगिक प्रगती, लैंगिक अनुकूलतेसाठी विनंत्या आणि लैंगिक स्वभावाचे इतर शाब्दिक किंवा शारीरिक आचरण जेव्हा:

- अशा वर्तनास सादर करणे हे स्पष्टपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे एखाद्या व्यक्तीच्या नोकरीची अट किंवा नियम तयार केली जाते किंवा

munotes.in

- एखाद्या व्यक्तीने अशा वर्तनास सादर करणे किंवा नाकारणे हे अशा व्यक्तीवर परिणाम करणाऱ्या रोजगाराच्या निर्णयांसाठी आधार म्हणून वापरले जाते, किंवा
- अशा वर्तनाचा उद्देश किंवा परिणाम एखाद्या व्यक्तीच्या कामाच्या कार्यक्षमतेमध्ये अवास्तव हस्तक्षेप करणे किंवा भीतीदायक, प्रतिकूल किंवा आक्षेपार्ह कार्य वातावरण तयार करणे आहे.

लैंगिक छळामध्ये अनेक गोष्टींचा समावेश होतो...

- वास्तविक किंवा प्रयत्न केलेला बलात्कार किंवा लैंगिक अत्याचार.
- लैंगिक अनुकूलतेसाठी अवांछित दबाव.
- अवांछित जाणीवपूर्वक स्पर्श करणे, झुकणे, कोपरा करणे किंवा चिमटी मारणे.
- अवांछित लैंगिक स्वरूप किंवा हावभाव.
- अवांछित पत्रे, टेलिफोन कॉल्स किंवा लैंगिक स्वरूपाची सामग्री.
- जबरदस्तीने सोबतीसाठी अवांछित दबाव.
- अवांछित लैंगिक छेडछाड, लैंगिक विनोद, टिप्पणी किंवा प्रश्न.
- एखाद्या प्रौढ व्यक्तीला मुलगी, हंक, डॉल, बेबी किंवा हनी म्हणून संदर्भित करणे.
- शिट्टी वाजवणे.
- लैंगिक टिप्पण्या.
- कामाच्या चर्चेला लैंगिक विषयांकडे वळवणे.
- लैंगिक आरोप किंवा कथा.
- लैंगिक कल्पना, प्राधान्ये किंवा इतिहासाबद्दल विचारणे.
- सामाजिक किंवा लैंगिक जीवनाबद्दल वैयक्तिक प्रश्न.
- एखाद्या व्यक्तीचे कपडे, शरीर रचना किंवा देखावा याबद्दल लैंगिक टिप्पण्या.
- चुंबनाचा आवाज, ओरडणे आणि ओठांची जाणीवपूर्वक विचित्र हालचाल करणे.
- एखाद्या व्यक्तीच्या वैयक्तिक लैंगिक जीवनाबद्दल खोटे बोलणे किंवा अफवा पसरवणे.
- मानेचा मसाज करणे .

- एखाद्या स्त्री कर्मचाऱ्याचे कपडे, केस किंवा शरीराला स्पर्श करणे.
- वैयक्तिक भेटवस्तू देणे.
- एखाद्या व्यक्तीभोवती लटकणे.
- मिठी मारणे, चुंबन घेणे, थाप देणे किंवा मारणे.
- दुसऱ्या व्यक्तीभोवती लैंगिक रीतीने स्वतःला स्पर्श करणे किंवा घासणे.
- एखाद्या व्यक्तीच्या जवळ उभे राहणे.
- एखाद्या व्यक्तीला वर आणि खाली पाहणे (लिफ्ट डोळे).
- एखाद्याकडे टक लावून पाहणे.
- लैंगिकदृष्ट्या सूचक संकेत.
- चेहऱ्यावरील हावभाव, डोळे मिचकावणे, चुंबन घेणे.
- हाताने किंवा शरीराच्या हालचालींद्वारे लैंगिक हावभाव करणे.

लैंगिक छळ हे नेहमीच लैंगिक वर्तनाबद्दल किंवा विशिष्ट व्यक्तीकडे निर्देशित केले जाते असे नाही. उदाहरणार्थ, एक गट म्हणून स्त्रियांबद्दल नकारात्मक टिप्पण्या हा लैंगिक छळाचा एक प्रकार असू शकतो. कामाच्या ठिकाणी किंवा शाळा किंवा विद्यापीठासारख्या शिक्षणाच्या वातावरणात लैंगिक छळ होऊ शकतो. तासांनंतरचे संभाषण, व्हरांड्यामधील देवाणघेवाण आणि कर्मचारी किंवा समवयस्कांची गैर-कार्यालय व्यवस्थेसह यासह अनेक भिन्न परिस्थितींमध्ये हे घडू शकते.

सामाजिक विज्ञान संशोधनामध्ये, लैंगिक छळाची व्याख्या आणि मोजमाप विशिष्ट वर्तणुकीद्वारे आणि पीडित व्यक्तीच्या त्या वर्तनांच्या व्यक्तिपरक अनुभवाद्वारे केले जाते; तथापि, लैंगिक छळाच्या समांतर कायदेशीर संकल्पना तयार करतात.

३.२ कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ

लिंग आणि लिंगावर आधारित कामाच्या ठिकाणी छळवणूक ही लैंगिक समस्या म्हणून एकेकाळी संकल्पना करण्यात आली होती: लैंगिक इच्छेच्या नैसर्गिक आणि / किंवा अपरिहार्य भावनांमुळे एका कर्मचाऱ्याकडून दुसऱ्या कर्मचाऱ्याकडे जबरदस्ती किंवा अवांछित लैंगिक लक्ष. आज, हे वर्तन अधिक योग्यरित्या भेदभावपूर्ण वर्तन म्हणून समजले जाते ज्याचा लैंगिक इच्छेशी फारसा संबंध नाही आणि शत्रुत्वाशी फारसा संबंध नाही. लैंगिक छळ समजून घेण्याच्या या प्रगतीमुळे कायदा, संशोधन आणि प्रतिबंधात्मक आणि सुधारात्मक यंत्रणांमध्ये उत्क्रांती झाली.

munotes.in

भारतातील राज्यघटना लिंगावर आधारित भेदभावाला प्रतिबंधित करते आणि वर्तणुकीची अनिष्टता आणि नोकरीच्या हानीची शक्यता लक्षात घेता, न्यायालये या दोन्ही गोष्टींची व्याख्या करतात. कशासाठी तरी आणि विरोधी वातावरण बेकायदेशीर लैंगिक भेदभाव म्हणून लैंगिक छळ. भारतातील लैंगिक छळाच्या प्रकरणांमध्ये सन्मान आणि स्त्री विनम्रतेच्या सांस्कृतिक आदर्शांनी भूमिका बजावली आहे, परंतु एकूणच, कायद्याने मर्यादित पोहोच आणि अंमलबजावणी क्षमतेमुळे महिलांचे (विशेषत: कामगार वर्गातील महिला) संरक्षण करण्यासाठी फारसे काही केले नाही.

लैंगिक छळाचे परिणाम त्याच्या कामकाजाच्या महिलांच्या जीवनातील सर्व क्षेत्रांवर परिणाम करणारे असंख्य नकारात्मक परिणामामुळे स्पष्ट होते. दोन मोठ्या घटकांच्या-विश्लेषणांमध्ये असे आढळून आले की कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळाचे सर्व प्रकार – लिंग छळ, अवांछित लैंगिक लक्ष आणि लैंगिक बळजबरी – हे मनोवैज्ञानिक दुर्बलतेचे मजबूत भविष्यसूचक आहेत. तसेच, कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळामुळे मानसिक आजार होऊ शकतो. संशोधकांनी लैंगिक छळाचा महिलांच्या शारीरिक आरोग्यावर होणारा परिणामही तपासला आहे. या कामाच्या ठिकाणी गैरवर्तनाचे सर्व प्रकार एखाद्या व्यक्तीच्या सामान्य आरोग्याबद्दल कमी समाधानी आणि शारीरिक तक्रारी वाढण्याशी संबंधित आहेत.

मानसिक आणि शारीरिक हानी व्यतिरिक्त, लैंगिक छळामुळे महिलांच्या व्यावसायिक कल्याणावर परिणाम होतो. उद्योगांच्या विस्तृत श्रेणीमध्ये, कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळाचे आचरण अनुभवणे (उदा. लैंगिक बळजबरी, अवांछित लैंगिक लक्ष आणि/किंवा लैंगिक छळ) हे कामातील समाधान आणि संस्थात्मक बांधिलकी कमी होण्याशी संबंधित आहे.

तुमची प्रगती तपासा:

1. 'लैंगिक छळ' वर एक संक्षिप्त टीप लिहा.

३.३ कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ (प्रतिबंध, मनाई आणि निवारण) कायदा, 2013

द प्रिव्हेंशन ऑफ वर्कप्लेस सेक्शुअल हरॅसमेंट ॲक्ट आणि प्रिव्हेंशन ऑफ वर्कप्लेस सेक्शुअल हरॅसमेंट रुल्स विशाका आणि इतर विरुद्ध राजस्थान राज्य ("विशाका जजमेंट") मधील भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या ऐतिहासिक निकालानंतर 16 वर्षांनी लागू करण्यात आले आहेत. सुप्रीम कोर्टाने, विशाखा निकालात, प्रत्येक नियोक्त्याला कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळाशी संबंधित तक्रारींचे निराकरण करण्यासाठी आणि नोकरदार महिलांच्या लैंगिक समानतेच्या अधिकाराची अंमलबजावणी करण्यासाठी एक यंत्रणा प्रदान करणे अनिवार्य करणारी मार्गदर्शक तत्त्वे निश्चित केली आहेत.

कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ (प्रतिबंध, मनाई आणि निवारण) कायदा, 2013: ("कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायदा") 09 डिसेंबर 2013 पासून भारताच्या महिला आणि बाल विकास मंत्रालयाने प्रभावी केला आहे. सरकारने कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायद्याअंतर्गत कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ (प्रतिबंध,

munotes.in

मनाई आणि निवारण) नियम, 2013 या शीर्षकाखाली नियम देखील अधिसूचित केले आहेत. कायदा आणि त्यासाठी तयार केलेल्या नियमांनी अंतर्गत तक्रार समिती स्थापन करण्याची जबाबदारी नियोक्त्यावर टाकली आहे. (ICC) आणि अशा तक्रारींचे निराकरण करण्यासाठी स्थानिक तक्रार समिती (LCC) स्थापन करण्यासाठी जिल्हा अधिका-यावर

कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ (प्रतिबंध, मनाई आणि निवारण) कायदा, 2013 अंतर्गत तरतुदी:

अंमलबजावणी आणि व्याप्ती

कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायदा 'संपूर्ण भारत' पर्यंत विस्तारित आहे आणि स्त्रीचा तिच्या कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ होऊ नये अशी अट घालण्यात आली आहे. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की हा कायदा केवळ महिलांचे संरक्षण करतो आणि लिंग तटस्थ कायदा बनवण्याचा त्याचा हेतू नाही.

पुढे, कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायदा भारतातील संघटित आणि असंघटित अशा दोन्ही क्षेत्रांना लागू होतो. इतर गोष्टींबरोबरच हा कायदा सरकारी संस्था, खाजगी आणि सार्वजनिक क्षेत्रातील संस्था, गैर-सरकारी संस्था, व्यावसायिक,, शैक्षणिक, मनोरंजन, औद्योगिक, आर्थिक उपक्रम, रुग्णालये आणि नर्सिंग होम, शैक्षणिक संस्था, क्रीडा संस्था आणि स्टेडियम यांना लागू होतो. प्रशिक्षण व्यक्ती आणि निवासस्थान किंवा घरासाठी वापरले जाते.

लैंगिक छळ - व्याख्या

कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायदा विशाका निकालातील सर्वोच्च न्यायालयाच्या व्याख्येनुसार ‘लैंगिक छळ’ ची व्याख्या करतो. कायद्यानुसार, ‘लैंगिक छळ’ मध्ये अनिष्टाचा समावेश होतो लैंगिकरित्या रंगवलेले वर्तन, थेट किंवा गर्भित वर्तन.

कामाची जागा

महिलांचा लैंगिक छळ हा केवळ रोजगाराच्या प्राथमिक ठिकाणापुरता मर्यादित असू शकत नाही हे ओळखून, कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायद्याने 'विस्तारित कार्यस्थळ' ही संकल्पना मांडली आहे. कायद्यानुसार, ‘कामाच्या ठिकाणी’ मध्ये रोजगाराच्या ठिकाणी किंवा तेथून येण्या-जाण्याच्या उद्देशाने नियोक्त्याने प्रदान केलेल्या वाहतुकीसह, रोजगाराच्या दरम्यान किंवा त्यादरम्यान कर्मचाऱ्याने भेट दिलेल्या कोणत्याही ठिकाणाचा समावेश होतो.

तक्रार समिती

कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायद्याचे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे ते संघटित आणि असंघटित अशा दोन्ही क्षेत्रांसाठी तक्रार निवारण मंच स्थापन करण्याची कल्पना करते. प्रिव्हेंशन ऑफ कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायदानुसार लैंगिक छळाशी संबंधित तक्रारी ऐकण्यासाठी आणि त्यांचे निराकरण करण्यासाठी 10 किंवा

munotes.in

त्याहून अधिक कर्मचारी काम करणाऱ्या संस्थेच्या प्रत्येक कार्यालयात किंवा शाखेत नियोक्त्याने 'अंतर्गत तक्रार समिती' ("ICC") स्थापन करणे आवश्यक आहे.

शिक्षा आणि नुकसानभरपाई

कायद्यात खालील शिक्षेची तरतूद केली आहे जी एखाद्या कर्मचाऱ्यावर लैंगिक छळाच्या कृतीत सहभागी झाल्याबद्दल नियोक्त्याद्वारे लादली जाऊ शकते:

- संस्थेच्या सेवा नियमांनुसार विहित केलेली शिक्षा
- संस्थेकडे सेवा नियम नसल्यास, लेखी माफी, चेतावणी, फटकार, निंदा, पदोन्नती रोखणे, वेतनवाढ किंवा वाढ रोखणे, प्रतिवादीला सेवेतून काढून टाकणे, समुपदेशन सत्र किंवा समुदाय सेवा पार पाडणे यासह शिस्तभंगाची कारवाई; आणि
- प्रतिवादीच्या वेतनातून पीडित महिलेला या कायद्यात पीडित महिलेला भरपाई देण्याची तरतूद आहे.

गुप्तता

कायद्यात विशेषतः असे नमूद केले आहे की कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळाशी संबंधित माहिती, माहिती अधिकार कायदा, 2005 च्या तरतुदींच्या अधीन राहणार नाही. या कायद्यात तक्रारीची सामग्री, तक्रारदार, प्रतिवादी, साक्षीदार यांची ओळख आणि पत्ते यांचा प्रसार करण्यास प्रतिबंध केला आहे. सलोखा आणि चौकशी कार्यवाही, ICC/LCC च्या शिफारशी आणि जनतेला, प्रेस आणि प्रसारमाध्यमांना कोणत्याही प्रकारे केलेल्या कारवाईशी संबंधित कोणतीही माहिती.

तुमची प्रगती तपासा:

1. कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ (प्रतिबंध, मनाई आणि निवारण) कायदा, 2013 ची प्रमुख वैशिष्ट्ये कोणती आहेत?

३.४ सारांश

बऱ्याच देशांतील अनुभवांवरून असे दिसून आले आहे की कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळाच्या विरोधात प्रभावी कारवाई करण्यासाठी कायदेशीर चौकट तसेच अधिक अंमलबजावणी, पुरेशा प्रमाणात निधी प्राप्त संस्था आणि समस्यांबद्दल अधिक जागरूकता आवश्यक आहे.

३.५ प्रश्न

- कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळाचे परिणाम काय आहेत?
- कामाच्या ठिकाणी स्त्री-पुरुष लैंगिक छळाचा कसा अनुभव घेतात?
- कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायद्याच्या कायदेशीर बाबी काय आहेत?

munotes.in

३.६ संदर्भ

- Sexual Harassment at Workplace: Challenges and Solution. (2021). Kala Prakashan.
- Stockdale, M. S. (1996). Sexual Harassment in the Workplace: Perspectives, Frontiers, and Response Strategies: SAGE Publications.
- Tandon, A. (2017). *Law of Sexual Harassment at Workplace: Practice & Procedure*: Niyogi Books.
- Publications, C. (2020). The Sexual Harassment of Women At Workplace (Prevention, Prohibition and Redressal) Act, 2013: Current Publications.

❖❖❖❖

munotes.in

४

आभासी क्षेत्रातील (व्हर्च्युअल स्पेस) महिलांवरील हिंसाचार

घटक रचना

४.० उद्दिष्टे

४.१ प्रस्तावना

४.२ आभासी क्षेत्रातील लैंगिक हिंसा

४.३ महिला आणि मुलींना का लक्ष्य?

४.४ आभासी क्षेत्रातील कायदा

४.५ समस्येचे निराकरण करणारे उपाय

४.६ सारांश

४.७ प्रश्न

४.८ संदर्भ सूची

४.० उद्दिष्टे

1. आभासी क्षेत्रातील महिलांवरील हिंसाचार स्वरुप माहिती करुन घेणे.
2. हिंसाचारात महिला आणि मुलींनाच लक्ष्य करण्याची कारणे समजुन घेणे.
3. आभासी क्षेत्रातील महिलांवरील हिंसाचार रोखण्यासाठीच्या कायद्याची ओळख करुन देणे.
4. आभासी क्षेत्रातील महिलांवरील हिंसाचार समस्येचे निराकरण करणारे उपायांचा आढावा घेणे.

४.१ प्रस्तावना

भौतिक अर्थाने सार्वजनिक जागा संकुचित होत आहेत. आधुनिक काळात संगणक, टीव्ही, इंटरनेट, मोबाईल फोन इ. सारख्या इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांच्या वाढत्या प्रभावामुळे आपण एकमेकांना पूर्वीपेक्षा कमी वेळा भेट देतो. तथापि, आभासी अर्थाने सार्वजनिक जागा विशेषतः सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म्सचा विस्तार होत आहे. फेसबुक, ट्विटर, इंस्टाग्राम, वर्डप्रेस, यूट्यूब, स्नॅपचॅट आणि अगदी व्हॉट्सअॅप ही सर्व सार्वजनिक जागाची क्षेत्र आहेत जी वापरकर्त्यांना अनेक कार्ये करण्यास मदत करतात. या आभासी सार्वजनिक जागा

कोणत्याही भौतिक सार्वजनिक जागेपेक्षा खूप विस्तरीत आहेत. उदाहरणार्थ: फेसबुकवर जवळपास 150 दशलक्ष भारतीय वापरकर्ते आहेत.

जगभरातील इंटरनेट वापराच्या प्रमुख 20 देशांमध्ये, भारताचा इंटरनेट वापरकर्त्यांचा वार्षिक वाढीचा दर सर्वाधिक आहे. इंटरनेटच्या सुलभ प्रवेशामुळे अनेक लोकांना, विशेषत: महिला आणि इतर उपेक्षित गटांना पारंपारिक अडथळ्यांवर मात करण्यासाठी आणि सार्वजनिक क्षेत्रात सहभागी होण्यास सक्षम मार्ग मिळाला आहे.

४.२ आभासी क्षेत्रातील लैंगिक हिंसा

सोशल मीडियावर दररोज महिलांवर हल्ले होत आहेत. सोशल मीडियावर अपमानास्पद आणि अवांछित घुसखोर आणि ट्रोलची संख्या वाढली आहे. स्त्रियांनी मुक्तपणे व्यक्त होण्याचा अधिकार गमावत आहेत. ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मवर दुराचरणाची वाढ होत आहे, जे महिलांविरुद्ध हिंसाचाराला प्रोत्साहन देतात.

या आभासी समाज क्षेत्रातील जोडलेले व्यक्तींच्या जगाद्वारे (इन्टरनेट) वापर केला जात आहे. प्रत्यक्षात, स्त्रिया नेहमीच सोशल मीडियावरील आमचे सर्व "मित्र" आणि "अनुयायी" ओळखत नाहीत. त्यामुळे, अनेकदा - काय शेअर केले, टिप्पणी किंवा पोस्ट केले जाते यावर अवलंबून-महिलांना काही अत्यंत अपमानास्पद आणि हिंसक प्रतिक्रियांना सामोरे जावे लागू शकते, ज्याला "ट्रोल्स" म्हणतात. महेंद्रसिंग धोनीची पत्नी साक्षीला ट्विटरवर अलीकडेच घाणेरड्या संदेश आणि टिप्पण्या दिल्या गेल्या होत्या. तिच्या पतीच्या आधार अर्जातून लीक झालेल्या माहितीवर तीव्र प्रतिक्रिया व्यक्त केली.

अशा प्रकारे, महिलांवरील ऑनलाइन हिंसाचारामुळे त्यांच्या मानवी हक्कांचे उल्लंघन होते. त्यामुळे लैंगिक समानता प्राप्त होण्यात अडथळा निर्माण होतो. अॅम्नेस्टी इंटरनॅशनल इंडियाने अलीकडेच देशातील महिलांना भेडसावणाऱ्या ऑनलाइन हिंसाचाराच्या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी एक मोहीम सुरू केली आहे. ज्या महिला त्यांचे मत ऑनलाइन व्यक्त करतात त्यांच्या मुलाखती घेत आहेत, सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर सक्रिय राहण्याचे त्यांचे अनुभव आणि त्यांना नियमितपणे ऑनलाइन होणाऱ्या हिंसाचाराचे दस्तऐवजीकरण करण्यात आले आहे. या मोहिमेचा एक भाग म्हणून 24 एप्रिल 2018 रोजी नवी दिल्ली येथे आयोजित एका कार्यक्रमात, पुरस्कार विजेते लेखक आणि पत्रकार राणा अय्युब यांनी ट्विटर सारख्या प्लॅटफॉर्मवर तिला बलात्कार आणि जीवे मारण्याच्या धमक्या कशा मिळाल्या आणि हे शेअर केले. ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मच्या तक्रारी कानावर पडल्या त्याचप्रमाणे शेहला रशीद सारख्या विद्यार्थी कार्यकर्त्यांनी आणि स्वरा भास्कर सारख्या ख्यातनाम व्यक्तींना देखील अपमानास्पद ट्विट आणि ऑनलाइन गैरवर्तनाच्या वाढत्या लाटेचा सामना करावा लागला आहे कारण ते त्यांना तीव्रपणे जाणवणाऱ्या समस्यांबद्दल बोलले आहेत.

ट्विटर आणि इतर प्लॅटफॉर्मवर महिलांवरील अत्याचारामध्ये "डॉक्सिंग" अर्थात एखाद्याची वैयक्तिक माहिती किंवा तपशील, ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मवर, त्यांच्या संमतीशिवाय उघड करणे देखील समाविष्ट असू शकते. राणा अय्युबचा पत्ता, फोन नंबर आणि त्यावर तिचा चेहरा मॉर्फ केलेला एक अश्लील व्हिडिओ ऑनलाइन शेअर करण्यात आला होता.

तिला तिच्या आणि तिच्या कुटुंबाच्या सुरक्षिततेची भीती वाटली आणि तिने पोलिसात तक्रार दाखल केली. अशाप्रकारे, या आभासी जागांमध्ये महिलांना होणारा हिंसाचार महिलांना असुरक्षित वाटू लागला आहे.

भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयातील वकील किरुबा मुनुसामी म्हणतात की, ऑनलाइन होणारा अत्याचार आणि हिंसा लिंगानुसार आहे. विशेषतः जर एखादी स्त्री अल्पसंख्याक धार्मिक, वांशिक किंवा वांशिक पार्श्वभूमी, अपंग, समलिंगी, उभयलिंगी किंवा ट्रान्सजेंडर असेल. जेव्हा गैरवर्तन करणाऱ्याला कळते की तिचे चित्र किंवा मत पोस्ट करणारी व्यक्ती 'कनिष्ठ जातीची' आहे. लहान पोशाखावरील टिप्पण्या हे परिधान केलेल्या खालच्या जातीतील महिलेवरील टिप्पण्यांमध्ये बदलतात. सुप्रीम कोर्टात वकील असूनही, मुनुसामीला काही अधिकाऱ्यांनी फेसबुकवर ऑनलाइन गैरवर्तनाचा खटला दाखल न करण्याचा सल्ला दिला होता आणि तिच्या प्रोफाइलवर आलेल्या बहुतेक टिप्पण्या तिच्या संमतीशिवाय हटवण्यात आल्या होत्या.

2017 मध्ये, ॲम्नेस्टी इंटरनॅशनलने यूके आणि यूएससह आठ देशांतील 4,000 महिलांच्या मुलाखती घेतल्या आणि असे आढळले की सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर अत्याचार किंवा छळाचा अनुभव घेतलेल्या दोन तृतीयांश महिलांनी सांगितले की ऑनलाइन गैरवर्तनाचा अनुभव घेतल्यानंतर त्यांना शक्तीहीनतेची भावना जाणवते. ४१ टक्के महिलांनी सांगितले की, किमान एका प्रसंगी, या ऑनलाइन अनुभवांमुळे त्यांची शारीरिक सुरक्षितता धोक्यात आली आहे.

अनेक वेळा आपण अनोळखी लोकांद्वारे ऑनलाइन गैरवर्तनाबद्दल विचार करतो, परंतु आपल्या जीवनातील लोक गुन्हेगार देखील करू शकत आहेत. आपल्या महाविद्यालयातील स्टॅलर, कॉल करणे आणि मजकूर पाठवणे थांबवणारे काम सहकारी, पाठवणारी व्यक्ती तुम्ही फेसबुकवर भयानक संदेश आहेत. हे लहान किंवा सूक्ष्म उदाहरणांसारखे वाटू शकतात, परंतु ते आयुष्यभर वेगाने जोडतात. ते महिलांना हळूहळू मागे ढकलतात, अशा प्रकारे की ऑनलाइन जग आणि प्लॅटफॉर्मपासून मागे हटणे अशक्य आहे. एक स्त्री जितकी अधिक दृश्यमान असेल तितकी ऑनलाइन हिंसा अधिक क्रूर असेल.

४.३ महिला आणि मुलींना का लक्ष्य?

महिला आणि मुलींना ऑफलाइन अधिक त्रास सहन करावा लागत असताना, हे ऑनलाइन प्रतिबिंबित होण्याची शक्यता आहे.

तंत्रज्ञानामध्ये जोडण्याची आणि सक्षम करण्याची शक्ती असू शकते, परंतु ते लिंग भूमिका आणि सांस्कृतिक रीतिरिवाजांना बळकट आणि सामान्य बनवू शकते. ऑनलाइन जग हे केवळ आरशातील प्रतिमा नाही, तर ऑफलाइन जगाचे "हॉल ऑफ मिरर" आहे, जे सकारात्मक आणि नकारात्मक प्रतिबिंबित करते आणि वाढवते. स्त्रिया आणि मुलींसाठी, ही आरशातील प्रतिमा सहसा दुराचार, उपेक्षितपणा आणि हिंसाचाराची संस्कृती दर्शवते.

डिजिटल तंत्रज्ञानामध्ये सक्षमीकरण, कनेक्ट आणि उदारीकरण करण्याची क्षमता असली तरी, ते सीमांतीकरण आणि बहिष्कारासाठी प्लॅटफॉर्म म्हणून देखील काम करू शकतात.

सतत गैरवर्तनामुळे पीडित व्यक्तीला त्यांच्या भावनिक आरोग्यावर गंभीर दबाव आल्याने, तणाव, नैराश्य आणि चिंता यामुळे ऑनलाइन वापराची निवड रद्द करावी लागू शकते. पीडित किंवा त्यांच्या कुटुंबियांच्या शारीरिक शोषणाच्या ऑनलाइन धमक्या देखील सामान्य आहेत, ज्यामुळे शारीरिक सुरक्षिततेची भीती निर्माण होते.

अखिल भारतीय पुरोगामी महिला असोसिएशनच्या सचिव कविता कृष्णन, ज्यांना बलात्काराच्या धमक्या आणि गैरवर्तनाचा सामना करावा लागतो, ते म्हणतात की ऑनलाइन हिंसाचार गांभीर्याने घेणे आवश्यक आहे आणि त्याचा शेवट अनेकदा शारीरिक शोषण, पाठलाग आणि छळ आणि हिंसाचारात होतो.

अनेक ठिकाणी डिजिटल तंत्रज्ञानाचा वापर करणाऱ्या महिला आणि मुलींबद्दल नकारात्मक धारणा आहेत, अनेकांनी तक्रार केली आहे. त्यांच्या कुटुंबाला त्यांच्याकडे मोबाईल असल्याने अस्वस्थ वाटेल. एकांतात मोबाईल फोन वापरणाऱ्या स्त्रिया अनेकदा बेईमान (वाईट चालीच्या) असल्याचा संशय येतो; फेसबुकवर स्वतःचे चित्र पोस्ट करणाऱ्या मुलीला अनैतिक असे लेबल लावले जाऊ शकते आणि तिला उच्च धार्मिक समुदायातून वगळले जाऊ शकते. या कारणांमुळे, महिलांना हे तंत्रज्ञान वापरण्याची परवानगी दिली जाऊ शकत नाही, सुरक्षितता आणि स्वीकृतीच्या चिंतेमुळे ते न निवडू शकतात किंवा त्यांचा वापर मर्यादित असू शकतो, ज्यामुळे अधिक डिजिटल बहिष्कार होऊ शकतो.

४.४ आभासी क्षेत्रातील कायदा

भारतामध्ये आधीपासूनच कायदे आहेत ज्यांचा वापर ऑनलाइन गैरवापराचा सामना करण्यासाठी केला जाऊ शकतो. ते आहेत:

4.4.1 फौजदारी सुधारणा कायदा 2013

- कलम 354A: लैंगिक अनुकूलतेची मागणी करणे/इच्छेविरुद्ध पोर्नोग्राफी दाखवणे.
- कलम 354C: व्हॉय्युरिझम आणि संमतीशिवाय अशी माहिती प्रसारित करणे.
- कलम 354D: सायबरस्टॉकिंग, अनास्थेचे स्पष्ट संकेत असूनही किंवा सायबर क्रियाकलापांचे निरीक्षण करणे.

4.4.2 माहिती तंत्रज्ञान कायदा, 2008

- कलम 66C: ओळख चोरी
- कलम 66E: गोपनीयतेचे उल्लंघन
- कलम 67: अश्लील साहित्याचे प्रकाशन आणि प्रसारण
- कलम 67A: लैंगिकदृष्ट्या सुस्पष्ट सामग्रीचे प्रकाशन आणि प्रसारण.
- कलम 67B: बाल पोर्नोग्राफीचे प्रकाशन आणि प्रसारण
- कलम 72: गोपनीयतेचा भंग आणि संमतीशिवाय सामग्रीचे प्रकाशन.

४.४.३ महिलांचे अशोभनीय प्रतिनिधित्व (प्रतिबंध) विधेयक, २०१२

महिलांचे अशोभनीय प्रतिनिधित्व (प्रतिबंध) दुरुस्ती विधेयक, 2012 दृकश्राव्य माध्यम आणि सामग्री इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात कव्हर करण्यासाठी कायद्याची व्याप्ती विस्तृत करण्याचा प्रयत्न करते, कायद्याचे उल्लंघन करण्यासाठी प्रतिबंधक म्हणून काम करणाऱ्या कठोर दंडांची तरतूद करते. तथापि, हे पूर्ण करण्यापेक्षा सोपे आहे. कायदेशीर प्रक्रिया अत्यंत संथ आणि वेळखाऊ आहे. ऑनलाइन प्लॅटफॉर्म देखील प्राप्त झालेल्या तक्रारींवर त्वरित कारवाई करत नाहीत. उदाहरणार्थ, भारतातील नुकत्याच झालेल्या एका प्रकरणात फेसबुकने एका वर्षाहून अधिक काळ शोषणाचे ग्राफिक वर्णन असलेल्या मुलांचे फोटो काढण्यात अयशस्वी झाल्याचे दाखवले आहे. तसेच ऑनलाइन गैरवर्तनाची तक्रार केल्याने पीडितेला दोष दिला जाऊ शकतो किंवा केस क्षुल्लक ठरू शकते. ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मवरील अविश्वासामुळे स्त्रिया ते पूर्णपणे सोडू शकतात.

त्यामुळे कायद्यांची चांगल्या प्रकारे अंमलबजावणी करण्याकडे लक्ष देण्याची गरज आहे. नैतिकतेच्या पितृसत्ताक कल्पनेचा भाग असलेल्या संरचनात्मक असमानता दूर करण्यासाठी या अंमलबजावणीला गैर-कायदेशीर उपायांसह जोडणे आवश्यक आहे. परंतु हे स्पष्ट आहे की जोपर्यंत जग पितृसत्ताकडे झुकत आहे तोपर्यंत लिंग-आधारित हिंसा स्त्रियांना ऑनलाइन फॉलो करत आहे.

४.५ समस्येचे निराकरण उपाय

१. ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मवरील या लिंग-आधारित ऑनलाइन गैरवापराचे निराकरण करण्याचा एक प्रारंभिक बिंदू या प्लॅटफॉर्मना त्यांच्या स्वतःच्या "गैरवापर आणि द्वेषपूर्ण आचरण" वरील मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन करण्यास गणे असू शकते, जे संशोधनाने दर्शविल्याप्रमाणे, प्लॅटफॉर्मद्वारे स्वतःच धुडकावले जाते!

२. मग स्त्रिया पुन्हा आमची सार्वजनिक जागा असामाजिक घटकांना देणार आहेत का? महिलांनी मूक ग्राहकांसारखे वागत राहायचे की जागरूक होऊन जबाबदार नागरिकांसारखे वागायचे? एखाद्या भौतिक जागेप्रमाणेच, समाजातील इतर सदस्यांचे संरक्षण करण्यासाठी सोशल मीडिया वापरकर्त्यांनी एकत्र आले पाहिजे. महिलांनी त्यांच्या व्हर्च्युअल सार्वजनिक जागांवर पुन्हा हक्क मिळवण्यासाठी आणि पुन्हा व्यापण्यासाठी पुढे आले पाहिजे.

३. 2016 मध्ये, "#डिजिटल हिफाजत" ही महिलांनी ऑनलाइन लैंगिक शोषणाविरुद्ध मोहीम म्हणून सुरू केली होती. इंटरनेट हे हिंसाचाराचे ठिकाण आहे आणि सशक्तीकरणाचेही एक ठिकाण आहे. त्यांचा आवाज आणि अभिव्यक्ती मर्यादित करू पाहणाऱ्या दमनकारी शक्तींच्या विरोधात लढण्यासाठी स्त्रिया इंटरनेट वापरण्याचे मार्ग हे ऑनलाइन प्लॅटफॉर्म पाहते. हे लक्षात घेऊन, #Digital Hifazat ने 4 व्हिडिओंची एक शृंखला लाँच केली ज्यामध्ये महिलांनी इंटरनेटचा वापर कसा केला याबद्दल आमच्या प्रश्नांची उत्तरे दिली आहेत. पहिला व्हिडिओ क्राउड सोर्स केलेला व्हिडिओ होता ज्यामध्ये 6 तरुणींनी त्यांचे इंटरनेटवरील अनुभव सांगितले. यानंतर अपंग

munotes.in

महिला, दलित महिला आणि शेवटी विचित्र महिलांनी ऑनलाइन क्षेत्रातील त्यांच्या आव्हानांबद्दल आणि विजयांबद्दल सांगितले.

४. जग मुक्त, निष्पक्ष आणि समान नसताना, ऑनलाइन जागाही नाही. इंटरनेट महिलांसाठी सामाजिक समावेशकता तसेच बहिष्कार निर्माण करू शकते. ऑनलाइन गैरवर्तनास संबोधित करण्यात अयशस्वी झाल्यास केवळ महिला आणि मुलींच्या डिजिटल समावेशाची गती कमी होईल, ज्यामुळे त्यांना डिजिटल लाभांशाचा आनंद घेण्यापासून वगळण्याचा धोका निर्माण होईल. इंटरनेट अनुकूल आणि सर्वसमावेशक नसलेल्या जगात, आम्ही नावीन्य, खुली चर्चा आणि सक्षमीकरणाच्या संधी कमी करतो. शेवटी, कोणीही जिंकत नाही.

४.६ सारांश

केवळ भौतिक जगातच नव्हे, तर दैनंदिन समाजातच, पण ऑनलाइन स्पेसमध्येही महिला हिंसाचाराचे बळी ठरल्या जात आहेत. महिलांना बळी होण्यापासून मुक्त ठेवण्यासाठी आभासी जग देखील नाही. सोशल मीडियावर दररोज महिलांवर हल्ले होत आहेत. सोशल मीडियावर अपमानास्पद आणि अवांछित घुसखोर आणि ट्रोलची संख्या वाढली आहे. स्त्रिया मुक्तपणे व्यक्त होण्याचा अधिकार गमावत आहेत. ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मवर दुराचरणाची वाढ पाहिली आहे, जे महिलांविरुद्ध हिंसाचाराला भडकावतात आणि प्रोत्साहन देतात.

४.७ प्रश्न

1. आभासी क्षेत्रातील महिलांची स्थिती स्पष्ट करा.
2. आभासीक्षेत्रात महिलांना का लक्ष्य केले जाते याचे कारण स्पष्ट करा?
3. आभासी क्षेत्रातील महिलांना बळी होण्यापासून संरक्षण करणारे कायदे स्पष्ट करा.

४.८ संदर्भ सूची

- Butler, Judith. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge, 1999. Print.
- Dave, N. N. (2012). *Queer Activism in India: A Story in the Anthropology of Ethics*. Duke University Press.
- Hidalgo, D. Antoinette and Barber, Kristen (2017, January 23). *queer*. *Encyclopedia Britannica*.

❖❖❖❖

५

लिंग आकाशगंगा / जेन्डर गेलेक्सी

घटक रचना

५.० उद्दिष्टे

५.१ परिचय

५.२ लिंगभाव अस्मिता/ओळख

५.३ लिंग भाव आकाशगंगा - अमर्याद शक्यता

५.४ सारांश

५.५ प्रश्न

५.६ संदर्भ

५.०. उद्दिष्टे (OBJECTIVES)

- लिंग ओळखीची गुंतागुंत समजून घेणे
- लिंग आकाशगंगेची सर्वसमावेशक कल्पना समजून घेणे

५.१ प्रस्तावना (INTRODUCTION)

लिंग हे सहसा समाजांमध्ये आणि कालांतराने बदलणारे नियम, वर्तन आणि भूमिका यांची सामाजिक रचना म्हणून परिभाषित केले जाते. लिंग ओळख ही व्यक्तीची स्वतःची आंतरिक भावना आणि त्यांचे लिंग आहे, मग ते पुरुष असो, स्त्री असो, दोन्हीपैकी असो. लिंग अभिव्यक्तीच्या विपरीत, लिंग ओळख इतरांना बाह्यरित्या दृश्यमान नसते. अमेरिकन सायकोलॉजिकल असोसिएशनने नमूद केले आहे की बहुतेक लोकांसाठी, लिंग ओळख जन्माच्या वेळी नियुक्त केलेल्या लिंगाशी जुळते. ट्रान्सजेंडर लोकांसाठी, लिंग ओळख जन्माच्या वेळी नियुक्त केलेल्या लिंगापेक्षा भिन्न प्रमाणात भिन्न असते.

लोक "सेक्स" आणि "लिंग" या शब्दांचा एकाच अर्थाने वापर करतात. परंतु दोन बाबी समान नाहीत. साधारणपणे, आपण बाळाच्या जननेंद्रियांवर आधारित नवजात मुलाचे लिंग नर किंवा मादी म्हणून नियुक्त करतो. एकदा लिंगभाव नियुक्त केले की, आपण मुलाचे लिंग गृहीत धरतो. काही लोकांसाठी, हे थोडेसे, जर असेल तर, चिंतेचे किंवा पुढील विचाराचे कारण आहे कारण त्यांचे लिंग त्यांच्या लिंगाशी संबंधित लिंग-संबंधित कल्पना आणि गृहितकांशी संरेखित होते. तथापि, लिंग आपल्या लिंगाच्या जाणीवेतून सुरू होऊ

शकते, परंतु ते तिथेच संपत नाही. एखाद्या व्यक्तीचे लिंग हे शरीर, ओळख आणि सामाजिक लिंग या तीन आयामांमधील जटिल परस्परसंबंध आहे.

आपल्याला अनेकदा असे शिकवले जाते की शरीरात जननेंद्रियाच्या दोन प्रकारांपैकी एक आहे, ज्याचे वर्गीकरण "स्त्री" किंवा "पुरुष" म्हणून केले जाते, तर तेथे आंतर लैंगिक वैशिष्ट्ये आहेत जी दर्शवितात की लैंगिक शक्यता सतत अस्तित्वात आहे. एखाद्या व्यक्तीचे लिंग आणि त्यांचे शरीर यांच्यातील संबंध एखाद्याच्या पुनरुत्पादक कार्यांच्या पलीकडे जातो. न्यूरोलॉजी, एंडोक्राइनोलॉजी आणि सेल्युलर बायोलॉजीमधील संशोधन एखाद्या व्यक्तीच्या लिंगाच्या अनुभवासाठी व्यापक जैविक आधारावर निर्देश करते. खरं तर, संशोधन वाढत्या प्रमाणात आपल्या मेंदूला सूचित करते की आपण प्रत्येकजण आपल्या लिंगाचा कसा अनुभव घेतो यात महत्त्वाची भूमिका बजावते.

५.२ लिंगभाव अस्मिता/ ओळख (GENDER IDENTITIES)

सांस्कृतिक अपेक्षांच्या संदर्भात शरीरे देखील लिंगबद्ध आहेत. पुरुषत्व आणि स्त्रीत्व हे काही विशिष्ट शारीरिक गुणधर्मांशी समीकरण केले जाते, जे त्या गुणधर्मांच्या अस्तित्वावर आधारित आपल्याला कमी-अधिक प्रमाणात पुरुष/स्त्री म्हणून शिक्कामोर्तब करतात. आपल्या शरीराचे हे लिंग आपल्याला स्वतःबद्दल कसे वाटते आणि इतर आपल्याशी कसे समजतात आणि कसे संवाद साधतात यावर परिणाम करतात. अशा प्रकारे, लिंग ओळख हा आपला अंतर्गत अनुभव आणि आपल्या लिंगाचे नामकरण आहे. हे आपल्याला जन्माच्या वेळी नियुक्त केलेल्या लिंगाशी संबंधित किंवा वेगळे असू शकते.

आपल्या लिंगाची समज आपल्यापैकी बहुतेकांना आयुष्यात लवकर येते. एखाद्याच्या ओळखीचा हा मुख्य पैलू आपल्या प्रत्येकाच्या आतून येतो. लिंग ओळख हा एखाद्या व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्वाचा एक अंगभूत पैलू आहे. व्यक्ती त्यांचे लिंग निवडत नाही किंवा त्यांना ते बदलण्यास भाग पाडले जाऊ शकत नाही. बहुतेक लोक ज्या दोन लिंग ओळखींशी परिचित आहेत ते मुलगा आणि मुलगी (किंवा स्त्री आणि पुरुष) आहेत आणि बरेचदा लोकांना असे वाटते की या दोनच लिंग ओळख आहेत. फक्त दोन लिंग आहेत - आणि प्रत्येकजण एक किंवा दुसरा असावा - या कल्पनेला "लिंग बायनरी" म्हणतात. तथापि, संपूर्ण मानवी इतिहासात आपल्याला माहित आहे की अनेक समाजांनी लिंग हे एक घटक म्हणून पाहिले आहे आणि ते पाहत आहेत आणि फक्त दोन शक्यतांपुरते मर्यादित नाही.

लिंग ओळख ही आपल्या स्वतःच्या लिंगाची आपली अंतर्गत संकल्पना असली तरी, लिंग अभिव्यक्ती म्हणजे आपण आपली लिंग ओळख आपल्या भूमिकेतून कशी मांडतो—आपण कसे वागतो किंवा बोलतो, आपण काय कपडे घालतो आणि आपले केस किंवा मेकअप कसा करतो यासह पहिले जाते. आपण आमचे लिंग कसे व्यक्त करतो ते आमचे कुटुंब, मित्र किंवा समाज आमच्या लिंग किंवा लिंग ओळखीशी संबंधित असलेल्या गोष्टींशी सुसंगत असू शकते किंवा नाही. जसजसे आपण मोठे होतो आणि स्वतःला ओळखतो तसतसे आपल्यापैकी प्रत्येकाला आपल्या लिंग ओळखीची वैयक्तिक जाणीव आणि अनुभव विकसित होतो. आपल्यापैकी काही बायनरी लिंग श्रेणीत (पुरुष किंवा मादी) येतात, तर

आपल्यापैकी इतर कुठेतरी दरम्यान असतात (नॉनबायनरी) किंवा कोणत्याही लिंगाशी जोडलेले वाटत नाहीत. ज्यांची लिंग ओळख त्यांच्या जन्माच्या वेळी नियुक्त केलेल्या लिंगाशी जुळते त्यांना सिसजेंडर म्हणून संबोधले जाते, तर ज्यांची ओळख त्यांच्या जन्माच्या वेळी नियुक्त केलेल्या लिंगाशी जुळत नाही त्यांना ट्रान्सजेंडर म्हणून ओळखले जाऊ शकते.

तुमची प्रगती तपासा:

१. लिंग ओळखांवर एक संक्षिप्त टीप लिहा.

५.३ लिंग गॅलेक्सी - अमर्याद शक्यता (GENDER GALAXY – LIMITLESS POSSIBILITIES)

दोन लिंग, दोन लिंग आणि विषमलिंगी इच्छेने बनलेल्या जगाच्या निर्माण केलेल्या "नैसर्गिकतेवर" या नियमांद्वारे दुर्लक्षित लोकांकडून सतत प्रश्नचिन्ह आणि आव्हान दिले जाते. हे आपल्याला काही महत्त्वाचे प्रश्न विचारण्यास भाग पाडते: आपण राहतो त्या जगात लिंग खरोखर कसे समजले आणि तयार केले जाते? आपल्या सभोवतालच्या विविध सामाजिक-राजकीय-सांस्कृतिक रचनांमधून ते कसे कार्य करते? आणि, सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे, ते कसे जगले आहे?

कुटुंब, शैक्षणिक संस्था, काम आणि सार्वजनिक जागा यासारख्या सार्वजनिक आणि खाजगी संस्थांमध्ये लिंग दिसून येते. खरंच, प्रत्येक रिंगणात (बायनरी) लिंग मानदंड विणलेले विशिष्ट मार्ग आहेत आणि असे अनेक मार्ग आहेत ज्यामध्ये भिन्नता, जातिवाद, वर्ग आणि सक्षमता या परस्परसंबंधित प्रणाली पितृसत्तामध्ये बहिष्कार, उपेक्षित, हिंसा निर्माण करण्यासाठी जोडल्या जातात.

लिंगभाव स्वतःच अस्तित्वात नाही. जन्माच्या वेळी नियुक्त केलेल्या लिंगाव्यतिरिक्त, ते देखील मोठ्या प्रमाणावर बांधले जाते. त्यासाठीचे नियम सामाजिक संवाद, संस्था, परिस्थिती इत्यादींद्वारे दिले जातात. तुमच्या सभोवतालचे जग तुम्हाला सांगत आहे की तुम्ही एकतर हे किंवा ते असले पाहिजे, या किंवा त्या गोष्टीची पुष्टी न करणाऱ्या कोणालाही जागा नाही. ट्रान्स* असलेल्या लोकांसोबतही, लिंग बायनरीपैकी एकाशी जुळवून घेण्याचा किंवा परिणामांच्या सतत भीतीमध्ये जगण्याचा सतत दबाव असतो. लिंग हे स्वतंत्रपणे अस्तित्वात असलेली ओळख म्हणून नव्हे तर जात, वर्ग, लैंगिक अभिमुखता, वंश, शिक्षण इत्यादींच्या आधारे एखाद्याच्या स्थानासह कार्य करणारी म्हणून समजले पाहिजे.

मानवी हक्क कायद्याच्या बदलत्या व्याख्यांमुळे असे सूचित होते की तृतीय लिंग ओळखणे गतीने होत आहे. लॅटिन अमेरिका आणि युरोपमधील प्रादेशिक न्यायालयांनी आधीच पुष्टी केली आहे की देशांनी नागरिकांना त्यांचे लिंग महिला ते पुरुष किंवा त्याउलट बदलण्याची परवानगी दिली पाहिजे, लिंग ओळखीच्या अधिकाराभोवती एक समान मजबूत आदर्श स्थापित होण्याआधी ही केवळ काळाची बाब दिसते. पुरुष किंवा मादी नाही किंवा दोन्हीही नाही. लिंग चिन्हक स्पर्धांच्या क्षेत्रात बसतात ज्यामध्ये वर्गीकरणाची नोकरशाही प्रणाली मानवी अनुभवाच्या समृद्ध विचारांशी विसंगत आहे.

तुमची प्रगती तपासा:

1. 'लिंग आकाशगंगा' म्हणजे काय?

५.४ सारांश (SUMMARY)

अशा प्रकारे, अस्तित्त्वात असलेले लिंग बायनरी वाढत्या प्रमाणात अतिशय प्रतिबंधात्मक आणि प्रतिबंधित म्हणून पाहिले जाते. अमर्याद शक्यतांसह आकाशगंगेच्या रूपात लिंगाचा विचार करण्याची अधिक समावेशक आणि उदार कल्पना स्पष्ट होते.

५.६ प्रश्न (QUESTIONS)

- 'जेंडर बायनरी' ही संकल्पना स्पष्ट करा.
- 'जेंडर बायनरी' आणि 'जेंडर नॉन-बायनरी' वर विस्तृत करा.
- लिंग आकाशगंगा अधिक लिंगभाव समावेशक आहेत हे कसे समजले जाऊ शकते? उदाहरणे द्या.

५.७ संदर्भ (REFERENCES)

- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, February 15). *gender identity*. *Encyclopedia Britannica*.
- Bornstein, K., & Bergman, S. B. (2010). Gender Outlaws: The Next Generation: Basic Books.
- Shah, C., Merchant, R., Mahajan, S., & Nevatia, S. (2015). No Outlaws in the Gender Galaxy: Zubaan.
- Woods, S. (2016). Identifying as Transgender: Rosen Publishing.

❖❖❖❖

munotes.in

६

क्विअर सक्रियता

घटक रचना

६.० उद्दिष्टे

६.१ प्रस्तावना

६.२ क्विअर अस्मिस्ता

६.३ क्विअर सिद्धांत

६.४ भारतातील क्विअर सक्रियता

६.५ सारांश

६.६ प्रश्न

६.७ संदर्भ

६.०. उद्दिष्टे (OBJECTIVES)

- क्विअर ओळखींचे महत्त्व समजून घेणे
- विद्यार्थ्यांना क्विअर सक्रियतेची ओळख करून देणे

६.१ प्रस्तावना (INTRODUCTION)

आपण क्विअर सक्रियता समजून घेण्यापूर्वी, आपल्याला विचित्रमध्ये नेमके काय आहे आणि संकल्पनेचे मुख्य युक्तिवाद काय आहेत हे समजून घेणे आवश्यक आहे. होमोफोबिक गैरवर्तनाचा एक प्रकार म्हणून 'क्वीर' या शब्दाचा सर्वात जुना नोंद केलेला वापर क्वीन्सबेरीच्या मार्क्वेस जॉन शोल्टो डग्लस यांनी 1894 मध्ये लिहिलेला पत्र आहे. तो आल्फ्रेड डग्लसचा पिता होता आणि ऑस्कर वाइल्डवर त्याच्या मुलाशी प्रेमसंबंध असल्याचा आरोप केला होता. समलिंगी संभोगासाठी किंवा समलिंगी आकर्षण असलेल्या लोकांसाठी, विशेषत: 'इफेमिनेट' किंवा 'कॅम्प' समलिंगी पुरुषांसाठी क्वीअर हि अपमानास्पद संज्ञा बनली आहे.

क्विअर ही एक ओळख आहे जी हीटरो ओळखीच्या दुसऱ्या बाजूला उभी आहे. १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात समलिंगी इच्छा किंवा नातेसंबंध असलेल्यांच्या विरोधात क्वीअरचा नकारात्मक वापर केला गेला. 1980 च्या दशकाच्या उत्तरार्धात, विचित्र विद्वान आणि कार्यकर्त्यांनी त्यांचा स्वतःचा वेगळा समुदाय स्थापित करण्यासाठी समलिंगी राजकीय

ओळखीपासून वेगळी म्हणून त्यांची ओळख पुन्हा सांगण्यास सुरुवात केली. त्याच बरोबर, ज्यांनी पारंपारिक लिंग ओळख टाळली आणि लेस्बियन, गे, द्वि-लैंगिक आणि ट्रान्सजेंडर लोकसंख्या असलेल्या LGBT या लेबलला व्यापक, कमी अनुरूप आणि हेतुपुरस्सर संदिग्ध पर्याय शोधत असलेल्यांसाठी क्विअर ओळख आवश्यक बनली. आता क्विअर फेमिनिझम किंवा क्वीअर फेमिनिस्ट हे प्रामुख्याने स्वतःला पितृसत्तेच्या विरोधात कट्टरवादी गट म्हणून ओळखतात.

इतकेच नाही तर ते स्त्रीवादाच्या व्याखेमध्ये विचित्र लोकांचा समावेश म्हणून करतात आणि LGBT आणि इतर लिंग/लैंगिकता अल्पसंख्याकांच्या पलीकडे जातात. 'क्विअर' ही संज्ञा एक छत्री संज्ञा आहे ज्यामध्ये बंद आहेत आणि जे स्वतःला लेबल लावण्यास प्राधान्य देतात आणि जे लेबलिंग नाकारणे निवडतात किंवा लेबल निवडू शकत नाहीत आणि स्वतःचे नाव देऊ शकत नाहीत त्यांच्यासाठी त्यांच्या गैर-विषमलिंगी प्रवृत्तीबद्दल सार्वजनिक आहेत. . क्वीअरमध्ये कला, साहित्य, शैक्षणिक समीक्षेद्वारे सक्रियता आणि निषेध समाविष्ट आहे आणि कोणत्याही काउंटर हेजेमोनिक प्रकल्पाशी खूप मजबूत युती समाविष्ट आहे.

६.२ क्विअर ओळख (QUEER IDENTITY)

क्विअर ओळख खूप गुंतागुंतीची आहे. क्वीअरमध्ये लेस्बियन, गे, बायसेक्शुअल आणि ट्रान्सजेंडर यांसारख्या लैंगिक ओळखी धारण करणाऱ्यांचा समावेश होतो आणि जे स्वतःचे वर्णन करण्यासाठी हिजडा, कोठी, पंथी यांसारख्या स्वदेशी संज्ञा वापरतात. या व्यतिरिक्त, जोगप्पा आणि जोगटा (कर्नाटक) आणि गणाचारी (दक्षिण भारत) यांसारख्या लैंगिक गैर-अनुरूपतेच्या प्रादेशिक ओळख आहेत.

"क्विअर" ही अलीकडेच एक राजकीय संज्ञा बनली आहे, तरीही ज्या लोकांनी याचा वापर केला आहे ते लोक या संकल्पनेभोवती विविध चिन्हे एकत्रित करण्यात यशस्वी झाले आहेत. जरी विविध विषय आणि रूपके आहेत ज्याभोवती "विचित्र" मजकूर तैनात केले गेले होते. शब्दाच्या अलीकडील इतिहासाची माहिती देणारी पुनर्वर्णनाची पहिली कृती तेव्हा आली जेव्हा अपमानास्पद आणि कमी होत जाणारा शब्द "क्विअर" एक सशक्त शब्द बनला. पुनर्वर्णनाची ही कृती एक शक्तिशाली राजकीय कृती आहे आणि ती दोन पातळ्यांवर आली, राजकीय अभ्यास आणि सिद्धांत. राजकीय साधने म्हणून कामगिरी आणि खेळाचा वापर करणाऱ्या प्रात्यक्षिकांना “क्विअर” लागू करण्यात आला आणि हा शब्द शैक्षणिक चर्चांमध्ये देखील सादर केला गेला ज्यामध्ये सांस्कृतिक समीक्षेचा एक नवीन शब्दसंग्रह वापरला गेला जो १९८० च्या राजकीय वादविवादांमध्ये अद्याप उपस्थित नव्हता.

अशा प्रकारे, विशिष्ट समुदायातील लैंगिक ओळख दर्शविण्यासाठी क्वीअर हा शब्द छत्री म्हणून वापरला जातो. समलिंगी, समलिंगी, उभयलिंगी, ट्रान्सजेंडर इत्यादी म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या लोकांचा एक क्विअर समुदाय बनलेला असू शकतो. काहींना इतक्या मोठ्या समुदायाचे वर्णन करण्याचा एक सोपा मार्ग वाटतो. ज्या लोकांची लैंगिक ओळख विषमलैंगिकतेच्या बाहेर पडते अशा लोकांना लेबल लावल्याने समानतेवर आधारित लोकांमध्ये एकता निर्माण होऊ शकते, ज्यामुळे त्यांना एकमेकांशी ओळखण्यास आणि एक

समुदाय तयार करण्यास प्रोत्साहन मिळू शकते ज्यामध्ये त्यांना राजकीय चळवळ सुरू करण्यासाठी पाठिंबा मिळेल आणि संघटित होईल.

लैंगिकतेव्यतिरिक्त, विशिष्ट लिंग समुदायाचे वर्णन करण्यासाठी क्विअर शब्द देखील वापरला जातो. हा समाजाच्या विहित पुरुष/स्त्री आणि पुल्लिंगी/स्त्री द्वंद्वाच्या बाहेर पडणाऱ्या लोकांचा बनलेला समुदाय आहे. त्यांची लिंग ओळख आणि ते ज्या प्रकारे लिंगाला मूर्त रूप देतात आणि कार्य करतात ते लैंगिक संबंधाच्या निश्चित जैविक कल्पनेशी किंवा लिंगाच्या सामाजिक संकल्पनांशी एकरूप होत नाहीत. विचित्र समुदायांचे राजकीय अजेंडा असू शकतात; ते भिन्नलिंगी मुख्य प्रवाहातील समाजाद्वारे स्वीकारण्यासाठी लढू शकतात किंवा हेटेरोनोर्मेटिव्ह संस्कृतीमध्ये आत्मसात होण्यास विरोध करू शकतात.

तुमची प्रगती तपासा:

१. क्विअर ओळखींवर एक टीप लिहा.

६.३ क्विअर सिद्धांत (QUEER THEORY)

त्याच्या संकल्पनेपासून, एक गंभीर विद्वान आणि राजकीय दृष्टीकोन म्हणून क्विअरची परिभाषित वैशिष्ट्यांपैकी एक म्हणजे ती परिभाषाला विरोध करते. एकीकडे, अचूकतेबद्दलची ही अनिच्छा विचित्र-सैद्धांतिक स्थिती प्रतिबिंबित करते की स्पष्ट-कट वर्गीकरणे समस्याप्रधान आहेत. दुसरीकडे, दृष्टीकोनाची गतिशीलता राखण्याची ही एक रणनीती आहे.

क्विअर सिद्धांत आणि सक्रियता यांच्यातील संबंध सरळ राहिलेला नाही. ज्युडिथ बटलर, इव्ह कोसोफस्की सेडगविक आणि इतर उत्तर आधुनिकतावादी विचारवंतांनी लिंग आणि लैंगिकतेवर " क्विअर सिद्धांत" म्हणून केलेल्या कामाचे लेबलिंग हे उघडपणे मूलत: या शब्दाच्या कार्यकर्त्यांच्या पुनरुत्थानाने प्रेरित होते आणि फौकॉल्टच्या शक्तीच्या संकल्पनेने माहिती दिलेल्या विद्यार्थ्यांनी कार्यकर्ते म्हणून योगदान दिले. प्रात्यक्षिकांचे अनेकदा सौंदर्यात्मक आणि वैचारिकदृष्ट्या नाविन्यपूर्ण प्रकार. असे असले तरी, व्यावहारिक राजकारणात वापरण्यासाठी अतिशय अमूर्त आणि गूढ असल्यामुळे या सिद्धांतावर लवकरच टीका करण्यात आली.

विचित्र स्त्रियांसह स्त्रिया आपल्या इतिहासात अदृश्य राहतात जणू ते अस्तित्वातच नव्हते. त्याचप्रमाणे स्त्रीवादानेही विचित्र स्त्रीवादाला प्रदीर्घ काळ असे दूर ठेवले की जणू ते अस्तित्वातच नव्हते. स्त्रीवादाप्रमाणे, विचित्र स्त्रीवादातही स्त्रीवाद आहे आणि ते एकमेकांशी जुळलेच पाहिजेत असे नाही. त्याचप्रमाणे क्विअर थिअरीमध्येही अनेक सिद्धांत आहेत, ज्यापैकी अनेक एकमेकांशी विरोधाभास आहेत. खरं तर, अनेक क्विअर सिद्धांतकारांनी कोणत्याही सिद्धांताविषयी बोलण्यास नकार दिला कारण त्यांचा असा विश्वास होता की 'क्विअर असणे' हा सिद्धांत मांडणे कठीण आहे. क्विअर सिद्धांतावर दुर्गम आणि कठीण शब्द असल्याबद्दल टीका केली गेली आहे.

क्विअर सिद्धांत हा एक सैद्धांतिक दृष्टीकोन आहे जो सध्याच्या शैक्षणिक आणि लोकप्रिय समजांवर आधारित असलेल्या श्रेणी आणि गृहितकांवर प्रश्न विचारण्यासाठी विचित्र

अभ्यासाच्या पलीकडे जातो. विचित्र सिद्धांताचा एक मुख्य सिद्धांत असा आहे की त्यांची लैंगिक आणि लैंगिकता, लैंगिक ओळख आणि जीवनाविषयी बरेच काही संदर्भित आहे- हीच त्यांची समज कालांतराने आणि संस्कृतींमध्ये वेगवेगळ्या प्रकारे एक जिवंत अनुभव आहे. क्विअरिंग ही एक आदर्श म्हणून विषमलैंगिकता उलट करण्याची आणि अस्थिर करण्याची प्रक्रिया आहे.

क्वीअर थिअरी उत्तर संरचना आणि डिकॉन्स्ट्रक्शनिझममध्ये मूळ शोधते. क्विअर सिद्धांत समाजशास्त्रातील बहुसांस्कृतिक सिद्धांताशी देखील जवळून जोडलेला आहे आणि उत्तर आधुनिक सामाजिक सिद्धांताच्या उदयाचा अविभाज्य घटक आहे. त्यामुळे क्वीअर थिअरीचा उदय आणि विकास समजून घेण्यासाठी, फौकॉल्ट, डेरिडा, लॅकन आणि बटलर यांच्या कार्याचा संदर्भ घेणे आवश्यक आहे जे क्विअर सिद्धांताचे सखोल आकलन आणि सिद्धांतीकरण करण्यात गुंतलेले होते.

क्वीअर थिअरी इतरांना कलंकित करताना लैंगिकता आणि लिंगाचे विशिष्ट प्रकार आणि अभिव्यक्ती संस्थात्मक आणि कायदेशीर करण्यासाठी शक्ती कशा प्रकारे कार्य करते याचे गंभीरपणे परीक्षण करते. अकादमीमध्ये गे आणि लेस्बियन (आता, एलजीबीटी किंवा क्विअर) अभ्यासांचा उदय आणि लोकप्रियता नंतर क्वीअर थिअरी आली. एलजीबीटी अभ्यासाचे "डीकन्स्ट्रक्शन" मानले जाते, क्वीअर थिअरी लैंगिक आणि लैंगिक ओळखींना अस्थिर करते आणि सांस्कृतिक घटनेच्या अनेक, अखंड व्याख्यांना अनुमती देते आणि प्रोत्साहित करते. हे असे भाकीत करते की सर्व लैंगिक वर्तन आणि लिंग अभिव्यक्ती, सर्व संकल्पना जसे की विहित, संबंधित ओळखीशी जोडल्या जातात आणि त्यांचे वर्गीकरण "सामान्य" किंवा "विचलित" लैंगिकता किंवा लिंग, सामाजिकरित्या तयार केले जातात आणि सामाजिक अर्थ निर्माण करतात.

क्वीअर थिअरी असा युक्तिवाद करते की शैक्षणिक आणि कार्यकर्ते त्यांच्या कामात लिंग, लिंग आणि लैंगिकता या दोन भिन्न कल्पनांवर अवलंबून असतात आणि त्यांना मजबूत करतात. हे बायनरी पुरुष/स्त्री, पुरुष/स्त्री, पुल्लिंगी/स्त्रीलिंगी, विषमलिंगी/समलिंगी असू शकतात. क्वीअर थिअरी या बायनरींना असा युक्तिवाद करून समस्या निर्माण करते की ते फरक आणि पदानुक्रमाचे पुनरुत्थान करतात आणि परिणामी, अल्पसंख्याकांच्या असामान्य आणि निकृष्ट कल्पनेला बळकटी देतात; उदाहरणार्थ, समलैंगिक इच्छा विषमलैंगिक इच्छेपेक्षा कनिष्ठ म्हणून, स्त्रीत्वाची कृती पुरुषत्वाच्या कृतींपेक्षा कनिष्ठ म्हणून ओळखले जाते .

तुमची प्रगती तपासा:

१. क्वीअर सिद्धांताचा मुख्य भर काय आहे?

६.४ भारतातील क्वीअर सक्रियता (QUEER ACTIVISM IN INDIA)

१९९९ मध्ये कोलकाता येथील समलिंगी गटाची पहिली दृश्यमान विचित्र चळवळ सुरू झाली. भारतातील विचित्र चळवळ लैंगिक ओळख आणि समलिंगी, उभयलिंगी, समलिंगी, ट्रान्सजेंडर, कोठी आणि हिजड्यांच्या अधिकारांवर लक्ष केंद्रित करते आणि संरचनात्मक

स्तरावर देखील कार्य करते ज्याद्वारे ते भारतीय समाजाला मोठ्या प्रमाणावर हुकूम देणाऱ्या विषमवंशीयतेच्या नियमांना आव्हान देतात.

खरं तर, भारतातील विचित्र चळवळ विद्यमान कायद्यांना आव्हान देण्याभोवती विकसित झाली, ज्याने समान लैंगिक कायद्याला गुन्हेगार ठरवले आणि जे स्वतःला पर्यायी लैंगिकतेसह ओळखतात त्यांना देखील. भारतात, संपूर्ण विचित्र चळवळ दोन व्यापक दृष्टीकोनातून समजली जाऊ शकते - शैक्षणिक व्यस्तता आणि कार्यकर्त्यांची व्यस्तता. शैक्षणिक जगाचे उद्दिष्ट आहे की ही चळवळ अनेक वर्षांमध्ये कशी आकाराला आली, विकसित झाली आणि 'क्विअर ' ही एक ओळख आणि राजकारण म्हणून भिन्न-सर्वसामान्य संस्कृती आणि त्याहूनही अधिक मजबूत भिन्न-मानकीय संस्कृतीच्या लैंगिक प्राधान्ये तोंडावर ज्या आव्हानांना सामोरे जावे लागले त्याचा इतिहास देणे महत्वाचे आहे.

यासह शैक्षणिक जग विविध शैक्षणिक तज्ज्ञांच्या मदतीने विचित्र जगाबरोबरच्या व्यस्ततेत भरभराट झाले, ज्यापैकी अनेकांनी उघडपणे स्वतःला एकतर, गे, लेस्बियन आणि क्वियर म्हणून ओळखले आणि ज्यांचा क्विअर विचारसरणीवर ठाम विश्वास होता आणि त्यांनी त्यांची एकता दर्शविली. विचित्र वादविवाद चालू ठेवणे. संघटनात्मक स्तरावर कार्यकर्त्यांचा सहभाग अतिशय जोशपूर्ण राहिला आहे आणि देशाच्या विविध भागांमध्ये असंख्य LGBTQ संस्था आहेत ज्या केवळ तरुण आणि वृद्धांनाच आधार देत नाहीत ज्यांना त्यांची स्वतःची ओळख आणि ते त्यांच्या सामाजिक जगाशी कसे संबंधित आहेत या प्रश्नांमध्ये बुडून गेले आहेत. परंतु राज्य स्तरावर चिंता व्यक्त करण्यास आणि राज्याच्या निर्णयावर परिणाम करण्यास मदत करते.

६.५ सारांश (SUMMARY)

अशाप्रकारे, क्वियर सिद्धांत म्हणजे लिंग आणि लैंगिकतेच्या पारंपारिक समजांचे उल्लंघन करणे आणि समलैंगिकतेपासून विषमलैंगिकतेला वेगळे करणारी सीमा व्यत्यय आणणे. त्याऐवजी, विचित्र सिद्धांतकारांचा असा युक्तिवाद आहे की भिन्नलिंगी-समलैंगिक विभागणीला बहुविध ओळख, मूर्त स्वरूप आणि प्रवचनांसाठी जागा खुली करण्यासाठी आव्हान दिले पाहिजे जे गृहित बायनरींच्या बाहेर येतात. इतिहासाच्या या टप्प्यावर, क्वीअर एक नवीन अर्थ आणि राजकीय बांधिलकी दर्शवते. लैंगिकता आणि लिंग यांच्याशी जोडलेल्या जैविक आणि सामाजिक संकल्पनांचा व्यापक उदय झाल्यापासून, विषमलैंगिकता आणि समलैंगिकतेच्या बांधकामांमध्ये या अलीकडील ऐतिहासिक बदलामुळे उद्भवलेल्या व्यापक असमानतेला आव्हान देण्यासाठी क्विअरचा वापर केला जातो. क्विअरने प्रतिकारासाठी जागा खुली केली असली तरी, आंतरराष्ट्रीय संशोधन आणि वादविवादांनीही त्याला आव्हान दिले आहे. ही आव्हाने असूनही, विचित्र ही एक संकल्पना, सक्रियतेचे स्वरूप आणि सिद्धांत आहे जी स्थापित सीमा आणि बायनरींना (लिंगभाव समजुतींना) धक्का देत आहे आणि व्यत्यय आणत आहे.

६.६ प्रश्न (QUESTIONS:)

- क्विअर स्त्रीवाद स्त्रीवादापेक्षा वेगळा कसा आहे?
- स्त्रीवादी सिद्धांत आणि क्विअर सिद्धांत यांच्यात फरक करा.
- भारतातील क्विअर सक्रियतेवर विस्ताराने सांगा.

६.७ संदर्भ (REFERENCES)

- Butler, Judith. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge, 1999. Print.
- Dave, N. N. (2012). *Queer Activism in India: A Story in the Anthropology of Ethics*. Duke University Press.
- Hidalgo, D. Antoinette and Barber, Kristen (2017, January 23). *queer*. *Encyclopedia Britannica*.
- Walters, Suzanna Danuta. "Queer Theory." World History Encyclopedia, Alfred J. Andrea, ABC-CLIO, 2011. Credo Reference.

❖❖❖❖

munotes.in

७

कलम ३७७

घटक संरचना

७.० उद्दिष्टे

७.१ प्रस्तावना

७.२ कलम ३७७ म्हणजे काय?

७.३ नैसर्गिक विरुद्ध अनैसर्गिक गुन्हे – एक वाद

७.४ कलम ३७७ IPC चे गुन्हेगारीकरण रद्द करणे

७.५ सारांश

७.६ प्रश्न

७.७ संदर्भ

७.० उद्दिष्टे

- IPC च्या कलम ३७७ चा ऐतिहासिक संदर्भ समजून घेणे.
- विद्यार्थ्यांना सध्याच्या कायदेशीर/संवैधानिक स्थितीची ओळख करून देणे.

७.१ प्रस्तावना

लैंगिकतेशी संबंधित काही दाव्यांचे चिकित्सक मूल्यांकन करणे आवश्यक आहे. हे दावे खालीलप्रमाणे आहेत.

अ) लिंग नैसर्गिक आणि सार्वत्रिक आहे

ब) लिंगही खाजगी बाब आहे

क) लैंगिक संबंध अनिवार्यपणे विषमलिंगी आणि विषमलिंगी विवाहाशी जोडलेले आहेत

ड) लिंगाच्या कल्पना "सामान्य" आणि "असामान्य"/'विचलित'

समलैंगिकता ही आधुनिक युरोप किंवा मध्ययुगीन पश्चिम आशियामधून आयात केलेली एक विकृती आहे आणि प्राचीन भारतात ती अस्तित्वात नव्हती अशी लोकप्रिय धारणा कायम आहे. याचे अंशतः कारण म्हणजे पूर्व आशिया आणि अगदी पश्चिम आशियाच्या तुलनेत दक्षिण आशियामध्ये समलिंगी प्रेमावर चिकित्सक संशोधन केले जात नाही. काही अपवाद

munotes.in

वगळता, दक्षिण आशियाई विद्वान समलैंगिकतेवरील सामग्रीकडे दुर्लक्ष करतात किंवा विषमलैंगिक म्हणून त्यांचा अर्थ लावतात.

तथापि, समलैंगिक प्रेम आणि मैत्री भारतात विविध स्वरूपात कोणत्याही उघड छळाचा विस्तारित इतिहासाशिवायविकसित झाली आहे. या प्रकारांमध्ये अदृश्य भागीदारी, अत्यंत दृश्यमान प्रणय आणि संस्थात्मक विधी यांचा समावेश होतो जसे की आजीवन काल्पनिक नातेसंबंध निर्माण करण्यासाठी शपथेची देवाणघेवाण करणे ज्याचा दोन्ही भागीदारांच्या कुटुंबांनी सन्मान केला आहे. खजुराहो आणि कोणार्क येथील कामुक मंदिर शिल्पांप्रमाणे, प्राचीन आणि मध्ययुगीन ग्रंथ हे असे पुरावे आहेत की लैंगिक वर्तनाची संपूर्ण श्रेणी पूर्व-वसाहतपूर्व भारतात माहिती होती.

एकोणिसाव्या शतकातील ब्रिटीश प्रशासक आणि शिक्षणतज्ज्ञांनी त्यांच्या सामान्यतः लैंगिक विरोधी आणि विशेषतः समलैंगिक वृत्ती भारतात आणल्या. वसाहातिक राजवटीत, भारतातील अल्पसंख्याक प्युरिटॅनिक आणि होमोफोबिक घटकमुख्य प्रवाहात आला. नवीन होमोफोबिया 1861 च्या ब्रिटीश कायद्याने स्पष्टपणे प्रकट केले, कलम 377, भारतीय दंड संहिता, 2018 पर्यंत भारतात अंमलात आले, तर 1967 मध्ये इंग्लंडमध्ये संमतीने प्रौढांमधील समलैंगिकता गुन्हेगारी ठरवण्यात आली. कलम ३७७ 'अनैसर्गिक' लैंगिक कृत्याला दंड करते. आजीवन कारावास, किंवा कोणत्याही कारावासासह दहा वर्षांपर्यंत वाढू शकेल अशा मुदतीसाठी, आणि दंडासही जबाबदार असेल.'

७.२ कलम ३७७ काय आहे?

एकोणिसाव्या शतकात ब्रिटिश राज्यकर्त्यांनी भारतीय दंड संहितेला वेढा घातला. संपूर्ण संहिता तत्कालीन ब्रिटीश कायद्यांवर अवलंबून होती आणि गैरसोयींनी भरलेली होती, त्यापैकी एक कलम ३७७ होते. जसे की, भारतीय दंड संहिता (IPC) चे कलम ३७७ हे समलैंगिकतेला गुन्हेगार ठरवणारे कृत्य आहे आणि 1861 मध्ये त्याची सुरुवात झाली.त्यात 'अनैसर्गिक गुन्ह्यांचा' उल्लेख करण्यात आला आहे आणि असे म्हटले आहे की जो कोणी स्वेच्छेने निसर्गाच्या आदेशाविरुद्ध कोणत्याही पुरुष, स्त्री किंवा प्राण्याशी शारीरिक संबंध ठेवतो, त्याला जन्मठेपेची शिक्षा होईल.

तथापि, एका ऐतिहासिक निकालात, भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने 6 सप्टेंबर, 2018 रोजी, IPC च्या कलम ३७७ ला गुन्हेगार ठरवले आणि प्रौढ व्यक्तींमध्ये खाजगीरित्या संमतीने समलिंगी लैंगिक संबंधांना परवानगी दिली. सत्र न्यायालयाने निर्णय दिला की संमतीने प्रौढ समलैंगिक लैंगिक प्रवृत्ती नैसर्गिक आहे आणि लोकांचे त्यावर नियंत्रण नाही असे म्हणणे हा गुन्हा नाही.

वसाहती काळातील या कायद्याला 2001 मध्ये एनजीओ नाझ फाऊंडेशन आणि एड्स विरोध आंदोलन यांनी दिल्ली उच्च न्यायालयात आव्हान दिले होते. मात्र, दोन्ही याचिका न्यायालयात फेटाळण्यात आल्या. जुलै 2009 मध्ये, दिल्ली उच्च न्यायालयाने समान लिंगाच्या प्रौढांमधील संमतीने लैंगिक संबंधांना गुन्हेगार ठरवले आणि ते भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 14, 15 आणि 21 चे उल्लंघन करते. IPC चे कलम 14 कायद्यासमोर समानतेची हमी देते, कलम 15 धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थानाच्या

आधारावर भेदभाव करण्यास प्रतिबंधित करते आणि कलम 21 जीवन आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या संरक्षणाची हमी देते.

तथापि, हायकोर्टाचा निकाल 2013 मध्ये सत्र न्यायालयाने ने रद्द केला होता ज्यांना तो "कायदेशीररित्या टिकाऊ" असल्याचे आढळले. नाझ फाऊंडेशनने दाखल केलेली पुनर्विचार याचिकाही न्यायालयाने फेटाळून लावली. सत्र न्यायालयाने ने 2014 मध्ये सरकारला ट्रान्सजेंडरला 'तिसरे लिंग' घोषित करून ओबीसी कोट्यात समाविष्ट करण्याचे निर्देश दिले.

2016 मध्ये, LGBTQ कार्यकर्त्यांनी सत्र न्यायालयामध्ये पाच याचिका दाखल केल्या होत्या ज्यात दावा केला होता की त्यांचे "लैंगिकता, लैंगिक स्वायत्तता, लैंगिक जोडीदाराची निवड, जीवन, गोपनीयता, सन्मान आणि समानता, तसेच घटनेच्या भाग-III नुसार हमी दिलेल्या इतर मूलभूत अधिकारांसह, कलम ३७७ चे उल्लंघन केले आहे.

ऑगस्ट 2017 मध्ये, सत्र न्यायालयाने गोपनीयतेचा अधिकार हा संविधानाच्या अंतर्गत मूलभूत अधिकार म्हणून कायम ठेवला होता. "लैंगिक अभिमुखता हा गोपनीयतेचा एक आवश्यक गुणधर्म आहे" असेही निरीक्षण केले आहे. जुलै 2018 मध्ये, पाच न्यायाधीशांच्या घटनापीठाने कलम ३७७ ला आव्हान देणाऱ्या याचिकांवर सुनावणी सुरू केली. 6 सप्टेंबर 2018 रोजी सर्वोच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाने जाहीर केले की सहमतीने प्रौढ समलैंगिक लैंगिक संबंध हा गुन्हा नाही आणि भारतीय राज्यघटनेचे कलम 14 आणि 21 हे सध्याच्या दृष्टिकोनाचे विरुद्ध आहे.

तुमची प्रगती तपासा:

1. IPC चे कलम ३७७ काय आहे?

७.३ नैसर्गिक V/S अनैसर्गिक गुन्हे - एक वादविवाद

न्यायालयाच्या निर्णयाने 19व्या शतकातील ब्रिटिशांनी लागू केलेल्या आणि कलम ३७७ या नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या कायद्याचा भाग उलथून टाकला ज्याने "निसर्गाच्या आदेशाविरूद्ध" लैंगिक संबंधांना जन्मठेपेची शिक्षा होऊ शकेल असा गुन्हा ठरवला. (कायदा 2009 मध्ये रद्द करण्यात आला होता परंतु 2013 मध्ये तो पुन्हा स्थापित करण्यात आला.) क्वचितच अंमलबजावणी होत असताना, कलम ३७७ चे भारतातील LGBTQ समुदायावर गंभीर परिणाम झाले आहेत. कायद्याने व्यक्तींना त्रास देणे, मारहाण करणे आणि ब्लॅकमेल करणे, काहींना प्रेमविरहीत, लिंगविरहित विवाह करण्यास भाग पाडले गेले आहे; इतर जोडपे एकत्र पळून गेले आहेत किंवा संयुक्त आत्महत्या करून मरण पावले आहेत. ज्याला 'करेक्टिव्ह रेप' म्हणतात अशा भयंकर घटनाही घडल्या, ज्यात लेस्बियन्सवर पुरुषांनी त्यांना विषमलिंगी बनवण्याच्या उद्देशाने बलात्कार केला.

2018 मध्ये सत्र न्यायालयाने निर्णय देऊनही, समाज अजूनही समलैंगिक लैंगिक तसेच समलैंगिक वर्तन स्वीकारत नाही. आजही, भारतात समलैंगिक असण्याचा अर्थ कुटुंबाकडून नाकारला जाणे, समाजाकडून बहिष्कृत होणे आणि हिंसेचा सामना करणे असा होऊ शकतो.

भारतातील लैंगिक अल्पसंख्याकांच्या मानसिक तंदुरुस्तीवर कायद्याचा प्रभाव शोधण्यासाठी केलेल्या अभ्यासात असे आढळून आले आहे की, कलम ३७७ चा समजलेला प्रभाव आणि त्यांचे खरे स्वरूप लपविण्याच्या तणावामुळे नैराश्याची लक्षणे वाढतात आणि आपुलकीची भावना कमी होणे. जे काही लोकांसाठी इतके 'नैसर्गिक' होते, ते लिंग बायनरी आणि विषमलैंगिकतेने सवयलागलेल्या समाजात 'अनैसर्गिक' म्हणून लेबल (शिक्कामोर्तब)केले जात होते आणि अजूनही आहे.

विषमलैंगिकतेची वैधता केवळ मुख्य प्रवाहातील समाजानेच सामायिक केलेली नाही, अगदी डॉक्टर, मानसशास्त्रज्ञ, वकील आणि कायदे निर्माते इ. सर्वच अशा कल्पना आणि गृहितकांनी आधीच व्यापलेले दिसतात. म्हणूनच, यामुळे समलैंगिकता असामान्य आणि अवांछनीय वाटते, अशा प्रकारे 'अनैसर्गिक गुन्हा' युक्तिवादाने समर्थित आहे.

तुमची प्रगती तपासा:

1. भारतातील समलैंगिकतेबद्दल ‘अनैसर्गिक’ काय आहे ? स्पष्ट करा.

७.४ कलम ३७७ चे गुन्हेगारीकरण रद्द करणे

कलम ३७७ ब्रिटिश भारताने 1533 च्या बगरी कायद्यावर आधारित सादर केले होते. बग्गी कायद्याचे हे कलम 1838 मध्ये थॉमस मॅकॉले यांनी तयार केले होते आणि 1860 मध्ये अंमलात आणले गेले होते. त्यात 'बगरी'ची व्याख्या इच्छेविरुद्ध अनैसर्गिक लैंगिक कृत्य म्हणून करण्यात आली होती. देव आणि मनुष्य, अशा प्रकारे, गुदद्वाराच्या आत प्रवेश करणे, पशुत्व आणि समलैंगिकता, व्यापक अर्थाने गुन्हेगार करणे.

अखेरीस, पाच न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने 6 सप्टेंबर 2018 रोजी भारतीय दंड संहितेचे कलम ३७७ एकमताने नाकारले की संमतीने प्रौढांमधील समलिंगी संबंधांना गुन्हेगार ठरवले. आता एलजीबीटी लोकांना संमतीने लैंगिक संबंध ठेवण्याची परवानगी आहे. कलम ३७७ मध्ये, न्यायालयाने प्राण्यांच्या संमती नसलेल्या कृत्ये किंवा लैंगिक कृत्यांवर गुन्हेगार ठरणाऱ्या तरतुदींचे समर्थन केले.

प्रकरणात मांडलेले मुद्दे

1. अवास्तव वर्गीकरणात गुंतून, कलम ३७७ घटनेच्या कलम 14 अंतर्गत समानतेच्या अधिकाराचे उल्लंघन करते का?

2. कलम ३७७ संविधानाच्या कलम 19 नुसार भाषण आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचे उल्लंघन करते का?

3. कलम ३७७ हे घटनेच्या कलम 21 अन्वये गोपनीयतेच्या अधिकाराचे आणि त्याअंतर्गत सन्मानाने जगण्याच्या अधिकाराचे उल्लंघन करते का?

4. कलम ३७७ भेदभावाच्या संदर्भात घटनेच्या कलम 15 द्वारे प्रतिबंधित आहे का?

6 सप्टेंबर 2018 च्या निकालपत्रात असे आहे-

munotes.in

कलम ३७७ हे आतापर्यंत एकमताने असंवैधानिक घोषित करण्यात आले होते कारण ते समान लैंगिक प्रवृत्तीच्या दोन प्रौढांना संमतीने लैंगिक संबंध ठेवणारे गुन्हेगार ठरवत होते आणि ही अत्यंत गोपनीयतेची बाब आहे. न्यायालयाने राष्ट्रीय विधी सेवा प्राधिकरण वि. युनियन ऑफ इंडिया मधील आपल्या निर्णयावर अवलंबून आहे जिथे त्याने पुनरुच्चार केला की "लिंग ओळख एखाद्याच्या व्यक्तिमत्त्वात अंतर्भूत आहे आणि ती नाकारणे एखाद्याच्या अभिमानाचे उल्लंघन करेल."

लोकसंख्येच्या अल्पसंख्याकांची रचना या आधारावर आम्ही एलजीबीटीमध्ये अवलंबून राहिल्यास, त्यांच्या सुरक्षिततेच्या महत्त्वपूर्ण अधिकाराचे उल्लंघन केले जाईल. एलजीबीटी लोकांच्या गटातील दोन व्यक्तींनी खाजगीरित्या करण्याची निवड केलेली एखादी गोष्ट कोणत्याही प्रकारे "खुली सहनशीलता किंवा नैतिक गुणवत्तेला" धक्का देत नाही. "समविचारी प्रौढांना संमती देणे हे राज्याच्या अचूक हिताच्या पलीकडे आहे.

तुमची प्रगती तपासा:

1. कलम ३७७ ला गुन्हेगारी का ठरवण्यात आले?

७.५ सारांश

समलैंगिकता म्हणजे समान लिंगाच्या व्यक्तींमधील परस्परसंवाद. बऱ्याच समाजांमध्ये, समलैंगिकतेचा विचित्र किंवा भ्रष्ट आचरण, निसर्ग आणि सामान्य कायद्याच्या अनुषंगाने कोणत्या प्रथा आहेत याविषयी तात्विक आणि धार्मिक भावनांमधून व्युत्पन्न केलेल्या दृष्टिकोनाचा व्यापकपणे अपमान केला गेला आहे. शिवाय, समलिंगी लोकांमधील लैंगिक प्रेम आणि लैंगिक अभिव्यक्तीसाठी काळाच्या सुरुवातीपासूनच अनेक संस्कृतींमध्ये स्पष्ट कार्य आहेत.

भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३७७ अंतर्गत शारीरिक संभोगाचा गुन्हा ठरवणे अतार्किक, अक्षम्य आणि स्पष्टपणे मनमानी म्हणून संबोधले गेले. त्याचे गुन्हेगारीकरण हा एक मोठा विजय आणि संकरित लैंगिक ओळख समाविष्ट करण्याच्या दिशेने एक निश्चित पाऊल म्हणून स्वागत करण्यात आले आहे.

७.६ प्रश्न

1. कलम ३७७ चे परिणाम सांगा.

2. कलम ३७७ ला गुन्हेगार ठरवण्याचे काय महत्त्व आहे?

७.७ संदर्भ

- Kirpal, S. (2020). Sex and the Supreme Court: How the Law is Upholding the Dignity of the Indian Citizen: Hachette India.
- Narayan, N. (2014). Fundamental Rights of Sexual Minorities and Section ३७७ of IPC: A Need to Revisit the Provision in the Light of Indeterminacy of the Definition of 'Against the Order of Nature': Lap Lambert Academic Publishing GmbH KG.
- Vanita, Ruth, "Homosexuality in India: Past and Present" (2002). Global Humanities and Religions Faculty Publications.

❖❖❖❖

munotes.in

८

पुनरुत्पादक आरोग्य: सरोगसीवर वादविवाद

(REPRODUCTIVE HEALTH : DEBATES ON SURROGACY)

घटक रचना :

८.० उद्दिष्टे

८.१ प्रस्तावना

८.२ व्याख्या आणि अर्थ

८.३ सरोगसीचे प्रकार

८.४ सरोगसीचे आंतरराष्ट्रीय नेते – भारत

८.५ भारत सरोगसीसाठी आंतरराष्ट्रीय नेता का बनला याची कारणे

८.६ मर्यादांनुसार एक विनामूल्य निवड

८.७ सरोगेट बनणे

८.८ श्रम म्हणून सरोगसी

८.९ निरीक्षण केलेले आणि बंद वातावरण

८.१० निष्कर्ष

८.११ सारांश

८.१२ प्रश्न

८.१३ संदर्भ

८.० उद्दिष्टे

- तुम्हाला सरोगसीच्या संकल्पनेची ओळख करून देणे.
- भारत सरोगसीचा आंतरराष्ट्रीय नेतृत्व का आहे याची कारणे समजून घेणे.

munotes.in

८.१ प्रस्तावना

1980 च्या दशकापासून, बाळाच्या जन्माचे वैद्यकीयीकरण, वैद्यकातील प्रगतीमुळे सहाय्यक पुनरुत्पादक तंत्रज्ञान (ART) आणि 1990 पासून दात्यांच्या (शुक्राणू, oocyte किंवा भ्रूण दानासाठी) आणि सरोगेट्सच्या वापराद्वारे वंध्यत्वाच्या समस्यांवर मात करणे शक्य झाले आहे. एआरटीच्या संबंधात राजकीय मार्गदर्शक तत्वे आणि वैद्यकीय पद्धती देशानुसार बदलतात.

वंध्यत्व ही भारतातील प्रचलित वैद्यकीय समस्या मानली जाते. महिलांवर मुले जन्माला घालण्याच्या या सामाजिक दबावामुळे "भारतातील एआरटी उद्योग" ची झपाट्याने वाढ झाली आहे, जी झपाट्याने एक महत्त्वाची किफायतशीर बाजारपेठ आणि व्यवसाय बनली आहे.

नवीन पुनरुत्पादक तंत्रज्ञान म्हणून सरोगसी ही वाढती प्रथा आहे आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर एक ज्वलंत समस्या आहे. त्याच्या वैधतेचा प्रश्न नवीन वादांना जन्म देतो कारण तो उत्तरेकडील श्रीमंत लोक आणि दक्षिणेकडील असुरक्षित महिलांमध्ये जटिल संबंध निर्माण करतो. तथापि, या क्षेत्रातील साहित्य अनिवार्यपणे पाश्चात्य देशांमधील नैतिक, वैद्यकीय आणि कौटुंबिक समस्या हाताळते. कारण त्यांच्यावर लक्ष केंद्रित करणाऱ्या प्रायोगिक अभ्यासाच्या कमतरतेमुळे दक्षिणेकडील देशांबद्दल फारच कमी माहिती आहे.

८.२ व्याख्या आणि अर्थ

सरोगेट हा शब्द सरोगेट या लॅटिन शब्दापासून बनला आहे ज्याचा अर्थ त्या ठिकाणी काम करण्यासाठी नियुक्त केलेला आहे. सरोगसी किंवा सरोगेट या इंग्रजी शब्दाचा अर्थ पर्याय किंवा बदली असा होतो. वैद्यकीय भाषेत, सरोगसी या शब्दाचा अर्थ नैसर्गिक आईच्या जागी पर्यायी आई वापरणे असा होतो. सरोगेट मदर अशी असते जी तिचे गर्भाशय दुसऱ्या जोडप्याला देते जेणेकरून त्यांना मूल होऊ शकेल.

सरोगसी ही पुनरुत्पादनाची एक पद्धत आहे जिथे एखादी स्त्री गर्भवती होण्यास सहमती देते आणि करारबद्ध पद्धतीने मुलाला जन्म देते. ती मुलाची अनुवांशिक आई (सरोगसीचा पारंपारिक प्रकार) असू शकते किंवा ती गर्भधारणेची वाहक म्हणून काम करू शकते ज्यामुळे गर्भधारणेची प्रसूती अनेकदा कायदेशीर वैद्यकीय प्रक्रियेद्वारे रोपण केली जाते. (कृत्रिम गर्भधारणा केली जाऊ शकते.)

८.३ सरोगसीचे खालील चार प्रकारांमध्ये वर्गीकरण करता येते

1. पारंपारिक सरोगसीमध्ये ज्याला सरळ पद्धत म्हणून देखील ओळखले जाते, सरोगेट तिच्या स्वत: च्या जैविक मुलासह गर्भवती असते, परंतु हे मूल जैविक पिता आणि त्याच्या जोडीदारासारख्या इतरांनी वाढवायचे सोडून देण्याच्या उद्देशाने केले होते. त्या जोडप्याच्या पुरुष जोडीदाराचे शुक्राणू वापरले जाऊ शकतात किंवा वैकल्पिकरित्या दात्याचे शुक्राणू वापरले जाऊ शकतात.

2. गरोदरपणातील सरोगसीमध्ये दुसऱ्या शब्दात होस्ट मदर सरोगेट भ्रूण हस्तांतरणासह गर्भवती होते ज्याची ती जैविक आई नसते. कारण मुलाची गर्भधारणा अंडी दान, शुक्राणू दान किंवा दान केलेल्या भ्रूणाचा परिणाम आहे. सरोगेट आईला गर्भधारणा वाहक म्हटले जाऊ शकते.

3. परोपकारी सरोगसी ही अशी परिस्थिती आहे जिथे सरोगेटला तिच्या गर्भधारणेसाठी किंवा मुलाच्या त्यागासाठी कोणतेही आर्थिक बक्षीस मिळत नाही, जरी सामान्यतः गर्भधारणा आणि जन्माशी संबंधित सर्व खर्च अपेक्षित पालक जसे की वैद्यकीय खर्च, मातृत्व आणि इतर संबंधित खर्च करतात.

4. व्यावसाईक सरोगसी हा सरोगसीचा एक प्रकार आहे ज्यामध्ये गर्भधारणा वाहकांना तिच्या गर्भाशयात अर्भक वाढविण्यासाठी तिला पैसे दिले जातात आणि सामान्यत: उच्च उत्पन्न गटातील वंध्य जोडप्यांना ,ज्यांना खर्च परवडेल. त्यांचे पालक होण्याचे स्वप्न या माध्यमातून पूर्ण केले जाते.

८.४ भारत- आंतरराष्ट्रीय नेतृत्व

"वैद्यकीय पर्यटन" साठी एक महत्त्वाचे गंतव्यस्थान म्हणून, भारत सीमापार पुनरुत्पादक काळजी आणि सरोगसीसाठी एक आंतरराष्ट्रीय व्यासपीठ बनले आहे. अलीकडे, ही प्रथा स्थानिक आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पसरली आहे, वाढत्या जागतिकीकरणाच्या संदर्भात सुलभ झाली आहे. यामुळे भारत देश सरागासीचे आंतर राष्ट्रीय नेतृत्व जणू करतो आहे.

८.५ भारत सरोगसीसाठी आंतरराष्ट्रीय नेता का बनला याची कारणे

• सरोगसी व्यवस्थेची कमी किंमत

• सुयोग्य वैद्यांची उच्च संख्या

• जगभरातील महत्त्वाचे भारतीय डायस्पोरा जे वापरण्यास प्राधान्य देतात

• त्यांच्या मूळ घरी/कुटुंब देशात सरोगसी

• इंग्रजी भाषिकांची उपलब्धता

• पुनरुत्पादक कामगारांचे महत्त्वपूर्ण लागेबंध

• सरोगेट बनण्यास इच्छुक कामगार-वर्गीय भारतीय महिलांची सुलभ उपलब्धता

• सरोगसीच्या प्रथेला नियंत्रित करणाऱ्या भारतीय कायद्यात स्पष्टतेचा अभाव

८.६ मर्यादांनुसार एक विनामूल्य निवड

पुनरुत्पादक अधिकारांचा एक महत्त्वाचा घटक म्हणजे हिंसा आणि बळजबरी सहन न करता एखाद्याच्या पुनरुत्पादक जीवन आणि शरीराशी संबंधित मुक्त निर्णय घेण्याची क्षमता. यात प्रामुख्याने मुले जन्माला घालायची की नाही, कधी, कशी आणि कोणासोबत आणि

गर्भनिरोधकांचा प्रवेश आणि उपलब्धता याबाबत निर्णय घेण्याच्या अधिकाराशी संबंधित आहे. एखाद्याचे शरीर दुसऱ्यासाठी उपलब्ध करून देण्याची कृती प्रजनन अधिकारांच्या दृष्टीकोनातून समान समस्या निर्माण करू शकते. एखाद्याच्या पुनरुत्पादक शरीराची विल्हेवाट लावण्याचा हक्क म्हणून उदयास येऊ शकते. जरी हे मूल इतर पालकांसाठी असेल. स्त्रिया सरोगसी प्रक्रियेत मुक्तपणे गुंततात किंवा त्यांना अधिकारी, पुरुष किंवा कुटुंबाकडून असे करण्यास भाग पाडले जाते?. हि एकूण प्रक्रिया गुंतागुंतीची आहे.

८.७ सरोगेट बनणे

भारतात, सरोगेट्सची नेमणूक सामान्यतः तोंडी (अलिखित पद्धतीने) केली जाते: त्यांच्याकडे सहसा एखादा मित्र, कुटुंबातील सदस्य किंवा शेजारी असतो जो पूर्वी होता किंवा अजूनही स्वतः सरोगेट आहे. औपचारिक आणि अनौपचारिक सरोगसी दलाल किंवा एजंट, सरोगसी क्लिनिकद्वारे नियुक्त केलेल्या " मातांना" नियुक्त करण्यासाठी भरतीची सोय देखील केली जाते.

दारिद्र्याच्या स्त्रीकरणाच्या जागतिक घटनेतून भारतही सुटलेला नाही. पुरुषांना कुटुंबाचे कमावते मानले जाते, परंतु ते आता केवळ कुटुंबाच्या गरजा भागवू शकत नाहीत. यापुढे कौटुंबिक उत्पन्नासाठी महिलांना काम करावे लागेल. सरोगसीमध्ये गुंतलेल्या स्त्रिया सहसा गरीब असतात आणि त्यांना करिअरची शक्यता नसते; ते सामान्यतः अशिक्षित असतात आणि त्यांना प्रासंगिक काम मिळते; ते कधीकधी स्थलांतरित असतात आणि ते सामान्यतः झोपडपट्टी भागात राहतात. सरोगेट्सचे पती सामान्यतः अनौपचारिक किंवा कंत्राटी कामात काम करतात किंवा अजिबात काम करत नाहीत. त्यामुळे, सरोगेट बनण्याच्या भारतीय महिलांच्या मुख्य प्रेरणा तात्काळ गरजा, कर्ज फेडणे किंवा घर खरेदीशी संबंधित असू शकतात. सरोगसी एक "जगण्याची रणनीती" म्हणून उदयास येऊ शकते.असे असले तरी, अभ्यासातील नमुन्यावरून असे दिसून आले आहे की सरोगसीमध्ये गुंतलेल्या बहुसंख्य स्त्रिया अभ्यास केलेल्या क्षेत्रातील गरीब महिलांमध्ये नव्हत्या आणि सरोगसीपूर्वी त्यांच्याकडे रोजगार होता. सरोगसीच्या “नवीन संधी”, ज्यामुळे त्यांच्या पूर्वीच्या नोकरीच्या तुलनेत जास्त उत्पन्न मिळते, त्यांनी ते स्वीकारण्याचे आमिष दाखवले. त्यांच्या निम्न स्तरावरील शिक्षण आणि रोजगाराच्या संधींच्या कमतरतेमुळे, त्यांना पैसे कमवण्याची चांगली संधी मिळण्याची आशा नाही.

एजंट हे सामान्यतः पूर्वीचे सरोगेट, अंडी दाता किंवा उमेदवार असतात ज्यांची सरोगेट म्हणून निवड झाली नव्हती. त्यांना "भरती" केलेल्या सरोगेट्सच्या संख्येनुसार पैसे दिले जातात. भारतीय महिलांसाठी सरोगसी हा “पैसा कमावण्याचा शेवटचा योग्य उपाय” म्हणून दिसून येतो. ॲनी डोनचिन यांच्या मते, वेश्या किंवा बेरोजगार असण्यापेक्षा सरोगेट बनणे हा एक चांगला पर्याय आहे.

सरोगसी बळजबरी आणि हिंसा न करता, व्यक्तिनिष्ठ मुक्त निवड करताना दिसत असले तरी, सरोगसी प्रक्रियेत प्रवेश करणे हे वस्तुस्थिती आहे की हा सहभाग आर्थिक अडचणींमुळे वस्तुनिष्ठपणे प्रेरित आहे हे एक मुक्त पुनरुत्पादक निवड म्हणून सरोगसीबद्दल प्रश्न निर्माण करते.

नियंत्रित आणि पर्यवेक्षित (प्रजनन) स्वातंत्र्य सरोगसी ही भारतातील कलंकित प्रथा आहे, विशेषत: सरोगेट्ससाठी. कॅथलिक आणि इस्लाम सरोगसीला परवानगी देत नाहीत, परंतु हिंदू धर्म, भारतातील मुख्य धर्म, सरोगसीला परवानगी देतो. बौद्ध कायद्यानुसार सरोगसीलाही परवानगी आहे.

भारतात सरोगसीला काम म्हणून स्वीकारले जात नाही. काही स्त्रीवादी असेही म्हणतात की सरोगसी (किंवा वेश्याव्यवसाय) ही व्यावसायिक क्रिया नाही.

८.८ श्रम म्हणून सरोगसी

सरोगसी हा एक नवीन प्रकारचा श्रम आहे कारणते एक काम आहे, "उत्पादन आणि पुनरुत्पादन करण्याची क्षमता", स्त्रियांच्या पैसे मिळवण्यासाठी, व्यावसायिक सरोगसीला श्रम म्हणून ओळखून, श्रमाच्या इतर प्रकारांप्रमाणेच शोषणास संवेदनाक्षम, आणि त्याच वेळी स्त्रियांना महत्व पूर्ण कर्ता म्हणून ओळखून, आपण पीडितेची प्रतिमा निर्माण करू शकतो जी जेव्हा जेव्हा तिसऱ्या जगातील महिलांचे शरीर लक्ष केंद्रित करते तेव्हा अपरिहार्यपणे निर्माण होते. "

ज्याला ते मजुरीचे नवीन स्वरूप मानतात त्यात गुंतून, सरोगेट्स त्यांच्या कामाच्या प्रतिकार आणि मूल्यमापनाच्या काही विशिष्ट धोरणे विकसित करतात. "या स्त्रिया सरोगसीबद्दल एक चर्चाविश्व तयार करतात जे त्यास जोडलेल्या कलंकाचे निराकरण करतात आणि त्याच वेळी प्रबळ चर्चा विश्वामध्ये स्त्रियांना नियुक्त केलेल्या दुय्यमस्थानाचा प्रतिकार करतात"

८.९ देखरेख केलेले आणि बंद वातावरण

सरोगसी करार सरोगेटला निर्णय घेण्याचा अधिकार देत नाही. त्याची सामग्री पूर्णपणे ठरवली जाते आणि क्लिनिक आणि इच्छित पालक यांच्यात वाटाघाटी केली जाते आणि संपूर्ण सरोगसी प्रक्रियेदरम्यान डॉक्टर आणि इच्छित पालकांच्या निर्णय घेण्याची शक्ती स्पष्टपणे दर्शवते. कराराबद्दल सरोगेट्सकडून कोणतीही वाटाघाटी किंवा चर्चा शक्य नाही. "सरोगसी करार हे सुनिश्चित करतो की गर्भधारणेशी संबंधित निर्णय इच्छित पालक किंवा डॉक्टरांनी घेतले आहेत".

संपूर्ण सरोगसी प्रक्रियेदरम्यान आणि त्याग करण्याच्या कृतीपर्यंत, सरोगेट्स एखाद्याच्या देखरेखीखाली असतात. सर्व प्रथम, जर सरोगेट विवाहित असतील, तर त्यांच्या पतीची संमती आणि स्वाक्षरी आवश्यक आहे, ज्यामुळे त्यांच्या पुनरुत्पादक शरीरावर अवलंबित्व आणि वर्चस्वाचा पहिला प्रकार निर्माण होतो. त्याच वेळी, संपूर्ण सरोगसी प्रक्रियेदरम्यान, गर्भधारणेपूर्वीपासून ते प्रसूतीपर्यंत, ते डॉक्टरांच्या किंवा वैद्यकीय पथकाच्या देखरेखीखाली असतात. सरोगेट्सना "त्यांच्या राहण्याचे ठिकाण, वैद्यकीय प्रक्रिया आणि या सेवेसाठी योग्य मोबदला याबद्दल सल्लामसलत केली जात नाही"

खरंच, सरोगसी प्रक्रियेदरम्यान, बहुसंख्य सरोगेट्स क्लिनिकद्वारे भाड्याने घेतलेल्या विशेष घरांमध्ये राहिले. ज्या प्रकरणांमध्ये गर्भधारणेदरम्यान सरोगेट घरी जातात, त्यांना कमी मोबदला दिला जातो.

महिलांच्या हालचाली आणि वर्तनावर मर्यादा घालणे आणि स्त्रीच्या शरीराला कायमस्वरूपी देखरेखीखाली ठेवणे हे नियंत्रणाचे ठोस प्रकटीकरण म्हणून दिसू शकते, जसे की काम आणि घरामध्ये कोणतेही वेगळेपण नाही. आणि वैद्यकीय कर्मचाऱ्यांनी केलेले सतत पर्यवेक्षण स्त्रिया आणि महिलांच्या शरीरावर स्पष्ट जैव-शक्ती अधोरेखित करते. विशेष घरांमध्ये सरोगेट्सच्या मुक्कामाचे विश्लेषण "परिपूर्ण माता" करण्याचा एक मार्ग म्हणून केला जातो. हे कायमस्वरूपी नियंत्रण वैद्यकीय गुंतागुंत टाळण्याचा एक मार्ग असू शकतो.

८.१० निष्कर्ष

भारतात अजूनही मातामृत्यूचे प्रमाण जास्त आहे. सरोगसीच्या कायमस्वरूपी वर्चस्व आणि नियंत्रणामुळे सरोगसी प्रक्रियेदरम्यान कोणताही निर्णय घेता येत नाही: "सरोगसीमधील असममित शक्ती संबंध GMs [गर्भधारणा माता", म्हणजे सरोगेट्स] यांना अभिप्रेत पालकांच्या तुलनेत क्वचितच निर्णय घेण्याची शक्ती देते आणि वैद्यकीय व्यवसायी". तथापि येथे हे अधोरेखित करणे महत्त्वाचे आहे की वैद्यकीय शक्ती आणि वर्चस्व सरोगसीसाठी विशिष्ट नाही: भारतात, इतरत्र, वैद्यकीय शक्ती सामान्यतः आर्थिकदृष्ट्या वंचित आणि सामाजिकदृष्ट्या उपेक्षित लोकांवर वापरली जाते.

८.११ सारांश

वंध्यत्व ही भारतातील प्रचलित वैद्यकीय समस्या मानली जाते. महिलांवर मुले जन्माला घालण्याच्या या सामाजिक दबावामुळे "भारतातील एआरटी उद्योग" ची झपाट्याने वाढ झाली आहे, जी झपाट्याने एक महत्त्वाची किफायतशीर बाजारपेठ आणि व्यवसाय बनली आहे.

नवीन पुनरुत्पादक तंत्रज्ञान म्हणून सरोगसी ही वाढती प्रथा आहे आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर एक ज्वलंत समस्या आहे. त्याच्या वैधतेचा प्रश्न नवीन वादांना जन्म देतो कारण तो उत्तरेकडील श्रीमंत लोक आणि दक्षिणेकडील असुरक्षित महिलांमध्ये जटिल संबंध निर्माण करतो. तथापि, या क्षेत्रातील साहित्य अनिवार्यपणे पाश्चात्य देशांमधील नैतिक, वैद्यकीय आणि कौटुंबिक समस्या हाताळते. कारण त्यांच्यावर लक्ष केंद्रित करणाऱ्या प्रायोगिक अभ्यासाच्या कमतरतेमुळे दक्षिणेकडील देशांबद्दल फारच कमी माहिती आहे.

८.१२ प्रश्न

1. सरोगसीची संकल्पना तपशीलवार सांगा.

2. भारतातील सरोगसीवर एक टीप लिहा

८.१३ संदर्भ

1. Ôã¦ããè ¦ãñÔãÀãñØãÔããè ½ãâØãÊãã Øããñ¡ºããñÊãñ

2. ¹ããùããäÊã›ãè‡ã‹Ôã ,ããù¹ãŠ ãäª Ìãî½ºã ãä¹ãâ‡ãŠãè ããÌãÀã¥ããè. ,ã¶ãì. ÀñÍ½ãã ‡ãìŠÊã‡ãŠ¥ããê ¹ããŸãÀñ ½ãñÖ¦ãã ¹ãããäºÊããããÍããâØã Öã…Ôã

3. Surrogacy in India Anil Malhotra, RanjitMalhotras

4. https://dhr.gov.in/sites/default/files/surrogacyregbill_0.pdf

❖❖❖❖

९

उपजीविकेसाठी संघर्ष – जमीन आणि जंगले

प्रकरण रचना

९.० उद्दिष्टे

९.१ प्रस्तावना

९.२ महिलांचा जमीन आणि जंगलांवरीलअधिकार

९.३ महिला अधिकारांची केंद्रियता

९.४ महिलांसाठी अडथळे

९.५ प्रतिकार

९.६ रचनात्मक बदल

९.७ निष्कर्ष

९.८ सारांश

९.९ प्रश्न

९.१० संदर्भ

९.० उद्दिष्टे

- जमीन आणि जंगलांशी संबंधित उपजीविका संघर्ष समजून घेणे.
- पर्यावरण रक्षणाच्या लढ्यात महिलांची भूमिका समजून घेणे.

९.१ प्रस्तावना

विविधतेचे वरदान मिळालेली भारतीय जंगले, विदेशी फळांसह पौष्टिक पदार्थांचे भांडार होते, त्यापैकी काहींना तर औषधी मूल्यही होते. याव्यतिरिक्तकाही जंगले कढीपत्ता, मिरपूड आणि दालचिनी यांसारख्या मसाल्यांच्या वनस्पतींचा खजिना होती. 'पण इंग्रजांना या जंगलांच्या खजिन्याचा केवळ तिरस्कार होता. लोकांचे त्यांच्या वनोपजावर अवलंबून राहणे त्यांच्यासाठी एक उपद्रव होता, जे या वनजमिनी लाकूड लागवडीसाठी वापरण्याच्यायोजनेच्यामार्गात अडथळे होते.

त्यांच्या नौदल, गन कॅरेज, रेल्वे, शहरी इमारतींच्या बांधकामासाठी लाकूड गरजेचे होते. त्यांच्या कायद्यांमुळे लोकांचे जंगलांवरचे जुने अवलंबित्व कायदेशीर गुन्ह्यात बदलले

munotes.in

होते.जगण्यासाठी आणिकुटुंबांच्या पालनपोषणासाठी वनसंपत्ती महत्त्वाची आणि केंद्रस्थानी असल्याने, स्त्रिया वनजमिनी आणि वनवासींसाठी वापरण्याच्या क्षेत्राबाबतच्या नियमांमध्ये नैसर्गिक भागधारक बनल्या आहेत. तत्कालीन अस्तित्त्वात असलेली जगण्याची व्यवस्था ब्रिटिश राज्यकर्त्यांनी वनजमीन ताब्यात घेण्याच्या विरोधी होती. महिलांना वनोपजांमध्ये अचानक प्रवेश न मिळाल्याने त्यांना अनेक अडचणींना तोंड द्यावे लागले आणि त्यांच्या संततीचे पोषण करण्याच्या त्यांच्या प्राथमिक भूमिकेवरील नियंत्रण त्यांनीगमावले, ज्यामुळे त्यांचा छळ आणि निराशा झाली. गढवाल हिमालयात १९१३ च्या सुमारास एका ब्रिटिश अधिकाऱ्याने लिहिले की, ‘गावकऱ्यांसोबतच्या लढाईत वन प्रशासनाचा बहुतांश भाग असतो’.

९.२ महिलांचा जमीन आणि जंगलांवरील अधिकार

नैसर्गिक साधनसंपत्तीवरील महिलांच्या अधिकारांच्या बाबतीत दोन प्रकारचे विचार आहेत, एक कार्यक्षमतेबद्दल आणि कल्याणाबद्दल बोलतो, तरदुसरा विचार समानता आणि सामाजिक न्यायासाठी महिलांचा संघर्षांना अधोरेखित करतो.

पहिला विचार नवउदारमतवादी अजेंडा आहे तर समानता, सन्मान आणि सामाजिक न्यायासाठीचा संघर्ष हा स्त्रियांचा खरा संघर्ष आहे. जो नैसर्गिक संसाधनांवर महिलांच्या हक्कांच्या लढ्याचा मुख्य अजेंडा असायला हवा. परंतु वनक्षेत्रात राहणाऱ्या महिलांच्या हक्कांचा संदर्भ आणि स्थायिक शेतीचा संदर्भ समान नाही. जंगलात स्त्रिया स्वतंत्र आहेत, त्यांच्यात मजबूत समान दुवे आहेत.पुरुष वर्चस्व कमी आहे. जंगलात प्रचंड संसाधने आणि सामुदायिक नियंत्रण असते त्यामुळे जंगलात सामाजिक आणि सामुदायिक नियंत्रण अधिक साध्य करता येते.

स्त्रियांना राज्य आणि कुटुंबाद्वारे संसाधनांमध्ये प्रवेश नाकारण्यात आला आहे कारण स्त्रियांना ‘मालमत्ता’ मानले जात होते आणि त्यांनी कुटुंब वाढविण्यासाठी केवळ पुनरुत्पादक भूमिका पार पाडायची होती. भारत सरकारने अवलंबलेली जमीन सुधारणा धोरणे, महसूल कायदे आणि वैयक्तिक कायदे हे भेदभाव, भूमिहीन, शेती करणारी महिला कृषी शक्ती, जंगलात लाकूड नसलेले वन उत्पादन गोळा करणाऱ्या महिलांवर आधारित होते. स्त्रियांना ना "शेती करणारी", ना "अन्न गोळा करणारी" म्हणून ओळखले जात असे. त्यामुळे उपजीविकेच्या साधनांवरील त्यांच्या सामाजिक-राजकीय-आर्थिक हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी कोणत्याही भू-सुधारणा कायद्यात किंवा जंगलातील इतर कायद्यांमध्ये महिलांना स्थान दिले गेले नाही. तथापि, समुदायांना अधिक नियंत्रण देऊन लोक आणि वनसंपत्तीचे संरक्षण करण्यासाठी कोणताही विशेष कायदा "वन हक्क कायदा" प्रथमच लागू करण्यात आला आहे, परंतु या कायद्यात वनक्षेत्रात महिलांच्या नियंत्रणासाठी फारच कमी उल्लेख केलेले आहेत.

आपण पाहिले आहे की नैसर्गिकरित्या "जंगल", "महिला" चा समानार्थी शब्द आहे आणि त्याचप्रमाणे "महिला" "जंगला" चा समानार्थी आहे. स्त्रिया त्यांचा जवळपास ८०टक्के वेळ जंगलातून इंधन लाकूड, चारा, गवत, NTFP (नॉन टिंबर फॉरेस्ट प्रोड्यूस) इत्यादी गोळा करण्यात घालवतात. त्यानिसर्गाच्या अधिक जवळ आहेत. आपण पाहू शकतो की विविध

वनक्षेत्रांमध्ये स्त्रियांचेलिंग गुणोत्तर जास्त आहे आणि पूर्वीच्या काळातही ते जास्त असले पाहिजे कारण स्त्रिया त्यांच्या अन्नासाठी कुटुंबांवर पूर्णपणे अवलंबून नव्हत्या.

त्यांचे संपूर्ण कुटुंब अन्न आणि उदरनिर्वाहासाठी जंगलावर अवलंबून होते. जंगलातील स्त्रिया अधिक स्वतंत्र होत्या कारण जंगल त्यांच्यासाठी अन्न सुरक्षेचा मोठा साठा होता. मात्र या साधनसंपत्तीचे राज्याने खाजगीकरण केल्यानंतर वनमहिलांनाही गुलाम बनवण्यात आले आहे. मनबासा, सोनभद्र(उत्तर प्रदेश) या गावातील आदिवासी रामशकल सांगतात की, "पूर्वी जेव्हा आम्हाला भूक लागायची तेव्हा आमचे पालक आम्हाला जंगलात पाठवायचे पण आता आदिवासी मुलाला भूक लागली की तो घराकडे धावतो" हे साधे विधान म्हणजे आदिवासींची अर्थव्यवस्था कशी जंगलावर आधारित होती याचे उत्तम विश्लेषण आहे.

९.३ महिला अधिकारांची केंद्रियता

१) जर जमिनीचे अधिकार दिले गेले नसतील तर:-

अ) यामुळे असुरक्षितता निर्माण होईल ज्यामुळे अपर्याप्तउत्पादकता निर्माण होऊ शकते.

ब) महिलांच्या योगदानावरआणि माहितीच्या प्रवेशावर निर्बंध असतील.

२) जर जमिनीचे हक्क दिले गेले असतील तर:-

अ) शेतकरी म्हणून महिलांची स्थिती सुधारेल. महिलांना चांगले योगदानआणि माहिती थेट उपलब्ध होईल. हे सर्वत्यांना सुधारित तंत्रज्ञानाचा अवलंब करण्यास प्रवृत्त करेल आणिया सर्वांमुळे कृषी उत्पादकता वाढेल आणि महिला शेतकऱ्यांचा आत्मविश्वास वाढेल.

ब) यामुळे महिलांची व्यक्ती म्हणून स्थिती सुधारेल. त्याघरात आणि घराबाहेर अधिक ठामपणे जगतील. त्या आरोग्य-सेवा, शिक्षण इत्यादींच्या सरकारी कार्यक्रमांमध्ये मागण्या करण्यासाठी अधिक चांगल्या स्थितीत असतील. जमिनीच्या मालकीमुळे त्यांच्याकुटुंबाचा आधार वाढेल.विशेषतः विधवा आणि वृद्ध महिलाअवलंबून असलेली एक गौण व्यक्ती नव्हे तर त्यांना मध्यवर्ती मानले जाईल.

९.४ स्त्रियांसाठी अडथळे

महिलांना जमिनीचे हक्क देण्यात मोठे अडथळे आहेत. ते खालीलप्रमाणे आहेत.

अ) असमान कायदे.

ब) कायद्यातील विसंगती.

क) कौटुंबिक आणि भावनिक दबावामुळे कायदेशीर हक्क आणि वास्तविक मालकी यांच्यातील फरक

ड) निरक्षरता.

इ) पुनरुत्पादक भूमिका.

munotes.in

फ) गतिशीलता आणि सार्वजनिक संवादावर निर्बंध.

ग) विवाह संबंधित गतिशीलता.

ह) सरकारी धोरणात पुरुषांचा पक्षपात.

९.५ प्रतिकार

जंगलतोड झाल्यामुळे महिलांच्या आरोग्यावर आणि संपूर्ण आदिवासी आणि वनवासीयांच्या आरोग्यावर विपरीत परिणाम झाला आहे. केवळ जंगलातच पारंपारिक आरोग्य चिकित्सक त्यांच्या पारंपारिक ज्ञानाने रोगआणि आजारांवर उपचार करतात परंतु वनीकरण व्यावसायिक वनीकरणाकडे वळल्याने पारंपारिक आरोग्य चिकित्सक देखील विस्मृतीत गेले. राज्याने गेल्या सहा दशकांत व्यावसायिक वनीकरणाला चालना दिली ज्यामुळे जंगलाचे पर्यावरण पूर्णपणे बदलले, अशा एकछापी संस्कृतीमुळे गवत, झुडुपे, औषधी वनस्पती नैसर्गिकरित्या वाढू शकल्या नाहीत. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तरविविध प्रदेशातील संपूर्ण जैवविविधता, वनस्पती आणि प्राणी नष्ट केले आहेत.

स्त्रियांसाठी हाप्रतिकार पर्यावरणीय कारणांसाठी कमी आणि आर्थिक कारणांसाठी जास्त आहे. तोत्यांच्या जगण्यासाठी गरजेचाआहे. कुमाऊं टेकड्यांवरील अल्मोरा आणि पिथौरागढ जिल्ह्यांमध्ये साबण आणि मॅग्नेसाइटच्या खाणकामामुळे सामान्य जंगल आणि चराऊकुरणाच्या जमिनीचा ऱ्हास होत आहे, त्यामुळे लाकूड, चारा आणि पाणी इंधनासाठी स्थानिक महिलांचा प्रवेश लक्षणीयरीत्या कमी झाला आहे. व्यावसायिक खाणकामाच्या कारवायांचा निषेध करण्यासाठी बाधित भागात संघर्ष समित्यांच्या (प्रतिरोध समित्या) माध्यमातून महिलांना संघर्षात खेचण्यासाठी सामाजिक कार्यकर्त्यांना फार कष्ट करावे लागले नाहीत. त्यांच्या स्वतःच्या क्षेत्राला वनजमिनीच्या ऱ्हासाचा सर्वाधिक फटका बसत असल्याने महिलांनी त्यातभाग घेतला आणि खाण कामगारांना संपावर जाण्यास प्रवृत्त करण्यासाठी धरणे आणि उपोषणात आघाडीची भूमिका बजावली. गोपेश्वर (१९७८) आणि उत्तराखंडमधील डोंगरीपाटोली (१९८०) येथील भ्युदर व्हॅली (चमोली जिल्ह्यातील रेणी गावातील २७महिलांनी प्रेरित होऊन मार्च,१९७४मध्ये तीन दिवस झाडांना मिठी मारून उभे राहून त्यांच्या पुरुषांना चकवले आणि लष्कराने अधिग्रहित केलेल्या जमिनीची भरपाई गोळा करण्यासाठी चमोली शहरात त्यांना पाठवले. केवळ वनसंपत्तीच्या नाशाचा निषेध त्यांनीकेला नाही तर वन व्यवस्थापनात समान अधिकारांचा दावा केला. रेणी, चमोली (उत्तराखंड) या गावातील ४०वर्षीय विधवा गौरा देवी यांच्या नेतृत्वाखाली १९७०च्या दशकातील 'चिपको' आंदोलन आणि १९९० च्या दशकातील नर्मदा वाद निगडितसरदार सरोवर प्रकल्प हा अजून मोठ्या चळवळींचा अग्रदूत ठरेल.

९.६ रचनात्मक बदल

महिलांना त्यांचे हक्क मिळवून देण्यासाठी काही विधायक बदल आवश्यक आहेत. ते खालीलप्रमाणे आहेत.

अ) नियोजनातील लिंगभावदृष्टिकोन.

ब) कायद्यात बदल.
क) कायदेशीर साक्षरता.
ड) सामाजिक दृष्टिकोन, नियम आणि धोरणांमध्ये बदल.
इ) संस्थात्मक बदल उदा. जमिनीची वैयक्तिक मालकी किंवा इतर महिलांशी सहकार्य करणे, जमीन संयुक्तपणे खरेदी करणे, वैयक्तिकरित्या मालकी घेणे आणि एकत्रितपणे शेती करणे इ.

फ) कचरा-जमीन व्यवस्थापनाचा एक भाग म्हणून निकृष्ट जमिनीवर झाडे लावणे.

ग) सरकार, राजकीय पक्ष आणि स्वयंसेवी संस्थांकडून एकत्रित कारवाई करणे.

९.७ निष्कर्ष

महिलांना 'कलेक्टर' (गोळा करणारी), शेतकरी, संरक्षक आणि उत्पादक म्हणून ओळखले जावे आणि त्यांच्यात्यानुसार विविध योजना त्यांच्याविकासाशी जोडल्या जाव्यात आणि त्यांच्यामुलांच्या विकासासाठी विशेष कार्यक्रमांचा समावेश करावा. अजूनएक अतिशय महत्त्वाचा घटक म्हणजे त्यांच्या ज्ञान प्रणालीवर आधारित शिक्षण आणि त्यांच्या पारंपारिक ज्ञानाची वाढ ह्यांचीही जोपासना केली गेली पाहिजे.

हे जमीन सुधारणा कायदे आणि वन कायदे देखील पारंपारिक आरोग्य व्यवस्थेशी जोडलेले असले पाहिजेत आणि या कायद्याचा भाग असले पाहिजेत असे अत्यंत महत्वाचे घटक समाविष्ट केले पाहिजेत. यासाठी महिलांना विशेष प्रशिक्षित केले पाहिजे आणि आरोग्य विषयक जागृत   बनण्यास प्रोत्साहित केले पाहिजे.

९.८ सारांश

वनसंपत्ती ही जगण्यासाठी आणि कुटुंबांच्या पालनपोषणासाठी केंद्रस्थानी असल्याने वनजमीन आणि वनवासींसाठी वापरण्याच्या क्षेत्राबाबतच्या नियमांमध्ये महिला नैसर्गिक भागधारक बनल्या आहेत. नैसर्गिक साधनसंपत्तीवरील महिलांच्या अधिकारांच्या संदर्भात दोन प्रकारचे विचार आहेत, एक. कार्यक्षमता आणि कल्याणाबद्दल बोलतो,तर दुसरा विचार समानता आणि सामाजिक न्यायासाठी महिला संघर्षास अधोरेखित करतो.

९.९ प्रश्न

१.जमीन आणि जंगल वाचवत उदरनिर्वाहासाठीमहिलांचा संघर्ष स्पष्ट करा.

९.१० संदर्भ

- Butler, Judith. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge, 1999. Print.

❖❖❖❖

१०

कायदे - एक स्त्रीवादी चिकित्सा

(बलात्कार आणि घरगुती हिंसाचार)

घटक रचना

१०.० उद्दिष्टे

१०.१ परिचय

१०.२ बलात्काराची स्त्रीवादी चिकित्सा

१०.३ घरगुती हिंसाचाराची स्त्रीवादी चिकित्सा

१०.४ सारांश

१०.५ प्रश्न

१०.६ संदर्भ

१०.० उद्दिष्टे (OBJECTIVES)

- बलात्कार कायद्यांबाबत स्त्रीवादी टीका समजून घेणे
- कौटुंबिक हिंसाचाराच्या संदर्भात स्त्रीवादी समीक्षकांबद्दल जाणून घेणे.

१०.१ प्रस्तावना (INTRODUCTION)

या प्रकरणामध्ये विद्यमान कायदे समजून घेणे आणि स्त्रीवादी दृष्टिकोनातून त्यांचे पुनर्वाचन करणे यावर चर्चा केली आहे. हा सराव अत्यावश्यक आहे कारण तो कायद्यातील लूप होल्स शोधण्यात मदत करतो. यामुळे कायदे सुधारू शकतील आणि त्यात सुधारणा करण्याची भूमिका बजावता येईल. हा धडा तुमच्यासाठी लिंग अभ्यासाचे विद्यार्थी म्हणून खूप उपयुक्त ठरेल आणि तुम्हाला काही दृष्टीकोन प्राप्त करण्यास मदत करेल.

- **कायद्याचा अर्थ (Meaning of Legislation)**

कायदे ही स्थानिक, राज्य किंवा संसदेसारख्या मोठ्या संस्थांसारख्या प्रशासकीय मंडळाद्वारे कायदे तयार करण्याची औपचारिक प्रक्रिया आहे. या प्रक्रियेमध्ये कायदे प्रस्तावित करणे, मसुदा तयार करणे, चर्चा करणे आणि कायदा करणे यांचा समावेश होतो. लोकशाही समाजाचा हा एक महत्त्वाचा पैलू आहे कारण ते नागरिकांना त्यांच्या जीवनावर

munotes.in

नियंत्रण करणाऱ्या कायद्यांच्या विकासामध्ये सहभागी होण्यास सक्षम करते. कायदे, कायदे, नियम, उपविधी आणि अध्यादेश यासारखे विविध प्रकार घेऊ शकतात आणि त्यात कर, आरोग्यसेवा, शिक्षण, पर्यावरण आणि नागरी हक्क यासह विविध विषयांचा समावेश होतो.

- **स्त्रीवादी समालोचनाचा अर्थ (Meaning of Feminist Critique)**

स्त्रीवादी दृष्टीकोनातून सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय आणि आर्थिक समस्यांचे परीक्षण आणि मूल्यमापन करणे हे स्त्रीवादी समीक्षक म्हणून ओळखले जाते. समाजाच्या विविध क्षेत्रांमध्ये पितृसत्ताक आदर्श आणि लैंगिक असमानता यांचे समर्थन करण्याचे मार्ग शोधणे आणि त्यांचा सामना करणे हे या धोरणाचे उद्दिष्ट आहे. लिंग स्टिरियोटाइप, सत्तेतील असमानता आणि स्त्रिया आणि इतर उपेक्षित गटांविरुद्धचे पूर्वग्रह यांचे विश्लेषण करणे आणि त्यांचा सामना करणे हे स्त्रीवादी समीक्षेचे सामान्य घटक आहेत. साहित्य, कला, चित्रपट, राजकारण आणि अर्थशास्त्र यासह अनेक विषयांवर स्त्रीवादी टीका केली जाते. यामध्ये वारंवार पारंपारिक विश्वास आणि मूल्यांना आव्हान देणे, स्त्रियांचे दृष्टिकोन आणि अनुभव तपासणे आणि लैंगिक असमानतेच्या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी समाज आणि राजकारणातील बदलांना प्रोत्साहन देणे समाविष्ट असते. सामान्यतः, स्त्रीवादी समीक्षक लिंग मानदंड आणि रूढीवादी विचारांवर प्रश्नचिन्ह लावण्याचा प्रयत्न करतात, समानतेचे समर्थन करतात आणि लिंग-आधारित अन्यायांकडे लक्ष वेधतात.

१०.२ बलात्कारावर स्त्रीवादी टीका (FEMINIST CRITIQUE ON RAPE)

बलात्कारावरील स्त्रीवादी टीका समजून घेण्याआधी, प्रथम आपण बलात्काराच्या व्याख्येसारख्या मूलभूत गोष्टींकडे लक्ष देऊ या.

375 भारतीय दंड संहितेनुसार बलात्काराची व्याख्या

बलात्कार -- एखाद्या पुरुषाने "बलात्कार" केला असे म्हटले जाते जर त्याने--

(अ) एखाद्या महिलेच्या योनी, तोंड, मूत्रमार्ग किंवा गुदद्वारात त्याचे लिंग कोणत्याही मर्यादेपर्यंत प्रवेश करते किंवा तिला त्याच्या किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीसोबत असे करण्यास भाग पाडते; किंवा

(ब) स्त्रीच्या योनीमार्गात, मूत्रमार्गात किंवा गुदद्वारात पुरुषाचे जननेंद्रिय नसून, कोणत्याही प्रमाणात, कोणतीही वस्तू किंवा शरीराचा एक भाग घालतो किंवा तिला त्याच्या किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीसोबत असे करण्यास प्रवृत्त करतो; किंवा

(क) स्त्रीच्या शरीराच्या कोणत्याही भागामध्ये फेरफार करणे ज्यामुळे अशा स्त्रीच्या योनीमार्ग, मूत्रमार्ग, गुदद्वार किंवा शरीराच्या कोणत्याही भागामध्ये प्रवेश करणे किंवा तिला त्याच्या किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीसोबत असे करण्यास भाग पाडणे; किंवा

(ड) एखाद्या महिलेच्या योनी, गुद्द्वार, मूत्रमार्गावर त्याचे तोंड लावणे किंवा तिला त्याच्या किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीशी असे करण्यास भाग पाडणे,

खालील सात वर्णनांपैकी कोणत्याही अंतर्गत येणाऱ्या परिस्थितीत:

पहिला. तिच्या इच्छेविरुद्ध.

दुसरे म्हणजे. तिच्या संमतीशिवाय.

तिसरा तिच्या संमतीने, जेव्हा तिला किंवा तिला स्वारस्य असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला, मृत्यूच्या भीतीने किंवा दुखापत होण्याच्या भीतीने तिची संमती प्राप्त केली जाते.

चौथा. तिच्या संमतीने, जेव्हा पुरुषाला माहित असते की तो तिचा नवरा नाही आणि तिची संमती दिली जाते कारण तिचा विश्वास आहे की तो दुसरा पुरुष आहे ज्याच्याशी ती आहे किंवा स्वतःला कायदेशीररित्या विवाहित असल्याचे मानते.

पाचवे. तिच्या संमतीने, अशी संमती देताना, मनाच्या अस्वस्थतेमुळे किंवा नशेच्या कारणाने किंवा प्रशासनाद्वारे वैयक्तिकरित्या किंवा इतर कोणत्याही स्तब्ध किंवा हानिकारक पदार्थाद्वारे, तिला त्याचे स्वरूप आणि परिणाम समजू शकत नाहीत. ती संमती देते.

सहावा. तिच्या संमतीने किंवा त्याशिवाय, जेव्हा ती अठरा वर्षांपेक्षा कमी असेल.

सातवा. जेव्हा ती संमती देण्यास असमर्थ असते.

स्पष्टीकरण 1. या विभागाच्या हेतूंसाठी, "योनी" मध्ये लॅबिया माजोरा देखील समाविष्ट असेल.

स्पष्टीकरण 2. संमती म्हणजे जेव्हा स्त्री शब्द, हावभाव किंवा शाब्दिक किंवा गैर-मौखिक संप्रेषणाच्या कोणत्याही स्वरूपाद्वारे, विशिष्ट लैंगिक कृतीत सहभागी होण्याची इच्छा व्यक्त करते तेव्हा एक स्पष्ट स्वैच्छिक करार:

परंतु, जी स्त्री प्रवेश करण्याच्या कृतीला शारीरिकरित्या प्रतिकार करत नाही, ती केवळ त्या वस्तुस्थितीच्या कारणास्तव, लैंगिक क्रियेस संमती देणारी समजली जाणार नाही.

अपवाद १०.वैद्यकीय प्रक्रिया किंवा हस्तक्षेप हा बलात्कार ठरणार नाही.

अपवाद 2. एखाद्या पुरुषाने स्वतःच्या पत्नीशी, पत्नीचे वय पंधरा वर्षांपेक्षा कमी नसलेले लैंगिक संबंध किंवा लैंगिक कृत्ये बलात्कार नाही. येथे ही ओळ POSCO ACT शी विरोधाभास असल्याचे कोणीही पाहू शकतो.

अपवादाचे पुनरावलोकन 2- अनुक्रमे IPC तरतूद आणि मुलांचे लैंगिक अपराधांपासून संरक्षण कायदा (POCSO), 2012, आणि दोन्ही तरतुदी परस्परविरोधी असल्याचा दावा केला. POCSO तरतुदीनुसार, अल्पवयीन मुलासोबत शारीरिक संबंध ठेवण्यास मनाई आहे त्यात पुरुष आणि त्याची अल्पवयीन पत्नी यांच्यातील संबंधांचाही समावेश आहे. त्यामुळे या प्रकरणात संघर्ष झाल्याचे आपण पाहू शकतो.

- **बलात्कार कायद्याची चिकित्सा (Critique of Rape Laws)**

2019 ट्रान्सजेंडर पर्सन (हक्कांचे संरक्षण) कायद्यानुसार, ट्रान्सजेंडर लोकांविरुद्ध केलेले गुन्हे दंडनीय आहेत. उदाहरणार्थ, ट्रान्सजेंडर व्यक्तींच्या शारीरिक आणि लैंगिक शोषणासाठी गुंतलेल्या व्यक्तीला कमीत कमी सहा महिने आणि कमाल दोन वर्षांच्या तुरुंगवासाची शिक्षा तसेच दंड आहे.

दुसरीकडे, जे पुरुष एखाद्या महिलेवर बलात्कार केल्याबद्दल दोषी आढळतात, त्यांना किमान 10 वर्षांचा तुरुंगवास आणि जास्तीत जास्त जन्मठेपेची शिक्षा भोगावी लागते. जेव्हा एखाद्या महिलेला वनस्पतिवत् अवस्थेत सोडले जाते, जेव्हा गुन्हेगार दोनदा समान गुन्हा करतो किंवा 12 वर्षांखालील मुलीवर बलात्कार होतो तेव्हा देखील फाशीची शिक्षा लागू होऊ शकते.

ट्रान्सजेंडर कार्यकर्त्यांच्या म्हणण्यानुसार, हलकी वाक्ये समाजाला संदेश देतात की ट्रान्सजेंडर लोकांचे जीवन संरक्षित करण्याइतके मौल्यवान नाही, ज्यामुळे ते आक्रमणास अधिक संवेदनशील बनतात. भारतातील पहिल्या ट्रान्सजेंडर न्यायाधीशांपैकी एक, स्वाती बिधान बरुआ यांनी नोंदवले की, बलात्कार आणि ट्रान्सजेंडर व्यक्तीचे लैंगिक शोषण यामधील तीव्र तफावत हे त्यांच्यासाठी बनवलेल्या कायद्यांच्या गरजांचे आणखी एक उदाहरण आहे. येथे युक्तिवाद असा आहे की सर्व लिंग मानव आहेत आणि म्हणून त्यांना कोणत्याही प्रकारच्या हिंसाचारापासून संरक्षण करणे आवश्यक आहे.

वर स्पष्ट केल्याप्रमाणे सध्याचा बलात्कार कायदा ट्रान्सजेंडर विचारात घेत नाही कारण बलात्काराच्या व्याख्येत स्त्री आणि पुरुष यांचा वापर आहे. उदाहरणार्थ कायद्याने बलात्काराची व्याख्या अशी केली आहे - एखाद्या पुरुषाने "बलात्कार" केला तर तो--

एखाद्या स्त्रीच्या योनी, तोंड, मूत्रमार्ग किंवा गुदद्वारात, कोणत्याही प्रमाणात, त्याचे लिंग घुसवते किंवा तिला त्याच्या किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीसोबत असे करण्यास भाग पाडते.

POSCO कायदा (अल्पवयीन संरक्षणासाठी कायदा म्हणजे, 18 वर्षांखालील बालक) लिंग विचारात न घेता मुलांकडे पाहतो, म्हणजे त्याचे लिंग तटस्थ. म्हणून, सर्व लिंगांवर लक्ष केंद्रित करणारे कठोर बलात्कार कायदे आवश्यक आहेत.

आणखी एक युक्तिवाद असा आहे की महिलांवरील हिंसाचाराचे समर्थन आणि टिकवून ठेवणाऱ्या सामाजिक-आर्थिक पितृसत्ताक यंत्रणेवर पुन्हा काम करणे आवश्यक आहे. केवळ फाशीची शिक्षा लादणे किंवा फाशीची संख्या वाढवणे आणि लिंगसंवेदनशीलतेवर लक्ष केंद्रित करणारी तुरुंगवासाची मुदत वाढवणे अपुरे आहे. तळागाळात मानसिकता बदलणे महत्त्वाचे आहे. ते गावपातळीवर आणि घरच्या पातळीवर असू दे. योग्य शिक्षण आणि चर्चा हे त्या दिशेने जाणारे काही मार्ग आहेत. प्रसारमाध्यमांचाही विधायक वापर व्हायला हवा, जेणेकरून ते महिलांवर आक्षेप घेण्याचे कमी करतात.

तुमची प्रगती तपासा

1. पॉस्को कायदा कोणाशी संबंधित आहे?

2. 375 च्या विद्यमान बलात्कार कायद्याद्वारे वैवाहिक बलात्काराला मान्यता आहे का – टिप्पणी.

TABLE 3A.7

Court Disposal of Crime against Women (Crime Head-wise) - 2020 (Continued)

SL	Crime Head	Cases which Trials were Completed (Col.15+ Col.16+ Col.17)	Cases Disposed off by Courts (Col.11+Col. 18)	Cases Pending Trial at End of the Year (Col.5- Col.19)	Conviction Rate (Col.15/Col. 18)*100	Pendency Percentage (Col.20/Col. 5)*100
[1]	[2]	[18]	[19]	[20]	[21]	[22]
1	Murder with Rape/Gang Rape	27	29	907	63.0	96.9
2	Dowry Deaths	2083	2103	50513	45.9	96.0
3	Abetment to Suicide of Women	1015	1043	21189	16.8	95.3
4	Miscarriage	22	22	521	54.5	95.9
5	Acid Attack	14	16	503	71.4	96.9
6	Attempt to Acid Attack	3	3	140	33.3	97.9
7	Cruelty by Husband or his relatives	18967	25781	651404	18.1	96.2
8	Kidnapping and Abduction of Women	6798	6960	184944	35.1	96.4
8.1	Kidnapping and Abduction	1468	1515	51037	30.5	97.1
8.2	Kidnapping and Abduction in order to Murder	10	10	683	60.0	98.6
8.3	Kidnapping for Ransom	4	4	584	75.0	99.3
8.4	Kidnapping and Abduction of Women to compel her for marriage	4485	4576	104829	39.4	95.8
8.4.1	Women	2904	2981	64098	38.7	95.6
8.4.2	Girls	1581	1595	40731	40.8	96.2
8.5	Procuration of Minor Girls	313	314	6995	8.6	95.7
8.6	Importation of Girls from Foreign Country	0	0	196	-	100.0
8.7	Kidnapping and Abduction of Women – Others	518	541	20620	26.4	97.4
9	Human Trafficking	97	99	2779	39.2	96.6
10	Selling of Minor Girls	3	3	561	0.0	99.5
11	Buying of Minor Girls	0	0	46	-	100.0
12	Rape	9713	9898	159660	39.3	94.2
12.1	Women	7764	7928	132983	34.6	94.4
12.2	Girls	1949	1970	26677	58.0	93.1

munotes.in

वरील प्रतिमा नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड ब्युरो 2020 मधून घेण्यात आली आहे. ती महिलांविरुद्ध नोंदवलेल्या खटल्यांची संख्या आणि शिक्षा दर्शवते. यावरून हे दिसून येते की दोषी ठरलेली प्रकरणे न्यायालयापर्यंत पोहोचण्याच्या वेळेपर्यंत किती कमी आहेत कारण ती अनेक कारणांमुळे कमी होते.

असे आढळून आले आहे की अनेकदा नातेवाईकांसारख्या ओळखीच्या व्यक्तीने बलात्कार केल्याची उदाहरणे आहेत. तरीही, अनेक कारणांमुळे कुटुंबाने त्याची नोंद केली नाही. अशा प्रकरणांमध्ये कायदे लागू करण्याची भूमिका अत्यंत मर्यादित असते. सामाजिक कलंक, कुटुंबाचा आधार नसल्यामुळे. त्यामुळे, समस्या सोडवण्यासाठी केवळ कायदा असणे पुरेसे नसते.

प्रलंबित प्रकरणांची संख्याही मोठी आहे. त्यामुळे बलात्काराचा खटला सोडवण्यासाठी दोन महिन्यांचा कालावधी दिला जात आहे. (या प्रकरणाच्या लेखकाला 2 महिन्यांची विंडो नुकतीच जोडली गेल्याने अंमलबजावणी किती झाली हे पाहण्यासाठी कोणतीही आकडेवारी सापडली नाही). महिलांविरुद्धच्या गुन्ह्यांसाठीच्या राष्ट्रीय आकडेवारीचा

तपशीलवार विचार केल्यास हे देखील दिसून येते की गेल्या वर्षीची प्रकरणे पुढे नेली जातात जी पुन्हा अनुशेष दर्शवितात.

- **वैवाहिक बलात्कार (Martial rape) -**

वैवाहिक बलात्कार हा बलात्कार आहे जो घराच्या बंद दारात होतो. वैवाहिक बलात्काराची चर्चा फार कमी आहे. किंबहुना, ते फार पूर्वीपासून कायद्याने मान्य केलेले नाही. नुकत्याच झालेल्या निवाड्यांमध्ये याबद्दल काही चर्चा पाहायला मिळते. अशी अनेक उदाहरणे आहेत जिथे न्यायालयाने मार्शल रेप झाल्यावर घटस्फोट मंजूर केला आहे, (असंमतीशिवाय) किंवा पतीच्या असंमतीत लैंगिक संबंधामुळे स्त्रीला गर्भपात आवश्यक असताना हस्तक्षेप केला आहे. तथापि, दोन्ही घटनांमध्ये समाधान शिक्षा न होता समस्या सोडवताना दिसले (आठवडा लेख).

१०.३ घरगुती हिंसाचाराची स्त्रीवादी टीका (FEMINIST CRITIQUE OF DOMESTIC VIOLENCE)

कौटुंबिक हिंसाचारावरील स्त्रीवादी समीक्षेबद्दल जाणून घेण्यापूर्वी आपण घरगुती हिंसाचार कायद्याबद्दल जाणून घेऊ या.

घरगुती हिंसा (Domestic Violence)

मानसिक, शारीरिक आणि लैंगिक शोषणासह हिंसा किंवा अत्याचाराची कोणतीही कृती, जी विवाह किंवा सहवासातील नातेसंबंधासारख्या घरगुती वातावरणात घडते, त्याला "घरगुती हिंसा" असे संबोधले जाते. घरगुती हिंसाचारासाठी आणखी एक सामान्य शब्द आहे "जिव्हाळ्याचा भागीदार हिंसा." हुंडा, पुरुषी वर्चस्व आणि संयुक्त कुटुंब व्यवस्था यासारख्या सांस्कृतिक परंपरांमुळे ही समस्या इतर देशांपेक्षा भारतात जास्त आहे. परिणामी, या घटकांमुळे महिलांना घरगुती हिंसाचाराचा सामना करावा लागण्याची शक्यता निर्माण होते. जेव्हा हुंडा अपेक्षित असतो पण दिला जात नाही, किंवा दिलेली रक्कम अपुरी असते किंवा भांडण आणि इतर अनेक कारणांमुळे पती आणि त्याचे कुटुंब या दोघांकडून स्त्रियांना सामान्यतः अत्याचाराचा अनुभव येतो. घरगुती हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा, 2005 हा एक महत्त्वाचा कायदा आहे, त्याचा तपशीलवार विचार करूया. कौटुंबिक हिंसाचार कायद्याशी संबंधित काही महत्त्वाच्या मुद्द्यांवर येथे चर्चा करण्यात आली आहे कारण या कायद्यातच अनेक उप-बिंदू आहेत. तुम्ही भारत कोड वेबसाइटवर घरगुती हिंसाचार कायद्याबद्दल अधिक वाचू शकता.

- **कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा, 2005(Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005)**

(1) या कायद्याला घरगुती हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा, 2005 म्हटले जाऊ शकते.

(2) ते संपूर्ण भारतामध्ये विस्तारित आहे 1***.

(३) केंद्र सरकार, अधिकृत राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, नियुक्त करेल अशा तारखेपासून ते लागू होईल.

DV कायद्याच्या कलम 2(a) नुसार प्रतिवादीने कौटुंबिक हिंसाचाराला बळी पडल्याचा आरोप करणारी किंवा प्रतिवादीशी घरगुती संबंध असलेली कोणतीही स्त्री म्हणून "पीडित व्यक्ती" ची व्याख्या केली जाते. परिणामी, कोणतीही महिला जी कधीही घरगुती संबंधात आहे किंवा आहे ती कायद्याच्या तरतुदींनुसार तक्रार दाखल करण्यास पात्र आहे. संबंध असण्यासाठी याचिकाकर्ता आणि प्रतिवादी यांनी विशिष्ट काळासाठी वास्तव्य केलेले किंवा एकत्र राहणे आवश्यक नाही. त्यामुळे, ज्या पुरुषाशी तिचे जवळचे नाते होते त्या पुरुषाकडून देखभालीसाठी स्त्रीने केलेली विनंती कायम ठेवण्यायोग्य आहे. पलानी, वि. मीनाक्षी, 2008 SCC ऑनलाइन मॅड 150.

- **कलम 498A. (Section 498A.)**

एखाद्या महिलेच्या पतीचा पती किंवा नातेवाईक तिच्यावर अत्याचार करतो.

1[जो कोणी, एखाद्या महिलेच्या पतीचा पती किंवा नातेवाईक असल्याने, अशा स्त्रीला क्रूरतेच्या अधीन केले तर त्याला तीन वर्षांपर्यंतच्या कारावासाची शिक्षा होईल आणि ती दंडासही पात्र असेल.

स्पष्टीकरण. —या विभागाच्या हेतूंसाठी, "क्रूरता म्हणजे"—

(अ) स्त्रीला आत्महत्या करण्यास प्रवृत्त करेल किंवा गंभीर दुखापत होईल किंवा स्त्रीचे जीवन, अंग किंवा आरोग्य (मग मानसिक किंवा शारीरिक) धोक्यात येईल अशा स्वरूपाचे कोणतेही जाणूनबुजून वर्तन; किंवा

(ब) महिलेचा छळ जेथे तिला किंवा तिच्याशी संबंधित कोणत्याही व्यक्तीला कोणत्याही मालमत्तेची किंवा मौल्यवान सुरक्षिततेची कोणतीही बेकायदेशीर मागणी पूर्ण करण्यासाठी किंवा तिच्या किंवा तिच्याशी संबंधित कोणत्याही व्यक्तीने भेटण्यास अयशस्वी झाल्यामुळे असा छळ केला जातो. अशी मागणी.]

- **टीका (Critique)**

ट्रान्सजेंडर आणि LGBTQ समुदायाला घरात तसेच घराबाहेर हिंसाचाराचा सामना करावा लागतो. कौटुंबिक हिंसाचार कायद्याची व्याख्या केवळ पीडित व्यक्तीला महिला म्हणून निर्दिष्ट करते, या कायद्याद्वारे ते गैर-बायनरी गट आणि ट्रान्सजेंडर, LGBTQ+ समुदायासारख्या उपेक्षित असलेल्या इतर लिंगांना वगळते. हे एक प्रकारे मानव म्हणून हक्क नाकारणारे आहे.

इतर समस्या आहेत जसे की जेव्हा घरगुती अत्याचाराच्या बातम्या येतात, तेव्हा अटक टाळण्यासाठी पोलिस वारंवार विवेकबुद्धीचा वापर करतात. अनेक पोलिस ठाण्यांमधील घरगुती "विवाद" साठी धोरणे स्पष्टपणे अटक करण्यास परावृत्त करतात, त्याऐवजी इतर

munotes.in

युक्त्यांसह "समेटासाठी" अत्याचार करणाऱ्याला ठाण्यात आमंत्रित करणे यासारख्या उपायांवर लक्ष केंद्रित करतात.

दुसरी समस्या अशी आहे की सरकारी वकील वारंवार सेक द्वारे कव्हर केलेल्या घरगुती शोषणाच्या केसेस सोडून देतात. 498A कारण आरोप करणारे पक्ष वारंवार प्रतिकूल होतात आणि आरोप मागे घेण्यास सहमत होतात. कौटुंबिक अत्याचारासाठी दोषी आढळलेल्यांसाठी, शिक्षा वारंवार कमी गंभीर असतात. या प्रक्रियेचा परिणाम म्हणून, घरगुती हिंसाचाराच्या प्रकरणांमध्ये इतर हिंसाचाराच्या प्रकरणांपेक्षा खटला भरून काढण्याचे प्रमाण जास्त आहे आणि त्यांना कमी कठोर शिक्षा देखील मिळतात.

कौटुंबिक हिंसाचार कायदा 2005 आणि कलम 498 ए या दोन्हीमध्ये तीन वर्षे किंवा त्याहून अधिक शिक्षा आहे. स्त्रीवाद्यांना ही शिक्षा अपुरी वाटते. कारण स्त्रीच्या जीवनावर होणारा परिणाम तिच्यावर होणाऱ्या अत्याचाराचा मोठा असतो. न्याय व्यवस्थेने घरगुती हिंसाचाराला समन्वित आणि पद्धतशीरपणे प्रतिसाद दिला पाहिजे. जरी से. 498A हा महिलांच्या हक्कांचे संरक्षण करणारा सर्वात महत्त्वाचा फौजदारी कायदा बदल आहे, हा बदल अपुरा आहे. शेवटी, आपण हे लक्षात ठेवले पाहिजे की गुन्हेगारी कायदा हे एक बोथट साधन आहे कारण ते पोलिस संस्कृतीत बदल करणे खूप आव्हानात्मक आहे. जरी कायद्याने महिलांवरील कौटुंबिक हिंसाचार हा गुन्हा मानला जात असला तरीही, पोलिस कायद्याचे पालन न करणे निवडू शकतात आणि त्याची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करू शकत नाहीत. म्हणून, से.च्या प्रभावी ऑपरेशनच्या दिशेने पुढे जाण्यासाठी आम्ही पोलिसिंगचे एक नवीन मॉडेल - पीडित सशक्तीकरण - लागू करणे आवश्यक आहे. 498A आणि इतर फौजदारी कायदा उपाय. पोलिसिंग सुधारण्यासाठी तीव्र प्रयत्न करण्यासोबतच, घरगुती हिंसाचार विचारात घेणारा एक चांगला नागरी कायदा असणे आवश्यक आहे.

तुमची प्रगती तपासा

1. घरगुती हिंसाचार समजावून सांगा

2. घरगुती हिंसाचाराशी संबंधित काही कायद्यांची यादी करा?

१०.४ सारांश (SUMMARY)

या प्रकरणात आपण बलात्कार किंवा घरगुती हिंसाचाराच्या विद्यमान व्याख्या कशा आहेत याबद्दल शिकतो आणि हे कायदे गैर-बायनरी गटांना आणि तेथील लोकांच्या मोठ्या वर्गाला वगळून कसे वगळतात हे आपण पाहिले. नॅशनल क्राईम ब्युरो ऑफ इंडिया मार्फत दिलेली आकडेवारी हे देखील दर्शवते की न्यायालयापर्यंत पोहोचणारी प्रकरणे खूपच कमी आहेत आणि खटला सोडवण्यासाठी लागणारा वेळ देखील मोठा आहे. म्हणूनच, स्त्रीवाद्यांच्या दृष्टीकोनातून तळागाळातही काम करणे आवश्यक असलेल्या उपायांची आवश्यकता आहे.

१०.५ प्रश्न (QUESTIONS)

1.बलात्कारावरील स्त्रीवादी समीक्षेची चर्चा करा

2.कौटुंबिक हिंसाचारावरील स्त्रीवादी टीका स्पष्ट करा.

१०.६ संदर्भ (REFERENCES)

https://www.britannica.com/topic/legislation-politics/The-legislative-process

https://indianexpress.com/article/india/marital-rape-not-penal-offence-parliament-debated-it-says-supreme-court-4789601/

https://edition.cnn.com/2020/12/08/india/india-transgender-rape-laws-intl-hnk-dst/index.html

https://www.insightsonindia.com/2022/11/08/the-protection-of-children-from-sexual-offences-pocso-act/#:~:text=Salient%20features%3A,under%20the%20age%20of%2018.

https://ncrb.gov.in/en/search/node/rape National Crime Records Bureau.

https://www.hindustantimes.com/india-news/52-of-gay-men-in-india-without-peer-support-suffer-violence-survey/story-HKOutVLK7YbIieafqsTrwL.html

https://www.scconline.com/blog/post/2020/07/27/law-on-domestic-violence-protection-of-women-from-domestic-violence-act-2005/

https://www.scmp.com/week-asia/people/article/3090851/indias-lgbtq-community-face-domestic-violence-and-pressure-convert

❖❖❖❖

munotes.in

११

व्हाय लोइटर चळवळ

घटक रचना :

११.० उद्दिष्टे

११.१ व्हाय लोइटर चळवळ समजून घेणे

११.२ व्हाय लोइटर चळवळीने केलेले समाधान

११.३ सारांश

११.४ प्रश्न

११.५ संदर्भ

११.० उद्दिष्टे

- व्हाय लोइटर चळवळीबद्दल जाणून घेणे.
- सार्वजनिक जागा आणि महिलांचा त्याबाबतचा उपयोग समजून घेणे.
- व्हाय लोइटर या चळवळीचे महत्त्व जाणून घेणे.

११.१ लोइटर चळवळ समजून घेणे

हा अध्याय 'व्हाय लोइटर ' चळवळीबद्दल चर्चा करतो जो का लोइटर या पुस्तकावर आधारित आहे. पुस्तकातून चळवळ उभी राहते; आणि सामुहिक कृतीतून ते सोशल मीडियाच्या माध्यमातून लोकप्रिय झाले.

"लोइटर का?" नेहा सिंगने मे 2014 मध्ये पुस्तक वाचून चळवळ सुरू केली होती"लोइटर का? – शिल्पा फडके, समीरा खान, शिल्पा रानडे यांनी 2011 मध्ये प्रकाशित केले. एकविसाव्या शतकातील भारतातील शहरांमधील महिलांच्या सुरक्षेबाबत मूळ भूमिका मांडत आहे. ही चळवळ त्या ठिकाणांवर फिरून पुन्हा हक्क सांगण्याच्या तत्त्वावर चालते आणि सार्वजनिक ठिकाणी दिवसा आणि रात्री, पायी किंवा सायकलने, लहान आणि मोठे गट ठिकाणी फिरून महिलांचे संदर्भात दृश्य सामान्य करणे हे त्याचे उद्दिष्ट आहे. ही चळवळ जयपूर, दिल्ली आणि अलीगढसारख्या इतर भारतीय शहरांमध्ये पसरली आहे. या चळवळीला मोठ्या महिलांचाही पाठिंबा मिळाला असून, शेकडो फोटो आणि पोस्ट ऑनलाइन सबमिट करण्यात आल्या आहेत. एक ब्लॉग Whyloiter.blogspot.in देखील आहे ज्याला जगभरातून मोठ्या प्रमाणात दर्शक आहेत.

"व्हाय लोइटर" चळवळ हा एक असा उपक्रम आहे जो कोणत्याही भीती किंवा छळविना सार्वजनिक क्षेत्रांवर कब्जा करण्याच्या महिलांच्या अधिकाराला प्रोत्साहन देतो. या मोहिमेचा उगम मुंबई, भारत येथे झाला आणि भारतातील इतर शहरांमध्ये आणि जगभरात विस्तारला आहे. ही चळवळ स्त्रियांना सार्वजनिक ठिकाणी पुन्हा हक्क सांगण्यासाठी आणि सार्वजनिक ठिकाणी फिरणे, आणि मिसळणे यासारख्या सामान्यत: पुरुषाभिमुख मानल्या जाणाऱ्या क्रियाकलापांमध्ये भाग घेण्यासाठी प्रेरित करते. या मोहिमेचा उद्देश लिंग-आधारित अधिवेशने आणि गृहितकांवर प्रश्नचिन्ह निर्माण करणे आहे जे महिलांच्या हालचाली आणि सार्वजनिक जागांवर प्रवेश मर्यादित करतात आणि सार्वजनिक जागा प्रत्येकासाठी अधिक सुरक्षित आणि सर्वसमावेशक आहेत.

व्हाय लोइटर मोहीम ही भारतातील एक ऑनलाइन चळवळ आहे ज्याचा उद्देश सार्वजनिक जागांच्या आसपासच्या लैंगिक अपेक्षा आणि रूढींना आव्हान देणे आहे. ही मोहीम महिलांना सार्वजनिक जागांवर त्यांचा हक्क मिळवून देण्यासाठी आणि छळवणुकीच्या किंवा न्यायाच्या भीतीशिवाय पळापळ यासारख्या क्रियाकलापांमध्ये गुंतण्यासाठी प्रोत्साहित करते. सुरक्षेची जबाबदारी पीडितेकडून गुन्हेगाराकडे हलवणे आणि हिंसाचार किंवा छळवणुकीला बळी न पडता महिलांना सार्वजनिक जागांचा आनंद घेण्याचा अधिकार आहे या कल्पनेला चालना देणे हे त्याचे उद्दिष्ट आहे.

या मोहिमेने लिंग संबंध आणि भारतातील सार्वजनिक जागेचे स्वरूप याविषयी महत्त्वपूर्ण संभाषणांना सुरुवात केली आहे आणि महिलांना एकत्र येण्यासाठी आणि क्रियामध्ये सहभागी होण्यासाठी सुरक्षित जागा निर्माण करण्यात ते यशस्वी झाले आहे. या चळवळीमुळे अधिक पथदिवे बसवणे आणि केवळ महिलांसाठी पोलिस ठाणी स्थापन करणे यासारखे धोरणात्मक बदलही झाले आहेत. तथापि, या मोहिमेला स्त्रियांनी पारंपारिक लिंग भूमिकांना आव्हान देऊ नये असे मानणाऱ्यांचा विरोध आहे.

तळागाळातील चळवळी सामाजिक नियमांना कशाप्रकारे आव्हान देऊ शकतात आणि महिलांना सक्षम बनवू शकतात याचे महत्त्वाचे उदाहरण व्हाई लोइटर मोहीम आहे. लैंगिक हिंसा आणि छळ अपरिहार्य नाही आणि जीवनाचा एक सामान्य भाग म्हणून स्वीकारला जाऊ नये यावर जोर देऊन, सर्व लिंगांसाठी अधिक समावेशक आणि सुरक्षित सार्वजनिक जागा तयार करणे हे त्याचे उद्दिष्ट आहे.

भारतातील व्हाय लोइटर चळवळ सार्वजनिक जागांच्या संदर्भात लिंगनिरपेक्ष अपेक्षा आणि नियमांना आव्हान देते. हे महिलांना भीती किंवा निर्णय न घेता सार्वजनिक जागा व्यापण्याच्या सारख्या क्रियाकलापांमध्ये गुंतण्याच्या अधिकाराचे समर्थन करते. या मोहिमेचे उद्दिष्ट आहे की महिलांनी सार्वजनिक ठिकाणी, विशेषत: रात्रीच्या वेळी, पीडित व्यक्तीपासून सुरक्षिततेची जबाबदारी गुन्हेगाराकडे वळवायची प्रबळ कथा बदलणे..

मोहीम अधोरेखित करते की सार्वजनिक जागांची सुरक्षा आणि आनंद सर्वांसाठी प्रवेशयोग्य असावा लैंगिक हिंसा आणि छळ स्वीकार्य नाही. याने भारतातील सुरक्षितता, लिंग संबंध आणि सार्वजनिक जागेचे स्वरूप याविषयी महत्त्वाच्या संभाषणांना सुरुवात केली आहे आणि महिलांना एकत्र येण्यासाठी आणि क्रियाकलापांमध्ये सहभागी होण्यासाठी सुरक्षित जागा निर्माण केल्या आहेत.

आजही स्त्रीला पारंपारिक लिंगभावना जपणाऱ्यांचा विरोध कायम आहे. का लोइटर मोहीम तळागाळातील चळवळी सामाजिक नियमांना आव्हान देऊ शकतात आणि बदल घडवून आणू शकतात, महिलांना सक्षम बनवू शकतात आणि सर्व लिंगांसाठी अधिक समावेशक आणि सुरक्षित सार्वजनिक जागा कशी निर्माण करू शकतात याचे उदाहरण आहे.

व्हाय लोइटर मोहिमेने भारतातील सार्वजनिक धोरणे आणि नियमांमध्ये महत्त्वपूर्ण बदल सुरू केले आहेत. स्त्रियांना छळाच्या भीतीशिवाय सार्वजनिक ठिकाणी आनंद घेण्यासाठी आणि राहण्यासाठी आणि स्त्रियांच्या गतिशीलता आणि सार्वजनिक जागांवर प्रवेश प्रतिबंधित करणाऱ्या पारंपारिक लैंगिक भूमिकांना आव्हान देण्यास मदत झाली आहे. लिंग, सुरक्षितता आणि सार्वजनिक जागेशी संबंधित महत्त्वाच्या मुद्द्यांना भारतात आणि त्यापलीकडेही सार्वजनिक प्रवचनाच्या अग्रभागी आणण्यात ही मोहीम यशस्वी झाली आहे.

महिलांसाठी सुरक्षित जागा निर्माण करण्यासोबतच, व्हाय लोइटर मोहिमेने सार्वजनिक जागेवरील महिलांच्या अधिकाराच्या महत्त्वाबद्दल शिक्षित आणि जागरुकता निर्माण करण्याचे काम केले आहे. महिलांना सार्वजनिक जागा व्यापण्याचा आणि उपभोगण्याचा मूलभूत अधिकार आहे हे अधोरेखित करून, या मोहिमेने महिलांना त्यांच्या सुरक्षिततेची जबाबदारी आहे आणि त्यामुळे सार्वजनिक जागा टाळल्या पाहिजेत या प्रबळ कथनाला आव्हान देण्यात मदत झाली आहे.

एकूणच, व्हाय लोइटर मोहिमेने भारतातील महिलांसाठी अधिक समावेशक आणि सुरक्षित सार्वजनिक जागा निर्माण करण्यासाठी लक्षणीय प्रगती केली आहे आणि जगाच्या इतर भागांमध्येही अशाच प्रकारच्या हालचालींना प्रेरणा दिली आहे. सामाजिक नियमांना आव्हान देण्यात आणि बदल घडवून आणण्यामध्ये तळागाळातील चळवळींची ताकद दाखवून दिली आहे आणि लिंग समानता आणि न्यायासाठी सुरू असलेल्या संघर्षाचे एक महत्त्वाचे उदाहरण आहे.

स्त्रियांना पुरुषांप्रमाणेच सार्वजनिक जागेत फिरण्याचा हक्क हा मूलभूत आणि बिनशर्त हक्क आहे.बर्याच काळापासून, सार्वजनिक जागांवर महिलांची उपस्थिती स्पष्ट करण्यासाठी शिक्षण, रोजगार आणि खरेदी यासारख्या औचित्यांचा वापर करत आहोत. परंतु स्त्रिया सार्वजनिक ठिकाणी, दिवसा किंवा रात्री, कामासाठी किंवा आनंदासाठी, एकट्याने किंवा इतरांसोबत असू शकतात आणि शारीरिक, लैंगिक किंवा मानसिक हिंसेची भीती न बाळगता त्यांनी निवडलेले कपडे परिधान करू शकतात हे पुष्टी करते. पीडितांना दोष देणे हे थेट आव्हान आहे, जिथे सार्वजनिक ठिकाणी महिलांना त्यांच्यावरील हिंसाचारासाठी अनेकदा जबाबदार धरले जाते.

शाश्वत, दीर्घकालीन आणि शांततापूर्ण प्रतिकार म्हणून मुक्तपणे फिरणे हा सार्वजनिक जागांमध्ये महिलांचे दृश्यमानता सामान्य करण्याचा आणि आदर, सुरक्षा आणि कारण या निकषांना आव्हान देण्याचा एक मार्ग आहे.. यामुळे महिलांच्या शारीरिक सुरक्षिततेवर, सामाजिक, शारीरिक, संज्ञानात्मक आणि आर्थिक वाढीवर दूरगामी प्रभाव निर्माण होईल. हे सार्वजनिक ठिकाणी महिलांबद्दलच्या सामाजिक धारणा देखील बदलेल, पीडितेला दोष देणे आणि स्वत: ला दोष देण्याचे निर्मूलन करेल. याशिवाय, रस्त्यावर दिवे, सार्वजनिक स्वच्छतागृहे, हेल्पलाइन, गस्त आणि बरेच काही यासह सार्वजनिक जागांवर महिलांच्या

प्रवेशयोग्यता आणि सुरक्षिततेला समर्थन देणाऱ्या पायाभूत सुविधा निर्माण करण्यासाठी ते राज्याला प्रेरित करेल.

मुलभूत स्वच्छता, पुनरुत्पादक अधिकार आणि घरगुती हिंसाचाराच्या विरोधात लढा यासह मोठ्या प्रमाणात हक्कांचा एक भाग आहे. हे सर्व अधिकार महिलांना समान सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय संधी असलेल्या व्यक्तींप्रमाणे वागणूक मिळावी यासाठी प्रयत्न करतात. राहण्याचा अधिकार हा आनंद तत्त्वावर आधारित आहे, जो समाजात समानता प्राप्त करण्याचा सर्वात मूलभूत आणि तरीही सर्वात विकसित मार्ग आहे. हे समाजाला स्त्रियांना उत्क्रांत, सर्जनशील, मुक्त-उत्साही, प्रेरणादायी, साहसी आणि उत्पादक प्राणी म्हणून पाहण्यास भाग पाडते ज्यांची शहरे, गावे आणि शहरे प्रत्येक बाबतीत, बिनशर्त, पुरुषांच्या मालकीची असावीत अशी मागणी करतात. महिलांना सार्वजनिक ठिकाणी अदृश्य करून समाज त्यांना अधिक सुरक्षित बनवत नाही तर सार्वजनिक जागा त्यांच्यासाठी अधिक धोकादायक बनवत आहे.

जेव्हा समाज स्त्रियांना सर्व जागांपैकी 50% जागा व्यापलेल्या निरोगी प्राणी म्हणून पाहतो, तेव्हा त्या स्त्रियांच्या पुनरुत्पादन, स्वच्छता आणि कौटुंबिक हिंसाचाराच्या विरोधात लढा देण्याच्या अधिकाराचा स्वीकार करतील. सार्वजनिक ठिकाणी महिलांच्या उपस्थितीकडे जोखीम म्हणून पाहण्याची समाजाची प्रवृत्ती हा उपाय नाही. उलट, हे महिलांना सार्वजनिक जागांवर अदृश्य करते, ज्यामुळे त्या जागा स्त्रियांसाठी अधिक धोकादायक बनतात.

तुमची प्रगती तपासा

1. कोणत्या पुस्तकाच्या माध्यमातून व्हाय लोइटर चळवळ सुरू झाली

2. व्हाय लोइटर चळवळ कोणी सुरू केली?

११.२ व्हाई लोइटरने केलेले समाधान

व्हाय लोइटर मोहीम महिलांसाठी सुरक्षित सार्वजनिक जागा निर्माण करण्याच्या वेगळ्या दृष्टिकोनाचा पुरस्कार करते. सुरक्षिततेच्या नावाखाली सार्वजनिक जागांवर कठोर नियंत्रणे आणि नियम लादण्याऐवजी, मोहिमेचा असा युक्तिवाद आहे की महिला आणि इतर उपेक्षित गटांसह मोठ्या संख्येने लोक असलेल्या सार्वजनिक जागांवर कब्जा करणे आणि त्यांना जिवंत करणे ही मुख्य गोष्ट आहे. असे केल्याने, मोहिमेचे म्हणणे आहे की, ही जागा पुरुष, मुले, ट्रान्सजेंडर व्यक्ती, धार्मिक अल्पसंख्याक आणि अपंग लोकांसह प्रत्येकासाठी अधिक स्वागतार्ह आणि सुरक्षित होऊ शकतात.

मोहीम मुंबईतील शिवाजी पार्क सारख्या उदाहरणांकडे लक्ष वेधते, जे खुले, प्रवेशयोग्य आणि नेहमी मोठ्या संख्येने लोक व्यापलेले असते, ज्यामुळे ते महिलांसाठी शहरातील सर्वात सुरक्षित सार्वजनिक ठिकाणांपैकी एक बनले आहे. याउलट, मुंबईतील ओव्हल मैदानासारख्या काटेकोरपणे नियंत्रित आणि खाजगीकरण केलेल्या जागा, महिला आणि इतर उपेक्षित गटांसाठी कमी स्वागतार्ह असतात. त्यामुळे फारच कमी महिला तिथे फिरताना दिसतात.

जागांचे खाजगीकरण आणि समाजातील काही घटकांना प्रवेश नाकारणे यामुळे मोकळ्या जागा महिलांसाठी धोकादायक बनतात. आणखी एक मुद्दा म्हणजे, दक्षिण मुंबईतील किल्ला परिसरातून फेरीवाले आणि पुस्तक विक्रेते हटवल्यानंतर, हा परिसर ओसाड आणि स्त्रियांसाठी धोकादायक बनला, ज्या पूर्वी पुस्तकं पाहणे, पाणीपुरी खाणे आणि रस्त्यावर गप्पा मारत उशिरापर्यंत फिरत असे. फेरीवाले आणि खाद्यपदार्थांच्या स्टॉल्सच्या प्रचंड संख्येमुळे सुरक्षित होता.

व्हाय लोइटर मोकळ्या जागा सुरक्षित करण्याचा एकमेव मार्ग म्हणजे जोखीम मिळवण्याचा अधिकार, मोठ्या संख्येने प्रवेश करणे दिवसा आणि रात्री या जागा व्यापणे, अशा प्रकारे ती संपूर्ण समाजासाठी प्रवेशयोग्य आणि सुरक्षित बनवणे आणि या मोकळ्या जागांमध्ये महिला आणि इतर अल्पसंख्याकांची उपस्थिती सामान्य करणे.

सर्वांसाठी मोकळ्या असलेल्या सार्वजनिक जागांवर फिरणे हीच कृती वर्ग/जात/धर्माची पर्वा न करता पाहणाऱ्या सर्वांच्या मनात हळूहळू बदल घडवून आणते आणि इतरांनाही असे करण्यास प्रेरित करते.

व्हाय लोइटर मोहिमेने असा युक्तिवाद केला आहे की सुरक्षित सार्वजनिक जागा निर्माण करण्यासाठी जोखीम पत्करण्याची परवानगी देणे आणि सार्वजनिक जागांवर राहण्याच्या अधिकाराचा प्रचार करणे आवश्यक आहे. मोठ्या संख्येने सार्वजनिक जागा व्यापून, स्त्रिया आणि इतर उपेक्षित गट त्यांची उपस्थिती सामान्य करू शकतात आणि सार्वजनिक जागांवर राहण्याच्या त्यांच्या हक्काबद्दल हळूहळू सामाजिक दृष्टिकोन बदलू शकतात. मोहिमेचा असा विश्वास आहे की सुरक्षिततेच्या नावाखाली सार्वजनिक जागांवर विशिष्ट गटांचे नियमन किंवा वगळण्याचा प्रयत्न करण्यापेक्षा हा दृष्टीकोन अधिक प्रभावी आहे. पाकिस्तानातील एका पत्रकाराने गर्ल्स ॲट ढाबा नावाची अशीच चळवळ सुरू केली.

तुमची प्रगती तपासा :

1. तुमच्या मते आम्ही सार्वजनिक जागा महिलांसाठी अधिक प्रवेशयोग्य कशा बनवू शकतो

2. महिलांसाठी ओव्हल मैदानाच्या पायाभूत जटिलतेवर चर्चा करा

पुस्तकानंतर आज का लोइटर :

महिला आणि शहर यांच्यातील नातेसंबंधांबद्दल जागरुकता वाढत आहे, परंतु बहिष्काराच्या पद्धतशीर समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी प्रत्यक्ष कृती अनेकदा कामकाजी महिलांसाठी वसतिगृहांसारख्या दृश्य प्रकल्पांपुरती मर्यादित आहे. विकासाची उद्दिष्टे पूर्ण करण्यासाठी किंवा चांगल्या जनसंपर्कासाठी लिंग-संवेदनशील नियोजन हे सहसा केवळ ओठाची सेवा असते. शिवाय, लेखकाने असा युक्तिवाद केला आहे की लिंग-संवेदनशील नियोजन आणि धोरणनिर्मितीची गरज ओळखूनही, अशा धोरणांची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी अनेकदा अपुरी असते. याचे कारण म्हणजे शहरातील महिलांना भेडसावणाऱ्या बहिष्काराच्या पद्धतशीर समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी राजकीय इच्छाशक्ती आणि वचनबद्धतेचा अभाव आहे. त्याऐवजी, लिंग-आधारित भेदभावाच्या मूळ कारणांना संबोधित करण्याऐवजी,

अंमलबजावणी करणे सोपे आणि उपलब्धी म्हणून प्रदर्शित केले जाऊ शकते अशा द्रुत-निराकरणांवर लक्ष केंद्रित करण्याकडे प्रयत्नांचा कल असतो.

शहरांमध्ये लिंग-संवेदनशील नियोजन आणि धोरणनिर्मितीची गरज वाढत असताना, प्रत्यक्ष अंमलबजावणी आणि स्त्रियांना भेडसावणाऱ्या बहिष्काराच्या प्रणालीगत समस्यांचे निराकरण करण्याच्या दृष्टीने अजून बराच पल्ला गाठायचा आहे. शहरांमधील लिंग-आधारित भेदभावाच्या मूळ कारणांवर लक्ष केंद्रित करणाऱ्या द्रुत निराकरणांवर लक्ष केंद्रित करण्याऐवजी धोरणकर्ते आणि नियोजकांनी या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी अधिक व्यापक आणि दीर्घकालीन दृष्टिकोन स्वीकारणे आवश्यक आहे.

११.३ सारांश

नेहा सिंग यांनी लिहिलेले लोईटर हे पुस्तक वाचून व्हाय लोइटर चळवळ सुरू झाली शिल्पा फडके, समीरा खान, शिल्पा रानडे जे शहरांतील स्त्रियांचे वास्तववादी चित्र मांडतात."व्हाय लोइटर" चळवळीचे उद्दिष्ट सामाजिक नियमांना आव्हान देणे आणि महिलांच्या सार्वजनिक जागा व्यापण्याच्या अधिकाराबद्दलच्या धारणा बदलणे हे आहे. दिवसा आणि रात्री, कामासाठी किंवा आनंदासाठी, एकट्याने किंवा समूहात, त्यांचे स्वरूप किंवा वागणूक काहीही असो, सार्वजनिक ठिकाणी महिलांच्या बिनशर्त आणि निर्बंधित उपस्थितीचे ते समर्थन करते. चळवळ सार्वजनिक ठिकाणी महिलांची दृश्यमानता सामान्य करणे, आदराचे नियम मोडणे आणि पीडितेला दोष देणे दूर करण्याचा प्रयत्न करते. तसेच रस्त्यावरील दिवे, सार्वजनिक शौचालये, हेल्पलाईन आणि गस्त यांसारख्या सार्वजनिक जागांवर महिलांच्या प्रवेशयोग्यता आणि सुरक्षिततेला समर्थन देणाऱ्या पायाभूत सुविधांची निर्मिती करण्याचेही यात म्हटले आहे. चळवळीचा असा विश्वास आहे की समाजाच्या आवरणाला धक्का देऊन आणि स्त्रियांना सार्वजनिक ठिकाणी अधिक दृश्यमान बनवून, स्त्रियांना उत्क्रांत, सर्जनशील, मुक्त उत्साही, प्रेरणादायी, साहसी, बुद्धिमान आणि उत्पादक प्राणी म्हणून पाहिले जाईल आणि त्यांना समान सामाजिक, आर्थिक ,राजकीय संधीप्रदान केले जाईल.

११.४ प्रश्न

१. व्हाय लोइटर चळवळीची चर्चा करा?

२. व्हाय लोइटर चळवळीने दिलेल्या समाधानावर एक टीप लिहा.

३. व्हाय लोइटर चळवळीच्या प्रभावाची चर्चा करा?

११.५ संदर्भ

1. Phadke, S., Khan, S., & Ranade, S. (2011). *Why loiter?: Women and risk on Mumbai streets*. Penguin Books India.

2. https://www.hindustantimes.com/lifestyle/art-culture/the-team-of-why-loiter-is-bucking-gender-norms-one-antakshri-session-at-a-time-

101661185500085.html#:~:text=Activist%2Dauthor%20Neha%20Singh%20started,heard%20about%20her%20movement%20online.

3. https://www.shethepeople.tv/news/campaign-promotes-a-womans-right-to-loiter-on-streets/

4. https://www.thehansindia.com/featured/sunday-hans/why-loiter-the-book-talks-about-women-access-and-their-need-to-reclaim-public-spaces-587967

5. https://lifestyle.livemint.com/news/big-story/are-women-free-to-loiter-on-the-streets-of-india-in-2021-111611755118550.htm

❖❖❖❖

munotes.in

१२

मासिक पाळीचा अधिकार
(रक्तस्त्राव करण्याचा अधिकार)

घटक रचना

१२.० उद्दिष्टे

१२.१ प्रस्तावना

१२.२ रक्तस्त्राव करण्याचा अधिकार

१२.३ भारतात मासिक पाळी स्वच्छता योजना

१२.४ रक्तस्त्राव : आनंदी मोहीम

१२.५ सारांश

१२.६ प्रश्न

१२.७ संदर्भ

१२.० उद्दिष्टे

- राइट टू ब्लीड मोहिमेबद्दल जाणून घेण्यासाठी
- महिला आणि आरोग्याची परिस्थिती समजून घेणे

१२.१ प्रस्तावना

या प्रकरणात आपण रक्तस्त्रावाच्या अधिकाराबद्दल (मासिक पाळीच्या अधिकाराबद्दल) जाणून घेणार आहोत. "राइट टू ब्लीड" चळवळ मासिक पाळीची समानता प्राप्त करण्यावर केंद्रित आहे, ज्याचा अर्थ मासिक पाळी येणाऱ्या सर्व व्यक्तींना कोणत्याही समस्येशिवाय मासिक पाळी व्यवस्थापित करण्यासाठी आवश्यक संसाधनांमध्ये प्रवेश आहे याची खात्री करणे. या मोहिमेचे उद्दिष्ट आहे की त्यांचे लिंग, सामाजिक आर्थिक स्थिती किंवा स्थान विचारात न घेता मासिक पाळीची उत्पादने प्रत्येकासाठी परवडणारी आणि सहज उपलब्ध करून देणाऱ्या धोरणे आणि पद्धतींचा पुरस्कार करणे असे आहे.

या व्यतिरिक्त, मासिक पाळी येणाऱ्या व्यक्तींना होणाऱ्या भेदभाव आणि कलंकाबद्दल जागरूकता निर्माण करणे आणि मासिक पाळी हा जीवनाचा नैसर्गिक आणि सामान्य भाग म्हणून स्वीकारण्यास प्रोत्साहन देणे हा या मोहिमेचा उद्देश आहे. "राइट टू ब्लीड" ही मोहीम लिंग समानता आणि पुनरुत्पादक न्यायाला चालना देण्यासाठी आणि प्रत्येकजण त्यांच्या

जैविक लिंग किंवा लिंग ओळखीची पर्वा न करता, सन्मानाने आणि सन्मानाने जगू शकेल अशा जगाची स्थापना करण्याच्या मोठ्या प्रयत्नांचा हाएक भाग आहे.

मोहिमेचा अर्थ

मोहीम म्हणजे क्रिया, कार्यक्रम किंवा प्रयत्नांची समन्वित आणि नियोजित शृंखला आहे ज्याचा उद्देश विशिष्ट उद्दिष्ट किंवा ध्येय साध्य करणे आहे. मोहिमा सामान्यत: एखाद्या समस्येबद्दल जागरुकता निर्माण करण्यासाठी, एखाद्या कारणासाठी समर्थन देण्यासाठी किंवा सामाजिक किंवा राजकीय बदल घडवून आणण्यासाठी सज्ज असतात. मोहिमेचे स्वरूप इच्छित परिणामांवर अवलंबून बदलू शकते. उदाहरणार्थ, राजकीय मोहिमांमध्ये उमेदवार किंवा धोरणाचा प्रचार करण्यासाठी रॅली, भाषणे आणि जाहिरातींचा समावेश असू शकतो. दुसरीकडे, सोशल मीडिया मोहिमांमध्ये हॅशटॅग तयार करणे, पोस्ट शेअर करणे किंवा एखाद्या विशिष्ट समस्येबद्दल जागरूकता वाढवण्यासाठी ऑनलाइन कार्यक्रम आयोजित करणे यांचा समावेश असू शकतो. निधी उभारणी मोहिमेत एखाद्या कारणासाठी किंवा संस्थेसाठी देणग्या गोळा करण्यासाठी अपील किंवा कार्यक्रमांची मालिका समाविष्ट असू शकते. मोहिमेचे प्राथमिक उद्दिष्ट एखाद्या विशिष्ट समस्येभोवती लोकांना एकत्रित करणे किंवा कृती आणि बदल घडवून आणणे हे आहे. यशस्वी मोहिमा सहसा सुनियोजित, धोरणात्मक आणि विशिष्ट ध्येये आणि उद्दिष्टांवर केंद्रित असतात. ते त्यांच्या लक्ष्यित प्रेक्षकांपर्यंत पोहोचण्यासाठी विविध युक्ती आणि दृष्टिकोन वापरू शकतात.

१२.२ रक्तस्त्राव करण्याचा अधिकार

"राइट टू ब्लीड" हा उपक्रम मासिक पाळीच्या समानतेला चालना देण्याच्या उद्देशाने आणि सर्व महिलांना मासिक पाळीच्या उत्पादनांमध्ये आणि सुविधांमध्ये प्रवेश मिळण्याची खात्री करण्यासाठी एक ऑनलाइन चळवळ आहे. #RightToBleedया हॅशटॅगसह सोशल मीडिया चळवळ म्हणून या मोहिमेची सुरुवात झाली आणि देशभरात या मोहिमेला लक्षणीय गती मिळाली.

या उपक्रमामध्ये ऑनलाइन याचिका, सोशल मीडिया मोहिमा आणि ऑफलाइन प्रात्यक्षिके आणि निषेध यासारख्या असंख्य क्रियाकलापांचा समावेश होता. आयोजकांनी समर्थकांना एकत्रित करण्यासाठी आणि मासिक पाळीच्या समानतेच्या महत्त्वाबद्दल जागरूकता वाढवण्यासाठी WhatsApp, Twitter आणि Facebook यासह विविध ऑनलाइन व्यासपिठांचा वापर केला.

रक्तस्त्राव होण्याच्या अधिकारामध्ये पुरेशी मासिक पाळी स्वच्छता उत्पादने आणि पौष्टिक आहार यांचा समावेश होतो. हे ज्ञान केवळ मुली आणि महिलांपुरते मर्यादित नसावे, तर मुले आणि समाजातील इतर सदस्यांचाही समावेश असावा. सन्माननीय मासिक पाळी साध्य करण्यासाठी समाजातील विविध सदस्यांचा सहभाग आवश्यक आहे. शाळा, महाविद्यालये आणि कामाच्या ठिकाणी लोकांना मासिक पाळीबद्दल शिक्षित करण्यासाठी जागरूकता मोहिमा आयोजित केल्या पाहिजेत.

munotes.in

"राइट टू ब्लीड" चळवळ ही एक चालू असलेली मोहीम आहे ज्याचा उद्देश मासिक पाळीच्या समानतेच्या संकल्पनेला चालना देणे आहे, जे समर्थन करते की मासिक पाळी येणाऱ्या सर्व व्यक्तींना आदराने आणि लाज न बाळगता त्यांचे मासिक पाळी व्यवस्थापित करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या संसाधनांमध्ये प्रवेश असावा. या मोहिमेचा प्राथमिक फोकस धोरणे आणि पद्धतींवर जोर देणे आहे ज्यामुळे मासिक पाळीची उत्पादने प्रत्येकासाठी परवडणारी आणि सुलभ होतील, त्यांची सामाजिक आर्थिक स्थिती, लिंग किंवा स्थान काहीही असो.

याशिवाय, मासिक पाळी येणा-या व्यक्तींना ज्या भेदभाव आणि कलंकांचा (भेदाभेद) सामना करावा लागतो त्याबद्दल जागरूकता वाढवणे आणि मासिक पाळी हा जीवनाचा एक सामान्य आणि नैसर्गिक भाग म्हणून चांगल्या प्रकारे समजून घेणे आणि स्वीकारणे या मोहिमेचे उद्दिष्ट आहे.

सर्वसाधारणपणे, "राइट टू ब्लीड" मोहीम ही पुनरुत्पादक न्याय आणि लैंगिक समानतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि प्रत्येक व्यक्ती सन्मानाने आणि सन्मानाने जगू शकेल असे जग निर्माण करण्याच्या मोठ्या प्रयत्नांचा एक भाग आहे, त्यांची लिंग ओळख किंवा जैविक लिंग काहीही असो.

"रक्तस्त्रावाचा अधिकार" मोहीम ग्रामीण भागातील महिला आणि मुलींसाठी शाश्वत मासिक पाळी स्वच्छता उपाय प्रदान करण्यावर लक्ष केंद्रित करते. सुरुवातीपासूनच या मोहिमेला गती मिळाली आहे आणि मासिक पाळी व्यवस्थापित करताना महिला आणि मुलींना येणाऱ्या अडचणी आणि अडथळ्यांबद्दल जागरूकता निर्माण करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे.

"राइट टू ब्लीड" मोहिमेचा परिणाम म्हणून गेल्या काही वर्षांमध्ये, भारतात मासिक पाळीच्या समानता आणि पुनरुत्पादक न्यायात लक्षणीय प्रगती झाली आहे. उदाहरणार्थ, 2017 मध्ये, मासिक पाळी स्वच्छता योजना सुरू करण्यात आली, ज्याचा उद्देश ग्रामीण भागातील महिला आणि मुलींसाठी मासिक पाळी स्वच्छता उत्पादने आणि सुविधांमध्ये प्रवेश वाढवणे आहे. याव्यतिरिक्त, 2018 मध्ये मासिक पाळीच्या उत्पादनांमधून वस्तू आणि सेवा कर (GST) काढून टाकण्यात आला होता, ज्यामुळे याआधी ही उत्पादने भारतातील अनेक महिला आणि मुलींसाठी अधिक महाग आणि कमी वापरात होती. तरीही, स्त्रीजन्य उत्पादने बनवण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या कच्च्या मालावर जीएसटी आहे ज्याचा खर्च उत्पादक कंपन्यांकडून ग्राहकांना हस्तांतरित केला जातो.

मासिक पाळी आणि महिलांच्या आरोग्याशी संबंधित अधिकारांबद्दल जागरूकता निर्माण करण्यासाठी, 28 मे हा दिवस मासिक पाळी दिवस म्हणून साजरा केला जातो. 28 मे हा दिवस पाळण्याचे कारण म्हणजे मासिक पाळी सरासरी 28 दिवस टिकते आणि प्रत्येक महिन्यात साधारणपणे तीन ते पाच दिवस व्यक्तींना मासिक पाळी येते. मे हा वर्षाचा पाचवा महिना असल्याने, तो या पॅटर्नशी संरेखित होतो. मासिक पाळीचा एक नैसर्गिक शारीरिक कार्य म्हणून प्रचार करणे हा या चळवळीचा उद्देश आहे ज्याचा लोकांना अपवर्जन, भीती, लाज किंवा इतर कोणत्याही नकारात्मक उपचारांचा अनुभव न घेता अनुभवता येईल. याव्यतिरिक्त, मासिक पाळीच्या उत्पादनांमध्ये प्रवेश नसणे (उत्पादन विकत घेण्याची

स्थिती नसणे) आणि परिणामी मासिक पाळीचे आरोग्य आणि सन्मानाने स्वच्छता राखण्यात अक्षमता (UNPF) संदर्भित पीरियड दारिद्र्य समज वाढवणे हे त्याचे उद्दिष्ट आहे.

1970 च्या दशकात युनायटेड स्टेट्समध्ये मासिक पाळीची सक्रियता आणि रक्तस्त्रावाच्या अधिकारावरील चर्चा देखील विषारी शॉक सिंड्रोमला प्रतिसाद म्हणून उदयास आली, ही दुर्मिळ आणि संभाव्य घातक स्थिती टॅम्पन्सच्या वापराशी संबंधित आहे. या चळवळीने सुरुवातीला मासिक पाळीच्या दरम्यान महिलांच्या आरामात सुधारणा करण्यावर लक्ष केंद्रित केले आणि त्यानंतर मासिक पाळी असलेल्या सर्व लिंगांना "मासिक समानतेसाठी" प्रयत्नांचा समावेश करण्यासाठी विस्तार केला. या चळवळीमुळे प्रसाधनगृहांसह शाळेतील बाथरूममध्ये मासिक पाळीसाठी मोफत उत्पादने उपलब्ध करून देण्यासारखे उपक्रम सुरू झाले आहेत. मानव आणि मासिक पाळी यांच्याशी विविध मानवी हक्क जोडलेले आहेत. या चळवळींनी पाळी आणि स्वच्छतेचा अधिकार, मानवी प्रतिष्ठेचा अधिकार, पुरेशा आरोग्याचा अधिकार, शिक्षणाचा अधिकार, काम करण्याचा अधिकार आणि हार्मोनल नियंत्रणाबाबत माहितीपूर्ण निर्णय घेण्याचा अधिकार यासह मासिक पाळी आणि मानवी हक्क यांच्यातील संबंधाकडे लक्ष वेधले आहे. पूर्णविराम मासिक पाळी आणि मासिक पाळीच्या स्वच्छतेबद्दल काही शिक्षण असूनही, सामाजिक धारणा बदलण्यासाठी आणि जगभरात मासिक पाळीच्या समानतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी अधिक कृती करणे आवश्यक आहे. शिक्षणाव्यतिरिक्त, जागतिक स्तरावर मासिक पाळीचे आरोग्य आणि स्वच्छता सुधारण्यासाठी अनेक व्यावहारिक पावले उचलली जाऊ शकतात. एक प्रकारे शिक्षणाचा अधिकार असायला हवा. अशा नोकऱ्या आहेत जिथे कंपन्यांचे मालक जेव्हा महिलांना बाथरूम ब्रेक घेतात तेव्हा त्यांना दंड करतात. यामुळे एक प्रकारे तणाव आणि भीती निर्माण होते आणि त्यामुळे एकूणच महिलांच्या आरोग्यावर परिणाम होतो. विशेषत: बांधकाम उद्योगाप्रमाणे वजन उचलण्याचे काम माणसाने करावयाचे असेल तर ते अधिक त्रासदायक ठरते. त्यामुळे कामात हक्काचा सन्मान आवश्यक आहे. म्हणून, एक सभ्य कार्यस्थळ आणि सुरक्षित कामाची जागा आवश्यक आहे आणि स्वच्छ शौचालये आवश्यक आहेत मग ती शाळा असो किंवा कामाची जागा. माहिती मिळण्याच्या अधिकाराच्या दृष्टीने स्वतःचे शरीर आणि वेगवेगळे चक्र जाणून घेणे म्हणजे स्त्रियांना हे कळेल की त्यांना त्यांच्या बाळाच्या जन्माशी संबंधित निवड करायची आहे की नाही. दुसऱ्या शब्दांत, शरीर साक्षरता आवश्यक आहे. जगातील अनेक भागांमध्ये, मासिक पाळीची उत्पादने प्रतिबंधित आहेत आणि महाग आहेत किंवा अनुपलब्ध आहेत. यामुळे मुलींची शाळा सुटू शकते (या कारणाने मुली शाळा सोडतात) किंवा मासिक पाळीदरम्यान महिला काम गमावू शकतात. मासिक पाळीच्या कप आणि कापड पॅडसारख्या पुन्हा वापरता येण्याजोग्या पर्यायांसह मासिक पाळीच्या उत्पादनांचा बाजारपेठेतील उपलब्धी वाढवण्यासाठी सरकार आणि एनजीओ काम करू शकतात.

आणखी एक पाऊल म्हणजे स्वच्छताविषयक पायाभूत सुविधा सुधारणे. मासिक पाळीच्या स्वच्छतेसाठी स्वच्छ पाणी, शौचालये आणि हात धुण्याची सुविधा मिळणे आवश्यक आहे. अनेक समुदायांमध्ये या सुविधा अपुऱ्या आहेत किंवा अस्तित्वात नाहीत. प्रत्येकाला सुरक्षित आणि स्वच्छ सुविधा मिळतील याची खात्री करण्यासाठी सरकार आणि स्वयंसेवी

संस्था स्वच्छताविषयक पायाभूत सुविधांमध्ये गुंतवणूक करू शकतात. येथे स्वच्छ पाण्याची गरज आहे.

मासिक पाळीच्या सभोवतालच्या कलंक आणि लाजांना आव्हान देणे महत्वाचे आहे. अजूनही शाळा, घरे, कामाच्या ठिकाणी मासिक पाळी संबंधित बहिष्कार, छेडछाड, अपराधी भावना यामुळे मानवी हक्कांचे प्रतिष्ठेचे उल्लंघन होते. पीरियड्सशी संबंधित कलंक अजूनही आहे आणि त्यामुळे वेदना होत असताना महिला वैद्यकीय मदत घेण्यास कचरतात, त्यांनी ते सहन करावे अशी अपेक्षा असते. मासिक पाळीला जीवनाचा एक सामान्य आणि नैसर्गिक भाग म्हणून पाहिले पाहिजे, लपविण्यासारखे किंवा लाज वाटण्यासारखे नाही. यासाठी मासिक पाळीभोवती सांस्कृतिक दृष्टीकोन आणि विश्वास बदलणे आवश्यक आहे, जी एक मंद आणि आव्हानात्मक प्रक्रिया असू शकते.

एकंदरीत, मासिक पाळी ही मानवी हक्कांची समस्या म्हणून पाहिली जावी आणि प्रत्येकाला सुरक्षित आणि सन्माननीय मासिक पाळी आरोग्य आणि स्वच्छतेचा लाभ मिळावा याची खात्री करण्यासाठी अजून बरेच काम करायचे आहे. स्वतःला आणि इतरांना शिक्षित करून, बदलाचा पुरस्कार करून आणि मासिक पाळीचे आरोग्य सुधारण्यासाठी व्यावहारिक पावले उचलून, आपण सर्वांसाठी अधिक न्याय्य आणि न्याय्य समाजाच्या दिशेने कार्य करू शकतो.

मासिक पाळी स्वच्छता व्यवस्थापन (MHM) लैंगिक आणि पुनरुत्पादक आरोग्य आणि अधिकारांना प्रोत्साहन देण्यासाठी व्यापक प्रयत्नांचा एक महत्त्वाचा पैलू आहे. MHM ही एक समस्या आहे जी विविध मानवी हक्कांना छेदते, विशेषतः आर्थिक आणि सामाजिक हक्क, जसे की आरोग्य, शिक्षण आणि रोजगाराचा अधिकार. महिला आणि मुली त्यांच्या मासिक पाळी गोपनीयता, सुरक्षितता आणि सन्मानाने व्यवस्थापित करू शकतात याची खात्री करणे आवश्यक आहे.

तुमची प्रगती तपासा

1. स्वच्छता संदर्भातपायाभूत सुविधा विकसित करणे आवश्यक आहे की नाही - टिप्पणी

2. मासिक पाळी स्वच्छता व्यवस्थापन म्हणजे काय?

१२.३ भारतात मासिक पाळी स्वच्छता योजना

भारताच्या आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालयाने 10-19 वयोगटातील ग्रामीण किशोरवयीन मुलींमध्ये मासिक पाळीच्या स्वच्छतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी एक कार्यक्रम सुरू केला आहे. मासिक पाळीच्या स्वच्छतेबद्दल जागरुकता वाढवणे, उच्च दर्जाच्या सॅनिटरी नॅपकिन्सचा वापर वाढवणे आणि नॅपकिन्सची सुरक्षितपणे आणि पर्यावरणपूरक पद्धतीने विल्हेवाट लावणे हे सुनिश्चित करणे ही या कार्यक्रमाची उद्दिष्टे आहेत. 2011 मध्ये, 17 राज्यांमधील 107 निवडक जिल्ह्यांमध्ये हा कार्यक्रम सुरू झाला, ज्यामध्ये ग्रामीण किशोरवयीन मुलींना "फ्रीडेज" नावाचे सहा सॅनिटरी नॅपकिनचे पॅक रु. 6. 2014 पासून, नॅशनल हेल्थ मिशन अंतर्गत राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांना अनुदानित दराने सॅनिटरी नॅपकिन पॅक खरेदी करण्यासाठी रु. सहा नॅपकिन्ससाठी 6. आशा कार्यकर्त्या नॅपकिन

वाटपाची जबाबदारी सांभाळतील आणि त्यांना रु.चे प्रोत्साहन मिळेल. 1 प्रति पॅक विकले जाते, तसेच त्यांच्या स्वतःच्या वापरासाठी दर महिन्याला नॅपकिन्सचे विनामूल्य पॅक. मासिक पाळीच्या स्वच्छता आणि इतर लैंगिक आणि पुनरुत्पादक आरोग्य समस्यांवर चर्चा करण्यासाठी अंगणवाडी केंद्रांवर किंवा इतर व्यासपीठांवर मासिक बैठका आयोजित केल्या जातील आणि किशोरवयीन मुलींमध्ये जागरूकता वाढवण्यासाठी माहिती, शिक्षण आणि संवाद सामग्रीची श्रेणी तयार केली जाईल.

पीरियड दारिद्र्य

*(**पीरियड दारिद्र्य**– याचा अर्थ मासिक पाळीची उत्पादने परवडण्याच्या प्रयत्नात अनेक कमी उत्पन्न असलेल्या महिला आणि मुलींना तोंड द्यावे लागलेल्या संघर्षाचे वर्णन करते. मासिक पाळीच्या पुरवठ्यामुळे निर्माण होणाऱ्या आर्थिक भारामुळे महिला आणि मुलींना तोंड द्यावे लागत असलेल्या वाढत्या आर्थिक असुरक्षिततेचाही संदर्भया शब्दाचा आहे.)*

पीरियड दारिद्र्य म्हणजे मासिक पाळीची उत्पादने आणि शिक्षणाची अनुपस्थिती, यासह सामाजिक कलंक आणि आर्थिक अडचणी ज्या व्यक्तींना त्यांचे मासिक पाळी आदराने व्यवस्थापित करण्यात अडथळा आणतात. दारिद्र्य कालावधीची मोहीम या समस्येबद्दल जागरुकता वाढवण्याचा प्रयत्न करते आणि धोरणे आणि कार्यक्रमांसाठी मोहीम राबवते. लज्जा किंवा कलंक नसलेल्या, सन्मानाने मासिक पाळी व्यवस्थापित करण्यासाठी आवश्यक माहिती आणि मार्गदर्शनाव्यतिरिक्त, प्रत्येकाला किफायतशीर आणि सुरक्षित मासिक पाळीच्या उत्पादनांमध्ये प्रवेश मिळेल याची हमी देणे हा उद्देश आहे. मासिक पाळीच्या स्वच्छता आणि आरोग्याविषयी शिक्षण आणि जागरूकता वाढवणे आणि मासिक पाळीची उत्पादने आणि सेवांच्या प्रवेशामध्ये अडथळा आणणारे सामाजिक आणि आर्थिक अडथळे दूर करणे हे या मोहिमेचे उद्दिष्ट आहे. मासिक पाळीच्या समानतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि लोक त्यांचे लिंग, उत्पन्न किंवा पार्श्वभूमी विचारात न घेता त्यांचे मासिक पाळी सन्मानाने हाताळू शकतील याची खात्री देण्यासाठी पीरियड पोव्हर्टी मोहीम हा एक महत्त्वाचा उपक्रम आहे.

मासिक पाळीच्या समानतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि मासिक पाळीची आवश्यक उत्पादने परवडण्यास किंवा प्राप्त करण्यास असमर्थता असलेल्या दारिद्र्याचा सामना करण्यासाठी यूकेमध्ये असंख्य ऑनलाइन आणि ऑफलाइन मोहिमा झाल्या आहेत. या मोहिमांपैकी, 2017 मध्ये कार्यकर्त्या अमिका जॉर्ज यांनी सुरू केलेल्या "फ्री पीरियड्स" या मोहिमा आहेत. "ब्लडी गुड पीरियड" आणि "द होमलेस पीरियड" या इतर मोहिमा आहेत ज्यांनी मासिक पाळीच्या उत्पादनांचा पुरवठा आणि दुर्लक्षित आणि असुरक्षित गटांना मदत करण्यावर लक्ष केंद्रित केले आहे, जसे की निर्वासित आणि बेघर व्यक्ती.

भारतात आजही एक दारिद्र्य अस्तित्वात आहे जिथे स्त्रिया मासिक पाळीच्या काळातही जड काम करतात या भीतीने त्यांना त्यांच्या नोकऱ्या गमवाव्या लागतील आणि सहकर्मचाऱ्यांकडून कलंक सहन करावा लागेल. उदाहरणार्थ - ऊसतोड कामगार. गरिबीचे स्वरूप त्यांना त्या गर्भधारणा, घरगुती कामांव्यतिरिक्त जड काम करण्यास प्रवृत्त करते. यामुळे आरोग्याच्या समस्या उद्भवतात आणि जेव्हा ते डॉक्टरांकडे जातात तेव्हा अशी प्रकरणे असतात जेव्हा त्यांना गर्भाशय काढून टाकण्यास सांगितले जाते आणि ते इतर

नवीन आरोग्य समस्यांकडे नेत असले तरी त्यावर उपाय म्हणून पाहिले जाते. त्यामुळे हेल्थियन्ससारख्या संस्था ग्रामीण भागात गर्भाशय काढण्याच्या शस्त्रक्रियांवर बंदी घालण्यासाठी याचिका सुरू करत आहेत. अपंग मुलींना डॉक्टर आणि पालक (डाउन टू अर्थ) या दोघांकडूनही गैरमार्गाने अधिक समस्यांना तोंड द्यावे लागते.

१२.४ हॅपी टू ब्लीड मोहीम

"हॅपी टू ब्लीड" ही मोहीम ही एक सोशल मीडिया चळवळ आहे जी भारतात 2015 मध्ये मासिक पाळीच्या वेळी विशिष्ट धार्मिक स्थळांवर महिलांच्या प्रवेशावर लादलेल्या मर्यादांची प्रतिक्रिया म्हणून उदयास आली. या मोहिमेने महिलांना मासिक पाळीबद्दल खुलेपणाने चर्चा करण्यास आणि त्याभोवती असलेल्या सामाजिक कलंक आणि निषिद्धांचा सामना करण्यास प्रोत्साहित केले. "हॅपी टू ब्लीड" मोहिमेचा एक भाग म्हणून महिलांनी मासिक पाळीच्या उत्पादनांसह स्वतःची छायाचित्रे सोशल मीडियावर शेअर केली, तसेच एकतेचे संदेश सशक्त केले. मासिक पाळी ही लज्जास्पद किंवा अशुद्ध गोष्ट नाही या कल्पनेला आव्हान देणे आणि पुनरुत्पादक न्याय आणि मासिक पाळीच्या समानतेला प्रोत्साहन देणे हा त्याचा उद्देश होता. या मोहिमेने भारतात त्वरीत लोकप्रियता मिळवली आणि आंतरराष्ट्रीय लक्ष वेधून घेतले, ज्यामुळे मासिक पाळीच्या समानतेबद्दल आणि स्त्रिया आणि मुलींना त्यांच्या मासिक पाळी व्यवस्थापित करण्यात येणाऱ्या अडचणींबद्दल व्यापक संभाषण झाले. जरी या मोहिमेचा प्राथमिक फोकस मासिक पाळीच्या निषिद्ध आणि धार्मिक स्थळांमधील निर्बंधांच्या मुद्द्याकडे लक्ष देणे हा होता, तरीही ते मासिक पाळीच्या समानता आणि पुनरुत्पादक न्यायासाठी अधिक व्यापक चळवळीत विकसित झाले आहे.

तुमची प्रगती तपासा

1. २८ मेची प्रासंगिकता काय आहे?

2. मासिक पाळीशी संबंधित विविध मानवी हक्क काय आहेत.

१२.५ सारांश

भारतात, मासिक पाळीच्या समानतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि मासिक पाळी व्यवस्थापित करताना महिला आणि मुलींना येणाऱ्या आव्हाने आणि अडथळ्यांबद्दल जागरूकता निर्माण करण्यासाठी "राइट टू ब्लीड" मोहीम ही एक महत्त्वाची चळवळ आहे. भारतात, इतर अनेक देशांप्रमाणे, मासिक पाळी हा निषिद्ध विषय मानला जातो आणि परिणामी स्त्रिया आणि मुलींना भेदभाव आणि कलंकाला सामोरे जावे लागू शकते.

"राइट टू ब्लीड" मोहिमेचा एक महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे मासिक पाळीची उत्पादने आणि सुविधांचा अभाव. भारतातील ग्रामीण भागातील अनेक मुली आणि महिलांना मासिक पाळीतील पॅड किंवा टॅम्पन्स यांसारखी परवडणारी आणि आरोग्यदायी उत्पादने उपलब्ध नाहीत आणि त्या मासिक पाळीच्या वेळी जुने कापड किंवा चिंध्यासारख्या अस्वच्छ सामग्रीचा वापर करू शकतात. यामुळे इन्फेक्शन आणि युरिनरी ट्रॅक्ट इन्फेक्शन यांसारख्या आरोग्याच्या समस्या उद्भवू शकतात.

१२.६ प्रश्न

1. हॅपी ब्लीड मोहिमेची थोडक्यात चर्चा करा
2. रक्तस्त्रावाच्या अधिकारावर एक टीप लिहा

१२.७ संदर्भ

1. https://nhm.gov.in/index1.php?lang=1&level=3&sublinkid=1021&lid=391Menstrual hygiene scheme details by Government of India.
2. https://www.globalcitizen.org/en/content/period-poverty-everything-you-need-to-know/
3. https://www.downtoearth.org.in/blog/governance/will-the-state-recognise-women-workers-right-to-bleed-with-dignity-69832
4. https://www.unfpa.org/events/menstrual-hygiene-day#:~:text=The%20day%20is%20observed%20on,fifth%20month%20of%20the%20year.) Unfpa – United nations population fund.
5. https://www.degruyter.com/document/doi/10.36019/9780813549538-007/pdfThe emergence of menstrual activis

❖❖❖❖

munotes.in

१३

पिंजरा तोड आंदोलन

(PINJRA TOD MOVEMENT)

घटक रचना

१३.० उद्दिष्टे

१३.१ परिचय

१३.२ चळवळीचा इतिहास

१३.३ चिकित्सा

१३.४ निष्कर्ष

१३.५ सारांश

१३.६ प्रश्न

१३.७ संदर्भ

१३.० उद्दिष्टे

- पिंजरा तोड आंदोलनाची ओळख करून देणे
- समाजात बदल घडवून आणण्यासाठी सामाजिक चळवळी कशा प्रकारे महत्त्वाची भूमिका बजावतात हे समजून घेणे.

१३.१ प्रस्तावना

"पिंजरा तोड," किंवा 'ब्रेक द केज' हा एक गट आहे जो ऑगस्ट २०१५ मध्ये विविध विद्यापीठांच्या महिला विद्यार्थ्यांनी भारतीय विद्यापीठांमध्ये पुरुष आणि महिलांसाठी समान नियमांची मागणी करण्यासाठी स्थापन केला होता. राजधानी नवी दिल्लीतील विविध विद्यापीठांच्या महिला विद्यार्थ्यांनी 2015 मध्ये सुरू केलेले पिंजरा तोड भारतीय विद्यापीठांमध्ये, विशेषतः विद्यापीठाच्या वसतिगृहांमध्ये पुरुष आणि महिलांसाठी समान नियमांची मागणी करत आहे. कालांतराने, या चळवळीने वेग घेतला आणि निवासस्थानाच्या मुद्द्यांपासून ते कॅम्पसमधील पितृसत्ताकतेच्या सामान्य वातावरणाशी लढा देण्यापर्यंत अधिक कल्पना आणि दृष्टीकोन समाविष्ट केले.

दिल्ली युनिव्हर्सिटी, जामिया मिलिया इस्लामिया, आंबेडकर युनिव्हर्सिटी, नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी आणि जवाहरलाल नेहरू युनिव्हर्सिटी या महाविद्यालयांतील महिलांचा समावेश असलेली पिंजरा तोड चळवळ एका साध्या फेसबुक पेजमधून वाढली, जिथे

महिला वसतिगृह आणि पीजी (पेइंग गेस्ट) रहिवाशांनी त्यांचे वॉर्डन, प्रिन्सिपॉल, मालक आणि इतर बाबतचे कटू अनुभव शेअर करण्यास सुरुवात केली. या सर्व गोष्टी मधून जे स्पष्ट होते ते म्हणजे हे प्रतिबंधात्मक नियम आणि ते बांधलेले पितृसत्ताक संरक्षणवाद यांना सर्वांगीण नकार देण्याची गरज आहे.

१३.२ चळवळीचा इतिहास

2015 मध्ये, दिल्लीतील केंद्रीय विद्यापीठ असलेल्या जामिया मिलिया इस्लामिया विद्यापीठाने महिला विद्यार्थ्यांसाठी रात्री उशिरा फिरण्याच्या परवानग्या रद्द करण्याचा निर्णय घेतला. भारतीय विद्यापीठांमधील वसतिगृहांमध्ये महिलांसाठी संध्याकाळी 7:30 ते रात्री 10:00 पर्यंत कर्फ्यूची वेळ असते आणि ती पदवीपूर्व महिला आणि पदव्युत्तर महिलांसाठी बदलते, तर पुरुषांच्या वसतिगृहांमध्ये कर्फ्यू (फिरण्याची बंदी) नसतो. पुरूषांच्या वसतिगृहांमध्ये कर्फ्यू आहे, ते केवळ कागदावरच आहेत, प्रत्यक्षात अंमलबजावणी होत नाही.

महिला निवास अधिकारी महिलांना दर महिन्याला दोन ते चार वेळा, "उशीरा रात्री" आणि त्यांच्या पालकांच्या लेखी परवानगीने 24 तास आधी बाहेर जाण्याची परवानगी देतात. नाईट आउटसाठी, विद्यार्थ्यांना वसतिगृहाने जारी केलेल्या परवानगी पुस्तकावर त्यांच्या "स्थानिक पालक" ची स्वाक्षरी परत आणावी लागेल जे हे सिद्ध करते की ते पालकांसोबत राहिले आहेत आणि कोणासोबत नाही.

जामिया मिलिया विद्यापीठाने महिला विद्यार्थ्यांसाठी "उशिरा रात्री" बाहेर फिरण्याचा अधिकार रद्द करण्याचा निर्णय घेतला, ज्यामुळे ते संतप्त झाले. त्यानंतर एका विद्यार्थ्याने निनावी पत्र लिहून युनिव्हर्सिटीच्या महिला विद्यार्थिनींच्या हालचालींवर बंदी घालण्याच्या आणि त्यांना बालिशपणाच्या निर्णयावर टीका केली. दिल्ली ही भारताची बलात्काराची राजधानी म्हणून ओळखली जात असल्याने महिला विद्यार्थिनींच्या सुरक्षेसाठी हे करत आहोत असे सांगून विद्यापीठाने त्यांच्या निर्णयाला वैध ठरवले.

“हे कारण हास्यास्पद आहे कारण जर एखादी महिला कोणत्याही कारणास्तव उशीरा आली आणि कर्फ्यूच्या वेळेत ती वसतिगृहात येऊ शकत नसेल तर त्यांना त्यांच्या सुरक्षिततेची पर्वा न करता वसतिगृहाच्या बाहेर राहण्यास सांगितले जाते,” अवंतिका यांनी युक्तिवाद केला. "मग त्यांच्या सुरक्षेची काळजी कुठे आहे?"

निनावी पत्रानंतर, विविध विद्यापीठांच्या महिला विद्यार्थिनींनी एकत्र येऊन त्यांचा सन्मान आणि स्वायत्तता आणि प्रौढ महिलांचे अर्भकीकरण (लहान बालका प्रमाणे काळजी) बंद करावे या मागणीसाठी आंदोलन सुरू केले.

2016 मध्ये, देशभरातील शैक्षणिक संस्थांमधील स्त्रिया त्यांच्या दडपशाहीबद्दल बोलण्यासाठी पिंजरा तोडमध्ये सामील झाल्या, कर्फ्यूच्या विरोधात लढा आणखी पुढे नेत, स्त्रियांच्या शरीराबद्दल खोलवर रुजलेल्या वृत्तीला आव्हान देत- मग ती काही वसतिगृहांमध्ये शॉर्ट्स घालण्यावर बंदी असो, किंवा जबरदस्ती. प्रयोगशाळेतील वापरण्याच्या कोटांवर दुपट्टा घालणे किंवा पुरेशी निवास व्यवस्था नसणे.

munotes.in

2016 मध्ये, पिंजरा तोड चळवळ मधील सदस्य रात्रीच्या वेळी रस्त्यावरून चालत राहिल्या, विशेषत: दिल्लीतील रस्त्यावरून, जेथे बहुतेक वसतिगृहे आहेत, घोषणा देत, कुलूप तोडण्याची मागणी करत राहिल्या. त्यांनी छायाचित्रे आणि व्हिडिओद्वारे त्यांच्या प्रक्रियेचे दस्तऐवजीकरण केले आणि ते सोशल मीडियावर सामायिक केले, देशाच्या इतर भागांतील कमी प्रसिद्ध महाविद्यालयांतील महिलांना त्यांचे अनुभव शेअर करण्यासाठी प्रेरित केले. यातून चळवळ व्यापक झाली.

इतर स्त्रीवादी मोहिमा आणि चळवळींच्या विपरीत, पिंजरा तोड लिंग-आधारित भेदभावाकडे आणि जात आणि वर्गावर आधारित भेदभावाच्या इतर प्रकारांशी संबंधित आहे. स्त्रीवादी इतिहासकार उमा चक्रवर्ती म्हणतात, पिंजरा तोड अद्वितीय असण्याचे कारण म्हणजे जातीवर आधारित भेदभावाच्या इतर प्रकारांना आव्हान देणाऱ्या चळवळींना ती प्रतिसाद देत आहे. जिग्नेश मेवाणी यांनी दलितांवरील भेदभावाचा मुद्दा उपस्थित केला तेव्हा यातील सहभागींनी गुजरातला प्रवास केला. "त्यांनी दक्षिण आशियाई पितृसत्ता प्रतिबिंबित करण्यासाठी चळवळीचे स्थानिकीकरण केले आहे, जे जात, वर्ग आणि पुनरुत्पादनाच्या राजकारणाशी संबंधित आहे," चक्रवर्ती म्हणतात.

परंतु पिंजरा तोड चळवळ इतर संस्थांमध्ये पसरले आहे कारण त्यांच्या एका स्त्रीवादी सामूहिकतेच्या जाणिवेमुळे, ज्याची प्रतिकृती कठोर नेतृत्वाच्या विरोधात आहे. त्यांच्या मुख्य कार्यसंघाचा हेतू आहे की चळवळ नेतृत्व-चालित करण्याऐवजी समस्या-चालित असावी," चक्रवर्ती म्हणतात. "पिंजरा (पिंजरा) चे रूपक 19 व्या शतकापासून महिलांनी साहित्यात वापरलेल्या भाषेची आठवण करून देते,". "हा शब्द पितृसत्ताक सामाजिक व्यवस्था चालू ठेवण्याचा सहज ओळखता येण्याजोगा प्रयत्न दर्शवतो. या उत्क्रांतीने खूप दूरचा प्रवास केला आहे आणि प्रतिकाराचा एक मार्ग खुला केला आहे जो बऱ्याच भारतीय महिलांना प्रतिध्वनित करतो."

१३.३ टीका

18 फेब्रुवारी 2019 रोजी, लाइव्ह वायरने लोकप्रिय महिला चळवळीच्या 9 माजी सदस्यांचे निवेदन प्रसिद्ध केले. हे विधान सभासदांच्या संघटना सोडण्याच्या निर्णयाचे स्पष्टीकरण म्हणून आले आहे आणि असे करताना ते वंश, जात, धर्म इत्यादींच्या बहुस्तरीय समस्यांना प्रकाशात आणते ज्यामुळे सदस्यांमध्ये अस्वस्थता आणि अस्वस्थता निर्माण होते आणि त्यांना असे करण्यास प्रवृत्त करते. चळवळ सोडा, जरी या अधोस्वाक्षरींशिवाय कोणतीही आकडेवारी स्पष्टपणे नोंदवली गेली नाही.

निवेदनात पिंजरा तोड ही एक बहिष्कृत संघटना असल्याचा आरोप केला आहे, ती त्यांच्या अत्याचारी, “उच्चवर्णीय हिंदू स्त्रिया” द्वारे चालविली जाते आणि नियंत्रित केली जाते जी उपेक्षित गटातील स्त्रियांच्या श्रमाचा वापर करतात आणि त्यांचा केवळ कार्यप्रदर्शनासाठी समावेश करतात, त्यांना बाजूला ठेवतात.

विधानानुसार, पिंजरा तोड मध्ये केवळ सर्वसमावेशकता आणि विविधता दाखवण्यासाठी उपेक्षित लोकांचा समावेश आहे, तर काही अपवाद वगळता, उपेक्षित गटातील महिला कोअर कमिटीमध्ये क्वचितच आहेत. पिंजरा तोड चळवळीतील उच्चवर्णीय स्त्रिया ज्या

प्रकारे उपेक्षित गटातील महिलांचे “संघटित” आणि “राजकारण” करण्याचा प्रयत्न करतात, तो दुसरा मुद्दा उपस्थित केला गेला. उपेक्षित गटातील स्त्रियांचा आवाज आणि मते एकतर ऐकली जात नाहीत किंवा उच्चवर्णीय हिंदू स्त्रियांचा विचार कसा केला जात नाही हा आणखी एक मुद्दा उपस्थित केला गेला. यावरून संस्थेचे नेतृत्व करणाऱ्या आणि चालवणाऱ्या काही हिंदू स्त्रियांच्या वर्चस्वावर आणि विविध मते मांडण्यासाठी पुरेशी जागा कशी नाही यावरही प्रकाश पडतो. एका प्रमुख उदाहरणाने हा फरक स्पष्ट केला. काहींना वसतिगृहांमध्ये ओबीसी समाजातील विद्यार्थ्यांसाठी आरक्षण हवे होते आणि महाविद्यालयातील निवासस्थानातील जागा वाटपाची गुणवत्तेवर आधारित प्रणाली काढून टाकण्याची इच्छा होती. परंतु, गटातील इतर सदस्यांमध्ये या मागणीवर एकमत झाले नाही.

“आम्हाला पूर्ण आत्मविश्वासाने माहित आहे की जर ओबीसी आरक्षणाची मागणी 2018 च्या आंदोलनाचा मुख्य मुद्दा असती किंवा गुणवत्तेवर आधारित प्रवेश प्रक्रिया रद्द केली असती, तर मोजकेच (तेही संशयास्पद) या आंदोलनासाठी उभे राहिले असते. एलएसआर गेट्सबाहेर निदर्शने केली.”

उपेक्षित घटकांचे हित कसे समोर आणले जात नाही, असा आरोप निवेदनात करण्यात आला आहे. उपेक्षित गटातील महिलांना त्यांच्या वसतिगृहांमध्ये आणि महाविद्यालयांमध्ये उच्चवर्णीय महिलांकडून भेडसावणाऱ्या भेदभावाचा आणि समस्यांचा मुद्दाही अनेकदा मांडला गेला, पण आंदोलनातून फारसा आवाज मिळाला नाही."पिंजरा तोड ही जर अत्याचारित समाजातील महिलांच्या नेतृत्वाखालील चळवळ असेल किंवा खऱ्या अर्थाने सामाजिक न्यायाची चळवळ असेल, तर त्यांच्या अजेंड्यात हे प्रथम येणार नाही का?" त्यांनी विचारलं.

शेवटी, पिंजरा तोड जो तणाव अनुभवत आहे ते भारतीय सामाजिक चळवळी आणि दबाव गटांच्या प्रवाहांमधील एका अतिशय मनोरंजक पैलूकडे आपले लक्ष वेधून घेते. वस्तुस्थिती अशी आहे की भारतामध्ये श्रेणीबद्ध भेदाचा एक अतिरिक्त स्तर आहे (जाती व्यवस्था वाचा) – सोबतच प्रादेशिक, भाषिक, धार्मिक आणि वांशिक भेद हे एखाद्या कारणासाठी लोकांची जमवाजमव करताना अडथळा ठरतात.

१३.४ निष्कर्ष

ध्येय जरी सामान्य असले तरीही, परस्परविरोधी हितसंबंधांमुळे निर्माण होणारी फाटाफूट आणि तणाव अनेकदा सामान्य उद्दिष्टाच्या एकत्रित शक्तीला वेठीस धरतात.

जर एखाद्याने याकडे दुसऱ्या दृष्टीकोनातून पाहिले तर ते "विविध गटातील लोकांना समान कारणासाठी एकत्र आणणे" नाही ज्यामुळे समस्या उद्भवतात. जेव्हा एका छत्रछायेच्या ध्येयाखालीही दृष्टिकोन आपसात भिडतात, तेव्हा ज्यांच्या हिताला प्राधान्य दिले जाते त्या लढ्याला प्राधान्य दिले जाते. येथेच भारतातील विषारी श्रेणीबद्ध भेद एकता नष्ट करतात.अशा परिस्थितीत परस्परविरोधी विचारधारा आणि त्यातून निर्माण होणाऱ्या समस्या अपरिहार्य आहेत. भारतामध्ये कोणत्याही समूहाला यशस्वी होण्यासाठी गरज आहे ती आच्छादित कल्पनांचा योग्य वापर, त्या प्रत्येकाला वाढण्यासाठी आणि व्यक्त होण्यासाठी योग्य जागा असणे. हि चळवळ त्याचाच भाग आहे.

१३.५ सारांश

“पिंजरा तोड” किंवा ‘ब्रेक द केजेज’ हा एक गट आहे जो ऑगस्ट २०१५ मध्ये विविध विद्यापीठांच्या महिला विद्यार्थ्यांनी भारतीय विद्यापीठांमध्ये पुरुष आणि महिलांसाठी समान नियमांची मागणी करत स्थापन केला होता. राजधानी नवी दिल्लीतील विविध विद्यापीठांच्या महिला विद्यार्थ्यांनी 2015 मध्ये सुरू केलेली पिंजरा तोड भारतीय विद्यापीठांमध्ये, विशेषतः विद्यापीठाच्या वसतिगृहांमध्ये पुरुष आणि महिलांसाठी समान नियमांची मागणी करत आहे. कालांतराने, चळवळीला गती मिळाली आणि निवासाच्या मुद्द्यांपासून ते कॅम्पसमधील पितृसत्ताकतेच्या सामान्य वातावरणाशी लढा देण्यापर्यंत अधिक कल्पना आणि दृष्टीकोन समाविष्ट झाले.

दिल्ली युनिव्हर्सिटी, जामिया मिलिया इस्लामिया, आंबेडकर युनिव्हर्सिटी, नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी आणि जवाहरलाल नेहरू युनिव्हर्सिटी या महाविद्यालयांतील महिलांचा समावेश असलेली पिंजरा तोड चळवळ एका साध्या फेसबुक पेजमधून वाढली, जिथे महिला वसतिगृह आणि पीजी (पेइंग गेस्ट) रहिवाशांनी त्यांचे कटू अनुभव शेअर करण्यास सुरुवात केली. या सर्व गोष्टीमधून जे स्पष्ट होते ते म्हणजे हे प्रतिबंधात्मक नियम आणि ते बांधलेले पितृसत्ताक संरक्षणवाद यांना सर्वांगीण नकार देण्याची गरज आहे.

१३.६ प्रश्न

प्रश्न . पिंजरा तोड आंदोलनावर एक टीप लिहा.

१३.७ संदर्भ

- Charkaborty, Uma.(2006). *Gendering Caste*, Calcutta: Stree
- Desai and Thakkar. (2001). *Women in Indian Society,* New Delhi: National Press Trust India.
- Geetha,V. (2006). *Gender*. Calcutta: Stree
- www.firstpost.com

❖❖❖❖

१४

मी टू
(# Me Too)

घटक रचना

१४.० उद्दिष्टे

१४.१ प्रस्तावना

१४.२ मी टू चळवळीची ओळख

१४.३ भारतातील मी टू चळवळीचे स्वरुप

१४.४ सारांश

१४.५ प्रश्न

१४.६ संदर्भ

१४.० उद्दिष्टे

१. महिलांना भेडसावणाऱ्या समस्यां आणि बद्दलअन्याय जाणून घेण्यासाठी ऑनलाइन मोहिमेचे वेगळेपण समजून घेणे

२. ऑनलाइन #मी टू चळवळ समजून घेणे

३. भारतातील “#मी पण (Me Too)” चळवळीचे स्वरुप जाणुन घेणे.

१४.१ प्रस्तावना

या अध्यायात तुम्ही जागतिकीकरणाच्या काळातील एका प्रभावी ऑनलाइन चळवळीबद्दल, म्हणजे मी चळवळीबद्दल जाणून घेणार आहात. समाजशास्त्राचे विद्यार्थी म्हणून सामाजिक चळवळींचा अभ्यास करणे खूप महत्त्वाचे आहे. म्हणूनच, माझ्याबद्दलही शिकणे हे जागरूकता आणि व्यवस्थेतील दरीबद्दल जाणून घेण्यासाठी आणि आजही महिलांना भेडसावणाऱ्या अन्याय आणि समस्यांबद्दल जाणून घेण्यासाठी उपयुक्त आहे. या ऑनलाइन मोहिमेचे वेगळेपण जे पारंपारिक चळवळीपेक्षा वेगळे आहे आणि ते वेळ आणि जागेवर अवलंबून आहे.

सोशल मीडियाच्या आगमनामुळे समाजात लक्षणीय बदल झाले आहेत, कारण ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मने माहिती पूर्वीपेक्षा मोठ्या प्रेक्षकांपर्यंत पोहोचवण्यास सक्षम केले आहे. मी-टू चळवळ, ज्याचा जागतिक प्रभाव होता. सोशल मीडियावर महिलांचा आवाज मोठ्या

munotes.in

प्रमाणात प्रेक्षकांपर्यंत पोहोचू शकला. त्याची लोकप्रियता आणि प्रभाव लक्षात घेता, या चळवळीबद्दल अधिक जाणून घेणे आवश्यक आहे.

मी टू चळवळीबद्दल जाणून घेण्यापूर्वी आपण त्याची पार्श्वभूमी म्हणजेच ऑनलाइन हालचालींबद्दल जाणून घेऊ या. ऑनलाइन सक्रियता मुख्य मार्गांनी सोशल मीडियामुळे शक्य झाली आहे. प्रथम, ते लोकांना सामाजिक समस्यांशी जोडताना त्यांचे विचार आणि अनुभव सामायिक करण्यासाठी एक व्यासपीठ प्रदान करतात. दुसरे, ते ऑनलाइन समुदायाच्या सदस्यांना एकमेकांना प्रोत्साहन देण्याची, कार्यक्रमांची योजना करण्याची आणि त्यांच्या कृतींच्या टीकेला प्रतिसाद देण्याची संधी देतात. या संदर्भात, "डिजिलेंटिझम" असा एक शब्द वापरला जातो, ज्याचा अर्थ ते दोषी किंवा भ्रष्ट आहेत असे मानणाऱ्यांना शिक्षा देण्यासाठी इंटरनेटचा वापर करून निरीक्षण, वाईट प्रसिद्धी, अनिष्ट लक्ष आणि दडपशाही करणे. हे गटांमध्ये सक्रियतेला चालना देऊ शकते आणि जागरूकता वाढवू शकते. तथापि, यामुळे आंतर-समूह प्रतिक्रिया देखील होऊ शकते आणि सतर्कतेच्या तुलनेत त्याच्या कमतरता आहेत.

१४.२ मी टू चळवळीची ओळख

मी टू चळवळीचा उगम :

“#मी पण (Me Too)” चळवळीचा उगम 2006 मध्ये तराना बर्के या अमेरिकन समुदाय संघटक आणि सामाजिक कार्यकर्त्याच्या प्रयत्नांतून झाला, तिने “मायस्पेस” नावाच्या तिच्या सोशल मीडिया खात्यामध्ये Me Too चा वापर केला. त्यानंतर, या चळवळीला जगभरात मान्यता मिळाली आणि 2017 मध्ये जेव्हा अभिनेत्री ऍलिसा मिलानो हिने #MeToo हा हॅशटॅग वापरून महिलांना त्यांच्या लैंगिक छळाच्या आणि हल्ल्याच्या कथा शेअर करण्यासाठी आमंत्रण ट्विट केले, जे सोशल मीडियावर व्हायरल झाले.

2017 मध्ये सुरू झालेल्या Me-too चळवळीने #MeToo या हॅशटॅगचा लैंगिक छळ आणि अत्याचाराबाबत व्यापक जनजागृती करण्यासाठी वापर केला. वेगवेगळ्या पार्श्वभूमीतील महिलांनी त्यांचे अनुभव शेअर करण्यासाठी आणि अशा वर्तनाबद्दल सामाजिक दृष्टिकोन बदलण्यासाठी हॅशटॅगचा वापर केला. या चळवळीमुळे या समस्येबद्दल महत्त्वपूर्ण संभाषण झाले आणि उच्च-प्रोफाइल व्यक्तींना त्यांच्या कथित लैंगिक गैरवर्तनाचे परिणाम भोगावे लागले.

मी-टू चळवळीने सामाजिक बदलाची सुरुवात करण्यासाठी सोशल मीडियाची ताकद दाखवून दिली आहे. ज्यांना गप्प केले गेले आहे किंवा दुर्लक्षित केले गेले आहे त्यांना आवाज देण्यासाठी ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मच्या महत्त्वावर जोर देण्यात आला आहे. म्हणूनच, मी-टू चळवळ समाजावर सोशल मीडियाच्या प्रभावाचा अभ्यास करण्यासाठी एक मौल्यवान उदाहरण आहे. महिलांना त्यांच्या कथा शेअर करण्यासाठी व्यासपीठ उपलब्ध करून देऊन, मी-टू चळवळीने लैंगिक छळ आणि अत्याचाराच्या घटनांशी संबंधित कलंक आणि लाज कमी करण्यास मदत केली. चळवळीमुळे या समस्यांकडे सामाजिक दृष्टिकोन बदलला आहे, आता अधिक लोक अशा वागणुकीविरुद्ध बोलण्यास आणि गुन्हेगारांना त्यांच्या कृतींसाठी जबाबदार धरण्यास इच्छुक आहेत.

munotes.in

शिवाय, मी-टू चळवळीने इतर सोशल मीडिया मोहिमांना प्रेरणा दिली आहे ज्याचा उद्देश वांशिक भेदभाव आणि लिंग असमानता यासारख्या विविध सामाजिक समस्यांबद्दल जागरुकता वाढवणे आहे. या चळवळींनी बदल घडवून आणण्यासाठी आणि समाजात परंपरेने उपेक्षित राहिलेल्यांना सक्षम करण्यासाठी सोशल मीडियाची क्षमता आणखी दाखवून दिली आहे. मी-टू चळवळीचा समाजावर खोलवर परिणाम झाला आहे, महत्त्वपूर्ण संभाषणे सुरू झाली आहेत आणि लैंगिक छळ आणि अत्याचाराबाबतच्या दृष्टिकोनात बदल झाला आहे. सामाजिक बदल घडवून आणणे, उपेक्षित राहिलेल्यांना सक्षम बनवणे आणि त्यांचा आवाज ऐकण्यासाठी व्यासपीठ उपलब्ध करून देण्यात सोशल मीडियाची ताकद दाखवून दिली आहे.

तुमची प्रगती तपासा :

1. डिजिलेंटिझम संकल्पना स्पष्ट करा,

2. मी टू चळवळीची सुरुवात कशी झाली?

१४.३ भारतातील मी टू चळवळीचे स्वरुप

2018 मध्ये एका अभिनेत्रीने चित्रपटाच्या सेटवर तिच्या सहकलाकारावर लैंगिक छळाचा आरोप केल्यानंतर मी-टू चळवळीला भारतात वेग आला. यामुळे बॉलीवूड, पत्रकारिता आणि शैक्षणिक क्षेत्रासह विविध उद्योगांमध्ये लैंगिक छळ आणि हल्ल्याचे स्वतःचे अनुभव शेअर करण्यासाठी सोशल मीडियावर महिलांची एक लाट आली आहे.

भारतातील चळवळीने लैंगिक छळ आणि हल्ल्याच्या व्यापक मुद्द्याकडे लक्ष वेधले आणि अशा वर्तनाबद्दल सामाजिक दृष्टिकोन बदलण्याची गरज यावर जोर दिला. यामुळे भारतीय करमणूक उद्योगातील अनेक प्रमुख व्यक्तींचा र्हास झाला आणि लैंगिक छळ आणि हल्ल्यापासून वाचलेल्यांना पाठिंबा देण्याच्या उद्देशाने संघटनेची निर्मिती झाली.

भारतातील मी-टू चळवळ हा लैंगिक छळ आणि अत्याचाराचा सामना करण्याच्या देशाच्या दृष्टिकोनातील एक महत्त्वाचा क्षण मानला जातो. यामुळे महिलांना अशा वागणुकीविरुद्ध बोलण्याचे धैर्य मिळाले आणि अनेक उद्योगांना त्यांच्या पद्धती आणि धोरणांचे पुनर्मूल्यांकन करण्यास प्रवृत्त केले. चळवळीने संमती आणि लैंगिक हिंसाचाराच्या मुद्द्यांवर अधिक शिक्षण आणि जागरुकतेच्या गरजेकडे लक्ष वेधले आहे, परिणामी वाचलेल्यांना समर्थन देण्यासाठी आणि बदल घडवून आणण्यासाठी समर्पित संघटनेची स्थापना झाली आहे.

एकूणच, भारतातील Me-too चळवळ ही बदलासाठी उत्प्रेरक ठरली आहे, लैंगिक छळ आणि अत्याचाराच्या मुद्द्यांवर अधिक जागरूकता निर्माण करत आहे, ज्यामुळे महत्त्वाचे कायदेमंडळ आणि सामाजिक बदल घडून आले आहेत आणि भारतातील लैंगिक समानता आणि मानवी हक्कांबद्दल संवाद सुरू झाली आहे. विरोध आणि अडथळ्यांचा सामना करूनही या चळवळीचा भारतीय समाजावर लक्षणीय परिणाम झाला आहे.

भारतातील मी-टू मोहिमेला वेग आला आणि मोठ्या प्रसारमाध्यमांनी मोठ्या प्रमाणावर कव्हर केले. पीडित त्यांच्या गैरवर्तन करणाऱ्यांना बोलवत आहेत, परिणामी आरोपींना नोकरीतून काढून टाकणे, त्यांची निंदा आणि त्यांच्या उद्योगातून अलिप्तता, आणि त्यांच्या चाहत्यांकडून आणि जनतेकडून प्रतिक्रिया यासारखे महत्त्वपूर्ण सामाजिक परिणाम होतात. प्रसारमाध्यमांकडून समर्थन आणि कव्हरेज मिळूनही, आरोप करणाऱ्यांनाही आरोपींकडून काउंटर सूट देण्यात आले आहे.

मी-टू मोहिमेचा सकारात्मक परिणाम :

मी-टू चळवळीचे अनेक सकारात्मक परिणाम झाले आहेत,

1. ज्यात महिलांचा एक सहाय्यक समुदाय तयार करणे समाविष्ट आहे जे त्यांच्या लैंगिक शोषण आणि छळाच्या अनुभवांवर उघडपणे चर्चा करू शकतात. या समुदायाने पीडितांना समाजात अधिक समाकलित होण्यास मदत केली आहे.

2. या चळवळीने महिलांमध्ये कामाच्या ठिकाणी आणि त्यापलीकडे त्यांच्या अधिकारांबद्दल जागरूकता वाढवली आहे,

3. पुरुषांना त्यांच्या कृतींच्या संभाव्य परिणामांबद्दल शिक्षित केले आहे. हार्वे वाइनस्टीन सारख्या व्यक्तींना उघड करण्यात या चळवळीने महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे ज्यांना यापूर्वी जबाबदारीपासून संरक्षण देण्यात आले होते आणि त्यांना न्याय मिळवून देण्यात आले होते.

4. चळवळ सर्वसमावेशक आहे आणि लैंगिक शोषण आणि छळामुळे पीडित व्यक्तींना त्यांचे लिंग, वंश किंवा धर्म विचारात न घेता समर्थन प्रदान करते.

5. मी टू चळवळीमुळे मोठ्या चर्चेला तोंड फुटले आणि कोणत्याही प्रकारचा गैरव्यवहार खपवून घेतला जाऊ नये असा विचार झाला.

6. मुली आणि मुलांना एक मजबूत संदेश दिला गेला की ते एखाद्या शक्तिशाली व्यक्तीच्या विरोधात आवाज उठवू शकतात मग ते शिक्षक असोत, शेजारी असोत. मी टू चर्चेने ही जागा मिळाली.

मी-टू घटना

1. ऑक्टोबर 2018 मध्ये पत्रकार प्रिया रमाणी यांनी माजी केंद्रीय मंत्री एमजे अकबर यांच्यावर 1990 च्या दशकाच्या उत्तरार्धात एशियन एज वृत्तपत्रात त्यांच्या हाताखाली काम करत असताना लैंगिक छळाचा आरोप केला. यामुळे इतर अनेक महिलांनी स्वतःच्या छेडछाडीच्या कहाण्या पुढे केल्या. जानेवारी 2019 मध्ये, अकबर यांनी रमाणी यांच्या विरोधात मानहानीचा खटला दाखल केला, ज्यावर दिल्ली उच्च न्यायालयाने सुनावणी सुरू केली. राष्ट्रीय महिला आयोगाने (NCW) अकबर यांच्यावरील आरोपांची चौकशी देखील केली आणि एप्रिल 2019 मध्ये ते लैंगिक छळासाठी दोषी असल्याचा निष्कर्ष काढला. अकबर यांनी ऑगस्ट 2019 मध्ये केंद्रीय मंत्रीपदाचा राजीनामा दिला आणि रमाणी आणि इतरांविरुद्ध मानहानीचा खटला दाखल केला ज्यांनी त्यांच्यावर छळवणूक

केल्याचा आरोप केला. तथापि, फेब्रुवारी 2021 मध्ये, दिल्ली न्यायालयाने रमानी यांना मानहानीच्या आरोपातून निर्दोष मुक्त केले, असे सांगून की तिने अकबर यांच्यावर छळाचा आरोप केला तेव्हा ती सत्य बोलत होती.

भारतातील MeToo चळवळीने देशातील लैंगिक छळ आणि अत्याचाराच्या मुद्द्याबद्दल जागरुकता निर्माण करण्यात मदत केली, परंतु गुन्हेगारांना जबाबदार धरण्यात प्रगती मंदावली आहे. असे असले तरी, 2018 आणि 2019 मध्ये POSH कायद्यात सुधारणा करण्यास सांगितले, ज्याने लैंगिक छळाच्या व्याख्येचा विस्तार करून कामाच्या ठिकाणाबाहेरील घटनांचा समावेश केला, तक्रारी दाखल करण्याची वेळ मर्यादा वाढवली आणि तक्रारदार आणि साक्षीदारांना संरक्षण प्रदान केले, ज्यामध्ये निनावीपणा आणि संरक्षण होते. बळी घेणे.

मी-टू चळवळीवर टीका

1. मी-टू चळवळीला टीकेला सामोरे जावे लागत असूनही, काहींनी असा युक्तिवाद केला आहे की मी-टू चळवळीने वस्तुस्थितीची पडताळणी न करता "रद्द" करण्याच्या संस्कृतीला जन्म दिला आहे. सोशल मीडिया सक्रियतेच्या परिणामकारकतेबद्दल वादविवाद देखील आहेत, ज्याचा परिणाम नेहमीच ठोस परिणामांवर होत नाही. काहींनी या चळवळीवर योग्य प्रक्रियेशिवाय पुरुषांना लक्ष्य केल्याबद्दल टीका केली. असे असूनही, चळवळीने भारतीय समाजातील संमती, शक्तीची गतिशीलता आणि उत्तरदायित्व याविषयी महत्त्वपूर्ण संभाषणांना सुरुवात केली आणि देशातील लैंगिक छळ आणि हल्ल्याच्या व्यापक समस्येकडे लक्ष देण्याची निकड अधोरेखित केली.

2. असे असले तरी, चळवळीने एका मुद्द्याकडे लक्ष वेधले आहे ज्याकडे समाजात अनेकदा दुर्लक्ष केले गेले आहे आणि सामान्य केले गेले आहे. यामुळे उत्तरदायित्व, पॉवर डायनॅमिक्स आणि संमती याविषयी महत्त्वपूर्ण चर्चा झाली आहे. शिवाय, मी-टू चळवळीने सामाजिक बदल निर्माण करण्याच्या उद्देशाने इतर सोशल मीडिया चळवळींना प्रेरणा दिली आहे, जसे की ब्लॅक लाइव्ह्स मॅटर आणि हवामान सक्रियता.

3. एकंदरीत, मी-टू चळवळ ही सामाजिक बदल घडवण्यासाठी सोशल मीडियाच्या संभाव्यतेचे एक शक्तिशाली उदाहरण आहे. त्याच्या उणिवा आणि टीका असूनही, ज्यांना उपेक्षित आणि शांत केले गेले त्यांचे आवाज वाढविण्यात ते व्यवस्थापित झाले आहे. हे उघडपणे संभाषण सुरू ठेवण्याचे आणि लैंगिक छळ आणि हल्ल्याच्या आसपासच्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी कारवाई करण्याचे महत्त्व अधोरेखित करते. याव्यतिरिक्त, समाजात बदल घडवून आणण्यासाठी सोशल मीडिया जी भूमिका बजावू शकते यावर जोर देते.

4. Me Too चळवळीवर स्पष्ट उद्देश नसल्याबद्दल टीका केली गेली आहे, ज्याचा उद्देश सर्व पुरुषांमध्ये बदल घडवून आणणे किंवा काही टक्केवारीत बदल घडवून आणणे हे आहे का आणि कोणत्या विशिष्ट कृती साध्य करण्याचा हेतू आहे याबद्दल प्रश्न उपस्थित केले गेले आहेत. याव्यतिरिक्त, चळवळीने पीडितांच्या अनुभवांचे सार्वजनिकीकरण केल्याने त्यांच्या हल्ल्याच्या आणि छळाच्या आठवणींना चालना देऊन संभाव्य

munotes.in

आघात होऊ शकतो. सेक्स वर्कर्सनी अनुभवलेल्या लैंगिक अत्याचार आणि छळाची कबुली न दिल्याबद्दलही या चळवळीवर टीका करण्यात आली आहे. शिवाय, चळवळीच्या तथ्य-तपासणीच्या अभावामुळे बलात्काराचे खोटे आरोप होऊ शकतात.

5. मी टू चळवळ लोकप्रिय झाल्यामुळे महिलांच्या हक्कांचे संरक्षण करणारे इतर अनेक कायदे विशाका मार्गदर्शक तत्त्वे, (पॉश कायदा), कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ, प्रतिबंध, प्रतिबंध आणि निवारण कायदा, 2013, शी बॉक्स सारख्या व्यक्तीसाठी ओळखले जाऊ लागले. चला ती बॉक्स मध्ये अधिक पाहू.

तुमची प्रगती तपासा :

1. पॉश (POSH)कायद्यात कोणते बदल करण्यात आले?

2. मी टू चळवळीने सोशल मीडिया मोहिमांना प्रेरणा दिली का – टिप्पणी द्या.

ती पेटी (SHe-Box) :

महिला आणि बाल मंत्रालयासह भारत सरकार लैंगिक छळ इलेक्ट्रॉनिक बॉक्स (SHe-Box) सह प्रयत्न करत आहे, प्रत्येक स्त्रीला, तिच्या रोजगाराच्या स्थितीकडे दुर्लक्ष करून- मग ती संघटित किंवा असंघटित, खाजगी किंवा सार्वजनिक क्षेत्रात- लैंगिक छळाच्या विरोधात तक्रार करण्यासाठी प्रवेशाचा एकच मुद्दा. या प्लॅटफॉर्मद्वारे, कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळाचा अनुभव घेतलेली कोणतीही महिला तक्रार नोंदवू शकते. जेव्हा "SHe-Box" चा वापर करून तक्रार केली जाते, तेव्हा ती परिस्थितीची चौकशी करण्यासाठी अधिकारासह संबंधित प्राधिकरणाकडे त्वरित पाठविली जाते.

१४.४ सारांश

मी टू चळवळ, जी युनायटेड स्टेट्समध्ये उगम पावली आणि जागतिक गती मिळवली आहे, त्याचा समाज आणि संस्कृतीवर लक्षणीय परिणाम झाला आहे. लैंगिक छळ आणि अत्याचाराचे आरोप समोर आणून, याने जागरुकता वाढवली आणि महिलांना बोलण्यासाठी सक्षम केले आहे. तथापि, खोटे आरोप आणि पीडितांना पुन्हा आघात यांसारख्या मुद्द्यांवरूनही या चळवळीला टीकेचा सामना करावा लागला आहे. ही आव्हाने असूनही, चळवळीमुळे कामाच्या ठिकाणी सुरक्षितता आणि छळवणुकीशी संबंधित कायदेशीर आणि सामाजिक सुधारणा झाल्या आहेत. याने पॉवर डायनॅमिक्स, लिंग असमानता आणि संमती यांविषयी आवश्यक चर्चा सुरू केली आहे. शेवटी, #MeToo चळवळीने महत्त्वपूर्ण बदल घडवून आणले आहेत आणि लैंगिक छळ आणि अत्याचाराबाबत समाजाच्या प्रतिसादावर प्रभाव टाकत राहील.

munotes.in

१४.५ प्रश्न

1. मी-टू चळवळीच्या प्रभावावर एक टीप लिहा
2. मी-टू चळवळीची थोडक्यात चर्चा करा
3. ती बॉक्सवर(She Box) एक टीप लिहा
4. मी-टू चळवळीच्या काही टीकेची चर्चा करा.

१४.६ संदर्भ

1. http://www.shebox.nic.in/user/about_shebox
2. https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-41594672
3. https://indianexpress.com/article/cities/delhi/defamation-case-delhi-high-court-admits-mj-akbars-appeal-over-priya-ramanis-acquittal-7722171/
4. https://www.outlookindia.com/national/metoo-movement-in-india-a-timeline-of-key-events-news-276260
5. Wexler, L., Robbennolt, J. K., & Murphy, C. (2019). # MeToo, Time's up, and Theories of Justice. U. Ill. L. Rev., 45.
6. Rodino-Colocino, M. (2018). Me too,# MeToo: Countering cruelty with empathy. Communication and Critical/Cultural Studies, 15(1), 96-100.
7. Tambe, A. (2018). Reckoning with the Silences of# MeToo. Feminist studies, 44(1), 197-203.

❖❖❖❖

munotes.in

Faculty of Humanities

TYBA

(Choice Based Credit System, CBCS) Semester V and Semester VI Question Paper Pattern for T.Y.B.A (CBCS) applicable to all the papers from Paper IV to Paper IX.

As per University rules and guidelines With Effect From 2018-2019 (Time: 3 Hours)

Note: 1. Attempt all questions

2. All questions carry equal marks

(Total = 100 marks)

Q.1 (Based on Module I) (20 marks)

a.

or

b.

Q.2 (Based on Module II) (20 marks)

a.

or

b.

Q.3 (Based on Module III) (20 marks)

a.

or

b.

Q.4 (Based on Module IV) (20 marks)

a.

or

b.

Q.5 Attempt any two short notes. (Based on Module I, II, III and IV)

(20 marks)

a.

b.

c.

d.

*****

munotes.in